

c r e d o

evangélikus folyóirat | XXII. évfolyam, 2016/1.

⊕ HA EGYBECSÉNG A KEZDET ÉS A VÉG ⊕

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXII. évfolyam, 2016/1.

Főszerkesztő: Zászkaliczky Zsuzsanna

Rovatszerkesztő: Papp Máté

A szerkesztőbizottság tagjai

Fabiny Tibor	Pröhle Gergely
Fábri György	Réthelyi Orsolya
Ittész Gábor	Szabó T. Anna
Kézdy Pál, ifj.	Szebik Imre, ifj.
Potzner Ferenc	

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggyongozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 780 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó
könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.)
és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben
(1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető
a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft.

www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

A borítón Rogier van der Weyden *Angyali üdvözlés* című festménye (1440 körül) látható.

Kedves Olvasó!

Az idei egyházi év ritka és rendkívüli naptári egybeeséssel ajándékozza meg a híveket: nagypéntek március 25-ére, gyümölcsoltó Nagybölgasszony napjára esik, így paradox módon, mégis megannyi titkot magában rejtve vonódik össze a Megváltó földi életének két végpontja. „*ha egybecseng a kezdet és a vég*” – szól Ittész Gábor bevezető írásának címe; a címbe emelt idézet Vörös István John Donne – eddig magyarul nem hozzáférhető – versének (*Amikor az angyali üdvözlés és a passió ugyanarra a napra esett / Angyali üdvözlés és Passió*) fordításából származik, amely szintén a fentebb említett kettős ünnep rejtélyét fejtegeti. A 17. század elején ugyanis pontosan ez a márciusi nap szolgáltatta a szokatlan alkalmat arra, hogy az anglikán és egyéb felekezeti keresztények rácsodálkozzanak a jézusi misztériumokra. Donne egyszerre szólal meg igehirdetőként és „metafizikus költőként” – imádságba forduló gondolatainak másik tolmácsolója Vörös István mellett G. István László, aki hasonlóan mives munkával, forma- és tartalomérzékenységgel nyúl e különleges költeményhez. Ittész Gábor a fordításokról írva hívja fel a figyelmet, hogy a kettő sorról sorra egymás mellé helyezhető, sőt párhuzamosan is olvasható, ezzel együtt tovább is gondolható, hiszen kimeríthetetlen az az evangéliumi üzenet, amely ily módon közvetíti hitünk legmélyebb alapjait.

A lapszám másik rendhagyó szövege Hoványi Márton *Fogamzsgátlás és morál* című tanulmánya, amely ugyancsak egy paradoxonokra épülő témát feszeget. A *Talita* portál *Létezik-e katolikus családtervezés és fogamzsgátlás?* című kerekasztal-beszélgetésének kommentáraiából kiindulva, valamint a *Kőrös* blogtól érkezett felkérésnek eleget téve a szerző statisztikailag igazoltan, teológiatörténetileg megalapozottan járja körül a szóban forgó kérdéskört, nem megkerülve a kényesebbnek tekinthető részleteket s rámutatva az egyházi közbeszéd ellentmondásaira. Vajon megkérdőjelezhetetlen dogmának vagy ún. „definitív” (kötelező jellegű) tanításnak, esetleg „tekintéllyel kimondott” (ám nem tévedhetetlen) tanításnak tekinthető mind az az évszázadok alatt felgyülemlett és máig nem tisztázott morális szabályhalmaz, melyből a keresztény párokat egyelőre – a szerző szavaival élve – „a szeretet isteni erényének gyakorlása kell hogy bölcsességre vezesse”?

Harmadik, különös figyelmet érdemlő olvasmányunk egy beszélgetés, amelyet Fabiny Tamás folytatott Esterházy Péterrel a Budavári Evangélikus Szabadegyetemen 2015. január 5-én. A *Márk-változat* című könyvéről nyilatkozva sok mindenre fény derül mind sajátos munkamódszerével, mind pedig hitbeli felfogásával kapcsolatban. Szóba kerül a szenvedés és Isten Jóságának – emberi szemszögből nézve – paradox volta, de a kegyelemben talán feloldható feszültsége is. „A teremtetést és a szenvedést is újra és újra meg kell értenem” – mondja egy helyen Esterházy, akinek *Hasnyálmirigynapló* című utolsó műve a szenvedés megértésének végső állomását jeleníti meg.

Szita István fiatal pályakezdő korában egyházi képzőművészként képzelte el lelkesi pályafutását, az akkori egyházvezetés azonban törvénytelenül félreállította. Az MEE a rendszerváltás után rehabilitálta lelkesi státuszában. A *kijárat előtt, visszanezve* című számvetése a megpróbáltatások és a hitből fakadó küzdelem viszonyára épül, vagyis ez esetben is egybecseng az emberi élet kezdeti és végső szakasza. Akárcsak Donne versében: „...Jön a Fiú, elmegy; / S bár a legkisebb szó, tett, kin előtti, / ha övé, teljes életünk kitölti. / Mindezt a kincset felhalmozza lelkem, / S ameddig élek, napra nap törlesztem.”

A szerk.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo evangélikus folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

„ha egybecseng a kezdet és a vég”

Ritka kettős ünneppel ajándékoz meg bennünket az idei egyházi év. Március 25-ére, gyümölcsoltó Nagyboldogasszony napjára esik nagypéntek. Vagyis egybeesik Jézus fogantatásának és halálának ünnepe – földi életének kezdete és vége. Nem gyakori az ilyen egybeesés, egy évszázad alatt csak két-három alkalommal fordul elő. Legutóbb 2005-ben állt így a naptár, azelőtt viszont csak 1932-ben. A következő hasonló dátumot meg jó, ha a déd- és ükunokáink megérik 2157-ben.

Ez a dupla kettősség ihlette meg John Donne-t (1572–1631), hogy a 17. század elején egy jelentős versben megénekelje a szokatlan alkalmat. A protestáns Angliában ekkor még használatos julián naptár szerint ugyanis 1608-ban is március 25-ére esett nagypéntek. A vers magyarul mindeddig nem volt hozzáférhető, a szerkesztőség felkérésére azonban most két fordítása is született (vö. 3–4. o.).

Élete utolsó évtizedében Donne a londoni Szent Pál-székesegyház espereseként korának talán legünnepeltebb igehirdetője volt, akinek prédikációi tömegeket vonzottak. Az elmúlt években a *Credo* olvasói két prédikációjával is találkozhattak e folyóirat lapjain (2010/3–4. és 2012/1. sz.). Egy viszonylag szűk kör, amely kéziratok formában terjesztette verseit, már életében jelentős költőnek tartotta, de Donne valójában egy olyan irányzathoz tartozott, amelyet a kritika és a közízlés évszázadokon át elutasított és feledésre ítélt. A „metafizikus iskola” csak a 20. század elején került be az angol irodalmi kánonba. Újrafelfedezésük rövid időn belül éreztette hatását Magyarországon is. A nyugatosok (elsősorban Szerb Antal és Halász Gábor) közvetítésével Donne híre hamarosan eljutott hozzánk, és azóta több költő- és műfordító-generáció ültette át magyarra a verseit. Az elmúlt évtizedekben különösen Ferencz Győző tett sokat hazai megismertetéséért. Világirodalmi jelentőségét ma kevesen vitatják, az anglistákon és ínyenceken kívül a legtöbben mégis csak úgy találkoznak vele, mint akitől Hemingway a spanyol polgárháborút megörökítő híres regényének címét és mottóját kölcsönözte (*Akiért a harang szól*).

A „metafizikus költészet” jellegzetessége – ahogy a neve is mutatja – a transzcendens érdeklődés, ami általában intenzív intellektualizmussal párosul. Nem pusztán az érzelmekre hat, befogadása sokszor a végletekig igénybe veszi az értelmet is. Ez az irányzat arról híres (vagy a korízlés függvényében: hírhedt), hogy előszeretettel sűrít ellentétes dolgokat egyetlen metaforába (szakszóval *conceit*ba), és tobzódik a paradoxonokban. Nem véletlen, hogy bár „a metafizikusok” nem csak vallásos verseket írtak, jórészt jellegzetesen protestáns ihletésű költészetük az európai vallásos líra két évezredének kiemelkedő teljesítménye. Ez az alkotói technika – elsősorban éppen Donne kezében – alkalmasnak bizonyult arra, hogy szavakba öntse és költészetté formálja a keresztény hit emberi értelmet meghaladó titkait, a Szentháromság felfoghatatlan képletét, az isteni és emberi természetet egy személyben egyesítő inkarnáció csodáját vagy a halandóért halált haló halhatatlan Isten misztériumát.

Ez a költészet az anglikán és a lutheránus hagyomány találkozására is szinte páratlan alkalmat teremt. Donne és számos költőtársának életműve az „anglikán kultúra” szerves része – hasonlóan ahhoz, ahogy Bach zenéje az evangélikusé. A költőóriás és a zeneszerző-fejedelm művei egyszerre táplálkoznak saját egyházi hagyományukból és válnak e hagyomány elidegeníthetetlen részévé, élményszerű azonosulási lehetőséget kínálva az anglikán, illetve evangélikus kegyesség képviselői számára. De a metafizikus költészet a lutheránus érzékenység számára is bőven kínál azonosulási

lehetőséget, hiszen alig akad teológus, aki radikálisabb paradoxonokban fejezte volna ki mondanivalóját, mint Luther, aki a keresztben az önmagát az ellenkező látszat alatt (*sub contraria specie*) kinyilatkoztató Istent ismerte fel, a valódi egyház egyik legfőbb ismertetőjegyének az elrejtettségét tartotta, a keresztény embert pedig egyszerre látta bűnösnek és igaznak (*simul iustus et peccator*), és egyszerre tartotta őt mindenek szabad urának és mindenki alávetett szolgájának.

Donne verse ellentétekből építkező meditáció a tavaszi dupla ünnep lényegéről, az üdvörtörténet egészéről és a megváltás kimeríthetetlen csodájáról. Egyfelől arra tanít, hogy felismerjük, minden ünnep Isten cselekvő szeretetének mindent átfogó teljességét hirdeti, másfelől az anglikán és lutheránus találkozásokon túl végső soron Rómával és valamennyi keresztény felekezettel is közös gyökereinkig vezet vissza bennünket. A verszárlat – a meditáció szabályai és a kora 17. századi kegyesség konvenciói szerint – a személyes választ szólaltja meg programadó formában. Az öntegező formában saját lelkét megszólító lírai én számára az ünnep felismert ajándéka életprogrammá válik, amelyet napról napra „aprópénzre kell váltani”.

A vers alapmetaforája az önmagába záruló kör, amely egyszerre szimbóluma a meditáció két kulcsfogalmának, az ellentétek egységének és a teljességnek. A ritka tavaszi kettős ünnepen nem pusztán élet és halál találkozik, hanem az Élet lát halált. Nem egyszerűen kezdet és vég ölelkezik össze benne, mint a földgömböt síktérképre leképező vetületek legkeletebbi és legnyugatibbi – látszólag tehát két legtávolabbi – pontja, hanem annak kezdete és vége, aki maga a Kezdet és a Vég. Donne számára ez a „négyzetre emelt paradoxon”, amikor fogantatásakor és halálakor „kétszer semmi, aki minden” (G. I. L.), sűrű metaforák egész sorát indítja el. Ezek első lépésként Jézus földi életének sarokpontjait, a megtestesülést és a megváltás titkát járják körül, Krisztus mellett azonban hamarosan megjelenik az őt méhébe fogadó és kereszthaláláig elkísérő Szűz Mária is. Donne katolikus családban született és nevelkedett, fiatal felnőttként tért át az anglikán hitre, máig pontosan nem tisztázott okokból. Mária-kegyességében azonban nem jezsuita nevelésének le nem vetközt maradványait kell látnunk, hanem észrevehetjük benne a saját kegyességünket gazdagító közös örökséget. Ahogy a II. vatikáni zsinat óta a római katolikus egyház is Krisztus-ünnepként értelmezi az angyali üdvözlés napját, mi, evangélikusok ezen a napon bátran fordulhatunk különös figyelemmel a *Magnificat*ot éneklő Mária felé. A vers első felének zárata arra emlékeztet, hogy a ritka ünnep a két végpont között Jézus egész életét – és voltaképpen az egész üdvörtörténetet – felidézi, és ebbe a hatalmas isteni tervbe von be bennünket.

A párhuzamos ellentétek, önmagukba forduló kettős tagadások szövevényes rendjében a vers szerkezete sokszorosan magán hordozza az ünnep kettősségét. Krisztus és anyja, illetve a kettős ünnep után a szöveg második fele az egyházra és az egyházi évre irányítja a figyelmet. Ha a vers első felének szervezőerejét a két – Jézus földi életének perspektívájában távoli – ünnep egybeesése adta, a második fele ennek az egybeesésnek a ritkasága köré szerveződik. Bölcs az egyház, amelynek naptára engedi, de csak ritkán engedi, hogy nagypéntek az angyali üdvözlés napjára essen. Ez az óvatosság arra figyelmeztet, hogy az örök igazsághoz nem juthatunk el közvetlenül, csak közelítéseken keresztül.

A magyar olvasót erre a tanulságra – paradox módon – éppen a fordítás töredékessége emlékeztetheti duplán, amikor két hangon szólal meg Donne eredetije. A 46 soros szöveg páros rímű jambikus pentameterekben, ún. hős párversben íródott, amely hatszáz éve az angol költészet alapformái közé tartozik. Mindkét kiváló fordító – G. István László és Vörös István – nagyon pontosan adja vissza az eredeti formát. Nemcsak a jambikus ritmust és a rímképletet őrzik meg, hanem a sorok számát is, így a két fordítás sorról sorra egymás mellé illeszthető, és akár párhuzamosan is olvasható. Az élmény egyszerre több és kevesebb, mint a Donne eredetijével való találkozás, éppen arra figyelmeztetve bennünket, hogy az igazságról való beszéd – sem az irodalomban, sem a teológiában, sem az élet egyéb területein – nem tévesztendő össze magával az igazsággal. A kimeríthetetlen titkú ünnep alázatra int, hogy szavaink csak közelítések maradnak, de feladatot is ad, mert végességünk nem mentesít a megszólalás felelőssége alól: „...e dupla napnál nincsen gazdagabb soha, / e kincs a meg nem érdemelt ajándék” (V. I.) – „Mindezt a kincset felhalmozza lelkem, / S ameddig élek, napra nap törlesztem” (G. I. L.).

Ittész Gábor

John Donne

1608 – Amikor az angyali üdvözlés és a passió ugyanarra a napra esett

A test az absztinens lesz máma, máma,
a lélek kétszer bámul Krisztusára.
Embert látok benne, és persze istenit,
kétféle ünnep kétfelé repít.
Furcsa, ha egybecseng a kezdet és a vég,
böjt és lakoma, egyként Krisztusért.
Kettős törésben látom a semmi felől,
cédrusmagot, mi megnő és kidől,
a készülési titkaival teljes ő,
ha él, hát élteti a temető.
A Szűzet látom otthon, egymaga,
de közben látható a mérges Golgotha,
lesújtott és örvendező a Szűzanya,
tizenöt éves múlt, vagy ötven szállt tova?
A fia még ígéret, és már veszteség?
Még kapja csak? Vagy máris elveszi az ég?
Anya se lett, de kényszerpálya ez,
fia sincs még, már örökség lehet?
Minden, amit e kettős nap mutat,
egy pontba von egy nagy életutat
(ahogy az óceánban összeér nyugat, kelet),
az angyal pálmaága, és a „Consummatum est”.
Az egyház, Isten földi ügynöke,
tudja, a néha és a ritkán: egy vele,

ahogy távolban egy jelzőkaró
a biztos cél, vagy indulás helye,
jelzi, az út viszonylag járható,
mások is jöttek itt, nem tévedsz el sose.
Az Úr közel marad övéihez,
szilárd oszlop, megtartja életed,
a Szentlélekben biztosabb vagyok,
mint felhőből a fény, ha rám ragyog:
az egyház e nap titkában mutatja,
élet, halál elfér egy pillanatba,
megismertük a végtelen alázatot,
hogy „megszülettem, és már nem vagyok”.
Ahogy az Atyja egyszerre teremt,
és sejti már az Utolsó Ítéletet.
Hogy őt kövesse, jobbat nem tehet
az ember: tudja, jön és újra elmehet,
mert egyetlenegy vércsepp földre hullt.
A megváltótól vagyok elfogult.
Sok tette, fájdalma, utolsó hét szava –
e dupla napnál nincsen gazdagabb soha,
e kincs a meg nem érdemelt ajándék,
hogy feléljem, egy teljes élet vár még.

Vörös István fordítása

Vörös István (1964) 1992-ben végzett az ELTE BTK magyar–cseh szakán. 1998-ban szerzett PhD-fokozatot irodalomtudományból. 2004-től a PPKE BTK cseh tanszékének vezetője, 2005-től az esztétika tanszék docense. Prózát, verset, színművet, kritikát, tanulmányt és fordítást egyaránt publikál. Több mint húsz kötete jelent meg, több mint húsz színházi bemutatója volt, több mint húsz nyelvre fordítottak írásaiból. Fontosabb kötetei: *Só, kenyér* (1988); *A csodaöreg* (1996); *Heidegger, a postahivatalnok* (2003); *Gregorián az erdőn* (2005); *A Vörös István gép vándorévei* (2009); *Apám kakasa* (Lackfi Jánossal – 2009, 2015); *A Kant utca végén* (2011); *Tőlem távoli cselekedeteim* (2014); *Százötven zsoltár* (2015).

John Donne

Angyali üdvözlét és Passió

Tűrjél, gyenge test, tűrjél szeliden; ma
Csak lelkem ehét kétszer, Krisztust hívja
S elhagyja, ki Ember isteni rend
Szerint; körpályája végleteit
Kétségben egybeéli; örömetel
Lesz a gyász, a jövetel búcsuvétel;
Látja, hogy kétszer semmi, aki minden;
Foganó Cédrust lát kidőlni délben;
Teremtőjét látja az élő testben;
Élet-fejet halálra-megszületlen;
Szűzanyát lát a bezárt kerti fényben
Otthon, s Golgotán, mások tömegében;
Egyszerre látja búsan és vidáman
Tizenötnek, s ötvenéves korában;
Ígérik a Fiút, s adhatja vissza;
Hozza Gábor, s már Jánosra van bízva;
Még nem anya, már fiát gyászoló;
Fogadó kehely és örökhagyó.
Mindezt, s mindazt mi közte van, mutatja
Egynek a Nap, Krisztus kör-életútja –
Így lesz térképen Nyugat a Kelet –
Angyal-Ávéből Bevégeztetett.
Az Egyház, Isten Koronatanácsa
Ezt kettéveszi, néha egybelátja.

Ahogy nem Észak csillaga vigyázza
Utunk, csak közeli csillag iránya
Jelzi, arra a Sarkcsillag ragyog,
S mert alig mozog, mondjuk, nem mozog,
Úgy vezet Isten Egyházán keresztül,
És szilárdan állunk, ha azt követjük,
Istennek szelleme, tűzoszlopa,
S felhőként az Egyház ugyanoda
Mutat. Az Egyház naptára igaz:
Fogantatás és Halál ugyanaz.
Ugyanolyan alázat megfoganni,
Mint férfivá lenni, szenvedni, halni.
A Teremtést Krisztus isteni szóra
A Végítélettel egybekapcsolta;
Asszonya is követi a kegyelmet
Végleteinkben; Jön a Fiú, elmegy;
S bár egy csepp vére ott elég lett volna,
ha értünk hull, Ő mindet kiontottá;
S bár a legkisebb szó, tett, kín előnti,
ha övé, teljes életünk kitölti.
Mindezt a kincset felhalmozza lelkem,
S ameddig élek, napra nap törlesztem.

G. István László fordítása

G. István László (1972) Füst Milán- és József Attila-díjas költő, műfordító, tanár. A Károli Gáspár Református Egyetemen tanít összehasonlító irodalmat, kortárs költészetet és kreatív írást. Kötetei: *Öt ajtón át*, versek (1994); *Kereszthuzat*, versek (1996); *Merülő szonettek*, versek (1998); *Napfoltok*, versek (2001); *Amíg alszom, vigyázz magadra*, versek (2006); *Homokfűga*, versek (2008); *Sandfuge*, kétnyelvű versek, (2009); *7 Poets, 4 Days, 1 Book*, renga hat költőtárral, (2009); *Pentagram*, versfordítások (2009); *Választóvíz*, versek (2011); *Hármasoltárok*, versek (2013); *Dekonstruált ritmika*, tanulmánykötet (2014); *Repülő szőnyeg*, versek (2015).

Bosszút áll az Úr?!

Csepregi
András

Az idei böjtbén Reminiscere vasárnapján Pál apostol Első thesszalonikai leveléből kaptuk az igehirdetési alapigét. Jól ismert és gyakran értelmezett mondatok a megszentelődésről, tisztaságról és tisztátalanságról, egyenességről és csalásról – köztük egy olyan félmondat, amelyről korábban sem igemagyarázatot nem hallottam, sem megállni mellette nem mertem: „...mert bosszút áll az Úr mindezekért...” (1Thessz 4,6). Lelkészi szolgálatom huszonkilencedik évében, először, megálltam mellette.

Bosszút áll az Úr. Nem halljuk gyakran, hogy Izrael Istene talán néha bosszúálló, de Jézus Krisztus mennyei Atyjától távol áll a bosszú és a büntetés? Nem azt mondja róla Jézus a Hegyi beszéd csúcspontján, hogy „felhozza napját gonoszokra és jókra, és esőt ad igazaknak és hamisaknak” (Mt 5,45)? Nem azt vallja róla az apostol, hogy „Isten szeretet” (1Jn 4,16)? Minderről talán még nem hallott Pál, amikor megírta első ránk maradt levelét? Vagy még túlságosan zsidó és nem elég keresztény? Mi pedig már elég keresztények vagyunk, és átléphetünk ezen az anakronizmuson?

Talán ezért történt, hogy én is mindig elsuhanam e mellett a félmondat mellett. Most viszont megragadtam, és nem engedtem. Arra kényszerítettem, hogy nézzem meg a kontextusát. Közvetlen előtte ez áll: „[Az az Isten akarata,] hogy senki túlkapásra ne vetemedjék, és ne csalja meg a testvérét semmiféle ügyben.” Túlkapás, csalás. Nem kifinomult gondolati, érzelmi, esetleg szexuális bűnök, hanem a legelterjedtebb, leghétköznapiabb, legközönségesebb visszaélések. Annyira hozzászoktunk, hogy már meg sem szólalunk. Annyira hozzászoktunk, hogy fel se vesszük, ha minket ér. Annyira hozzászoktunk, hogy arcizmunk sem rándul, ha mások lesznek az áldozatai. Isten viszont, Pál szerint, nem szokott hozzá. Bosszút áll.

Új fordítású Bibliánk jegyzetei két ószövetségi forráshoz irányítanak bennünket. Az első Mózes hosszú énekének egy verse: „...enyém a bosszú és a megtorlás” – mondja az Úr (5Móz 32,35). A másik a 94. zsoltár első két verse. Ha valaki fellapozza, és belekezd, el fog állni a lélegzete.

A zsoltár 23 versnyi szövegét az új fordítás öt szakaszra tagolja. Képzelnünk el öt különböző hangot, beszélőt, karaktert, akik megjelenítik az Istent kereső szenvedő ember drámáját, a kétségbeeséstől a megnyugvásig. A szenvedésnek sok arca és állomása van, el tudom képzelni, hogy aki többször is visszatér ehhez a zsoltárhoz, hol az egyik, hol a másik karakterrel tud jobban azonosulni.

Az első hang felháborodik. Felhívja a megtorlás Istent, hogy fizessen meg a gonosztevőknek! Mérhetetlen gátlástalanságukban elkövetik, amit a Tóra a legsúlyosabb szociális visszaélésnek tart: gyilkolják az özvegyet és a jövevényt, megölik az árvákat! „Azt gondolják, nem látja az Úr, nem veszi észre Jákób Istene.” (1–7)

A második beszélő mintha egy kissé félreeső magaslaton állna, látja a büntetteket, hallja a felháborodást, de látja Istent is, és mindezt az ő perspektívájába helyezi: „Aki a fület alkotta, az ne hallana? Aki a szemet formálta, az ne látna? Aki népeket fenyt meg, az ne büntetne?” Kijózanítja a felháborodót, de úgy, hogy közben vigasztalja a szenvedőt (8–11).

A harmadik karakter egészen komplex tapasztalatot oszt meg, azt az emberét, aki társutasa is lehetett volna a bűnösöknek, de az Úr időben megfenyítette és a jó útra térítette (12–15).

A negyedik beszélő mélyről fakadó háláját fogalmazza meg. A gonoszok kis híján elpusztították, de az Úr mellé állt. „Mikor azt gondoltam, hogy roskad a lábam, szereteted, Uram, támogatt engem.” S ha az aggodalom újra legyőzné, ebből a tapasztalatból újra vigasztalást nyer (16–19).

Az ötödik hang pedig összegzi az eddigieket: nem vállalhatsz közösséget azokkal, akik a törvényesség látszatával nyomorúságot idéznek elő, sőt a nyílt törvényszegéstől sem riadnak vissza; bízzál Istenben, és bízd rá a gonoszokat is. „Ellenük fordítja saját gazságukat, megsemmisíti őket saját gonoszságuk által, megsemmisíti őket Istenünk, az Úr.” (20–23)

„Dániel apokalipszisének (...) szobra, a falon megjelenő írás, a tapasztalatok jövőbe is mutató metaforái. Shakespeare királydrámái is összekötnek múltat és jövőt. A Jeremiás próféta üzenetét elégető király felett és a 20. századi önkényuralom cenzúrája felett is Isten evangéliumi ítéletét hirdeti Bulgakov híres mondata: „kézirat nem ég el”. „

Mit kezdhet ezzel a zsoldárral Jézus követője? Találkozunk a gátlástalan gonosz-szal? Megszületik bennünk a harag és a kétségbeesés? Félthetjük magunkat, félthe-tünk másokat? Megkísérthet bennünket az a gondolat, hogy Isten mindezzel nem is törődik? Ha ezekre a kérdésekre igennel válaszolunk, akkor sorstársai vagyunk a zsoldárban megszólalóknak. Ha pedig ők a mi nevünkben és értünk is szólnak, szól-e hozzánk a nekik adatott válasz: ne légy gonosszá; bízzál Isten védelmében; hagyd az Úrra a bűnösöket, a bosszút és a megtorlást?

Evangélikusként az írott és a hirdetett igében mindig keressük az evangéliumot is. Van-e evangélium a 94. zsoldárban vagy az egyik újszövetségi továbbgondolásában: bosszút áll az Úr? Igen, van benne evangélium, talán még kétmondatnyi is. Evangélium, hogy Isten ítélete igazságot teremt. Evangélium, hogy ezt rá hagyhatjuk, nem nekünk kell ítéletet hozni, bosszút állni, erőszakot alkalmazni. Hiszen „megsemmisíti őket saját gonoszságuk által”.

A történelem mint Isten általános kinyilatkoztatásának az egyik területe sok lec-kével szolgálhat arról, hogy a fák nem nőhetnek az égig. Ha nem is törvényszerűségeket – a történelemnek talán nincs ilyen –, de eseteket, példákat tanulhatunk belőle arról,

ahogyan gonosz kezdeményezések kifulladásra, összezavarodnak, erejüket veszítve akár váratlanul összeroskadnak. Dániel apokalipszisének agyaglábu szobra, a falon megjelenő írás ezeknek a tapasztalatoknak jövőbe is mutató meta-forái. Shakespeare királydrámái is összekötnek múltat és jövőt. A Jeremiás próféta üzenetét elégető király felett és a 20. századi önkényuralom cenzúrája felett is Isten evangéliumi ítéletét hirdeti Bulgakov híres mondata: „Kézirat nem ég el.”

Két kérdést viszont meg kell fogalmaznunk a „bosszút áll az Úr!” kijelentés evangéliumi értelmezésének margó-ján. Az első kérdés arra vonatkozik, hogy minden helyzetre választ kapunk-e ebből az igéből. Az az örömhír, hogy nem kell részt vennünk a gonoszok megbüntetésében, hiszen Istenre hagyhatjuk a bosszút és a helyreállító ítéletet, minden esetben tétlenségre hív-e a gonosszal szemben? Nem alakulhat-e ki olyan helyzet, amikor cselekednünk kell, ellen kell állnunk a gonosznak, akár mások, akár a magunk védelmében? Ha igyekszünk is elkerülni, Istenre hagyni az erőszakot, lehetséges-e mindig kényszer és erőszak nélkül ellenállnunk? Kialakíthatunk-e ezzel kapcsolat-ban egyszer s mindenkorra szóló elvi álláspontot, vagy újra és újra el kell-e kérnünk a jó útra vezető helyes döntést?

A második kérdés arra vonatkozik, hogy mindenki választ kap-e ebből az igéből. Akár a zsoldár, akár a páli levél olyan emberek tanúságtételét tükrözi, akik szenvedtek, de megtapasztalták Isten megmentő szeretetét és helyreállító igaz ítéletét. Mondhatunk-e valamit azok nevében, aki belepusztultak a szenvedésbe? Nem kell-e meghúznunk ille-tékességünk határát, és fegyelmezetten a határvonal mögött maradnunk, hogy ne szóljunk hozzá olyan sorsokhoz és tapasztalatokhoz, amelyekhez sem alapunk, sem jogunk nincs hozzászólni?

Bosszút áll az Úr?! Az ígét Reminiscere vasárnapján kaptam, a magyarázatot négy héttel később, virágvasárnap írom. A két kérdés ahhoz a Jézushoz utal bennünket, aki virágvasárnap győztes Messi-ásként vonult be Jeruzsálem Aranykapuján, majd mindenkitől elhagyatva meghalt a kereszten, végül pedig mindenki megdöbbenésére Isten feltámasztotta a halottak közül. A kérdéseinket neki tegyük fel, és őt követve keressük rá a személyesen nekünk szóló választ.

Csepregi András a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium iskolaelkészese.

Egy református unitárius?

Kovács
Ábrahám

Dogmatikai reflexió Ballagi Mór teológiai gondolkodásáról

A magyar református teológiatörténet-írás egyik elfeledett alakja Ballagi Mór, a magyar liberális teológia vezéralakja. „Bloch Moritz édesapja zsidó kisbértő volt a Zemplén megyei Inócon, aki egy tűzvész után még az adósok börtönét is megjárta. Fia számára a tanulás volt az egyetlen kitörési pont. Bloch Moritz embert próbáló nélkülözések közepette végezte el iskoláit Nagyváradon, Pápán, majd a pesti mérnökiskolában. Vallása miatt nem kapott diplomát, ezért a pesti szabadelvű elit támogatásával Párizsba költözött, hogy tanulmányait befejezhesse. Az 1840-es országgyűlés napirendre tűzte a zsidók emancipációját. A szabadelvű ellenzék szerette volna, ha az egyenjogúsításért cserébe a német nyelvű zsidóság magyarra válik. Ennek elősegítésére hívta haza Eötvös József Bloch Moritzot, aki magyarra fordította az Ószövetség legfontosabb könyveit és magyar rabbiképző felállítását tervezte. Nagy csalódás volt számára, hogy terveit a zsidó hitközség elutasította. Tübingenbe ment filozófiát és teológiát tanulni, itt keresztkellett meg 1842-ben. Hazatérve nevét Ballagira magyarosította.” (Szóts 1911, 2–6. o.)

Megosztó és egyben izgalmas személyiség volt, aki teológusnemzedékek egész sorát befolyásolta Pesten egészen Szabó Aladár belmissziós fellépéséig (KOVÁCS 2005, 154–179. o.). Bloch Mór a magyar protestantizmus és azon belül is a református egyház egyik rendkívüli képességű, nagy tudású és fáradhatatlan energiájú professzora volt. Budapesti tevékenysége meghatározóan befolyásolta a magyarországi református egyház teológiai arculatát. Ballagi igazi hazafi volt. Új nemzetét és magyarságát nagyon szerette. Nemcsak pusztán teológiai tanár volt, hanem kiváló nyelvész és egyházpolitikus is, aki életét a protestantizmus eszméjének szentelte, amelynek általa vallott gyökerei a reformkorba nyúlnak vissza. Bár hittételeit nem rendszerezte egyetlen nagy műben, de teológiai véleményalkotásai megjelentek a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* (PEIL) és más periodikákban. Ezenkívül könyveiben is világosan kifejtette, mit is vall a keresztény hitről. A liberális teológia megértéséhez a hermeneutikai kulcsot jól összefoglalta Péterfi Dénes unitárius esperes írása, amelyet Ballagiról jelentetett meg halálakor: „Szabadon vizsgálódní, embert és életet, természeti és szellemi tényeket elfogulatlan, előítélettől ment lélekkel vizsgálni, s azokhoz nem valamely előre megállapított elmélet tételeivel, valamely kész rendszerrel közelíteni, hanem azok vizsgálatából, a tények közvetlen észleléséből állítani meg önálló, öntudatos szellemmel az elméletet.” (PÉTERFI 1891) Ez volt Ballagi alapelve, ezzel a szemlélettel közelített a tradicionális keresztény igazságokhoz.

A jelen tanulmányban Ballagi Mór teológiai nézeteivel foglalkozom (lásd KOVÁCS 2007). Két példával szeretném szemléltetni, hogy a hazai protestantizmus igen tág értelmezést vallott magáénak abban a tekintetben, hogy mit is jelent Krisztus követése, azaz kereszténynek lenni, és ezzel radikálisan eltért vagy letért a református hitvallások által kijelölt útról. A 19. századi liberalizmus Magyarországon is számos lelkes követőre talált, amelyek közül Ballagi Mór volt a legismertebb és a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztése miatt a legbefolyásosabb embere.

Kenessey Béla szerint az evangélikus hitét később református hitre cserélte, és kálvinista lett. Azonban Ballagi valójában protestáns volt. Mit is jelentett ez? Ballagi világszemléletét nem a református vagy éppen evangélikus identitás határozta meg, hanem a protestantizmust mint világnézetet és sajátos értelemben vett „vallást” eszményítette. Ezt

lényegre törően így fogalmazta meg az öt diákként, később kollégaként jól ismerő későbbi erdélyi püspök is: „A férfi szabad gondolkozását, szabadelvű s a modern kor minden új gondolatától terhes szellemét nyűgözi az orthodox zsidóság a maga kicsinyeskedéseivel és mozdulatlan maradiságával, – keresztyénné és pedig protestánsná kellett hát lennie. Protestánsná a szó legigazabb értelmében, mert a lelkiismereti dolgokban minden tekintély ellen folyton tiltakozott s lelke benső meggyőződésén kívül semmi egyébre nem hallgatott.” (KENESSEY 1891) Ahhoz, hogy Ballagi teológiai „lelki alkatát” megérthessük, vissza kell tekinteni diákkorára. A 27 éves fiatalember 1842–43-ban Németországban tanult. Ballagi Mórra nagyon erősen hatott a tübingeni történetkritikai iskola Ferdinand Christian Baurral az élén. Nem is tudta kivonni magát ezen irányzat jó néhány radikális képviselőjének, mint például David Straussnak és másoknak a hatása alól.¹ Bár Ballagi egyértelműen a tübingeni iskola híve volt, szinte valamennyi kortárs liberális teológustól merített gondolatokat Ernest Renantól Thomas Carlyle-on keresztül egészen August Tholuckig, ahogyan ez a PEIL-ben megjelent tanulmányaiból jól látszik. Török Pál Kálvin téri református lelkésznek köszönhetően 1855-től a budapesti Református Teológiai Akadémia hittan és szentírás-magyarázat tanszékének tanára lett. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Szintén ebben az évben „keltette új életre” (ZOVÁNYI 1977, 41. o.) a PEIL-t, amelyet egészen 1888-ig szerkesztett. Ez az újság lett a liberális teológia szócsöve és köztudatot befolyásoló eszköze. Alapító tagja volt a Protestáns Egyletnek, amelynek 1871-es első ülésén beszédet is mondott. Még húsz évig dolgozott szívvel és lélekkel egyházáért őszintén és hittel, amely

azonban eltért a hagyományos hittől. 1891. szeptember 1-jén halt meg Budapesten.

Ballagi nézeteinek megértéséhez érdemes megvizsgálni, hogy mely kortárs teológusok hatottak teológiai gondolkodására, és azokkal mennyiben értett egyet. A teljesség igénye nélkül e célból két teológust választottam ki: egy amerikait és egy németországit. Ballagira nagy hatással volt James Freeman Clarke (1810–1888) amerikai unitárius lelkész, teológus és író. Clarke Bostonban gyülekezetet alapított, melynek 1841-től 1850-ig volt lelkésze, majd tizennégy év után, 1864-től ismét egészen haláláig. Az unitárius teológus a természeti teológia és a keresztyén doktrína, azaz a vallástudományok professzora volt a Harvard Egyetemen 1867 és 1871 között.² Clarke a keleti vallások komoly kutatójának számított. Leghíresebb műve *Tíz vallásról* címmel jelent meg, amelyet Ballagi is korszakalkotónak gondolt (BALLAGI 1874, 681. h.). Ebben a művében Clarke a következő vallásokat vizsgálja: konfucianizmus, brahmanizmus, buddhizmus, zoroasztrianizmus, egyiptomi vallás, görög vallás, római vallás, skandináv vallás, zsidó vallás, iszlám. Ezek vizsgálata után összeveti őket a keresztyénységgel, és arra az eredményre jut, hogy a keresztyénység válhat az egyetemes emberi vallássá abban az

¹ Fontos lenne kutatás alá vonni Ballagi könyvtárát, ha van ilyen információ, valamint megnézni a Ráday Könyvtár könyvbeszerzési katalógusát és a hozzá kapcsolódó bejegyzéseket Ballagi külföldi levelezései mellett. A magyar egyház- és teológiatörténet nagy adósságainak egyike, hogy alig vannak tudós életpályákat feldolgozó művek. Hiányoznak Ballagi, Kovács Albert, Keresztes József vagy éppen Menyhárt János, Tóth Sámuel, Szeremlei Sámuel, valamint az idősebb Révész Imre munkásságát alaposan feldolgozó, újraértékelő, forráskutatáson alapuló munkák. Természetesen vannak próbálkozások és esetenként rövid összefoglalások, pl. Csekey Ballagi-tanulmánya a *Theológiai Szemlében* vagy e sorok írójának tanulmánya Ballagi szellemi fejlődésének genezisééről, de mindezek csak arra mutatnak rá, hogy igen sok adat vár még a feldolgozásra.

² *Encyclopaedia Britannica*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/120015/James-Freeman-Clarke>.

esetben, ha képes ellátni az emberiség mindenféle vallásos igényét. Azt állítja, hogy van valami, amiben a kereszténység különbözik minden más vallástól. Ez pedig nem más, mint az igazság „plérómája”, az ismeret teljessége (CLARKE 1899). Clarke Jézusra hivatkozik, és azt mondja, hogy Jézus nem monopolizálja az igazságot, hanem arról beszél, hogy az ő tanítása is az Atyától származik. Ugyanakkor a „világ világosságának” hívja magát, és nem azért jött, hogy eltörölje a törvényt, hanem hogy betöltse. „Ő azért jött, hogy minden vallást valami magasabbal, átfogóbbal és mélyebben betöltsön, mint ami azokban van, elfogadva azok igazságát és pótolva azok hiányosságait.” (Uo.) Ebben az értelemben úgy tűnik, hogy a kereszténység nem egy kizárólagos, hanem egy mindent magába foglaló rendszert alkot, és ennek maga Krisztus a megalapozója. Úgy is lehetne mondani, hogy Jézusnak egyfajta szellemi vezér szerepét kell betölteni. Ennek a szellemi fejlődésnek, amelynek végbe kell menni, a hittételek és a különböző vallási fogalmak is alá vannak vetve.

Úgy tűnik, hogy ez a fajta vagy egy ehhez hasonló gondolkodás Jézus Krisztusról és a kereszténységről Ballaginál is jelen van, hisz így nyilatkozik meg egyik munkájában: „A kereszténység oly szellemi princípium, mely Jézus személyében a világtörténelem folyamába egész teljességével belépve azt mindenestől a haladás és fokenkénti fejlődés meg nem állapodható ösvényére vitte. A keresztény vallás véghetetlen tartalmú igazságai a legkülönfélébb felfogásoknak engednek tért s éppen ez az, ami a keresztény vallásnak egyetemes örök érvényét biztosítja.” (BALLAGI 1862, 21. o.) Bár igaz, itt a keresztény vallás jelenik meg mint kiteljesülő, mindent betöltő vallás, de alapjában véve a liberális teológia Jézus Hegyi beszédében kifejtett „vallását” tartotta a legtisztább vallási eszménynek, őt magát pedig e vallást legkiválóbban megjelenítő megistenült személynek. Ballagi, Clarke-kal egyetértésben, úgy gondolja, hogy a hitfejlődés legtetején és egyúttal mint cél is a hívő emberek előtt „Jézus letisztult vallása” áll (BALLAGI 1874, 682. h.). Clarke-ot követve ezt írja: „...a kereszténység mint történelmi vallás az ember természetének a legtökéletesebben megfelel, míg a szabadvallásbeliek [értsd: teisták – K. Á.] önkifejlődési elmélete, mely szerint minden egyes embernek az igazság, jószág és szépség keresésében elől kell kezdeni, s amely az igaz szabadságát a minden tekintély elleni protestálással zavarja össze, valóságos hátramenés. Előbünk adja a Jézus életképét úgy, hogy mesteri vonásokkal csak tiszta emberiségi jellemét festi. Az evangélisták ugyan úgy festik Jézust, mint bűnnélkülit és csatlakozhatatlant. De a csatlakozhatatlanság csakis az isteni dolgokra vonatkozik. A tudományokat illető sok dologban tévedhetett; de amit istenről, kötelességeinkről, hallhatatlanságról elmond, azt csatlakozhatatlan tekintéllyel, tévmentes bizonyossággal mondja.” (Uo. 686–687. h.) Kétségtelen, hogy krisztológiai vonatkozásban is hasonló, szinte ugyanolyan hitnézeteket vall a két teológus. Ezt igazolja egyrészt Ballagi megjegyzése Clarke-ról szóló tanulmánya végén: „Addig is míg bővebb kivonatokat közlenék Clarke munkáiból, meg kell jegyeznem, hogy azokban én vallási nézeteim legtökéletesebb kifejezését találom.” (Uo. 689. h.) Másrészt az a tény, hogy *Bibliai tanulmányok* című írását is becitálta a Clarke által leírt vélemények támogatására, még egyértelműbbé tette, hogy teológiailag hol állt (BALLAGI 1865–1868, 1: 79–85. o.).

Ballagi ismerteti Clarke *A hit fokozatai* című művét is. A korszellem itt is belopódzott a liberális teológiába, hiszen nem a bibliai kijelentés határozta meg gondolkodásuk alapstruktúráját, hanem a 19. században igen divatos fejlődéseszmény. Clarke szerint a hitfejlődés fokozatai a következők voltak (BALLAGI 1874, 682–683. h.): ha valaki még pogány, akkor az első lépcsőfok az, hogy az ateizmusról vagy a materializmusról eljusson a teizmusra. Ha szabadgondolkodású, akkor a második lépcsőfok az, hogy a teizmusról továbblépjön a kereszténységre. Ha ultramontán, akkor a harmadik lépcsőfok, hogy a római katolicizmustól elérjen a „katolikus protestantizmusig”.³ Ha „betűimádó”, akkor a negyedik lépcsőfok, hogy az ortodoxiáról megérkezzen a szabadelvű (liberális) kereszténységhez. A négyes felosztás kritikájával most itt nem kívánunk foglalkozni. Amit megállapíthatunk, hogy Ballagi és Clarke a pro-

³ Ezt a szokatlan kifejezést azért használja, mert úgy gondolja, hogy az átmenetet nemcsak a római katolicizmustól a protestantizmusra való eljutásnál lehet használni, hanem a korlátolt dogmaszerű protestantizmus és a tiszta katolicizmus között is.

testáns ortodoxiával egyaránt komoly harcot folytat. A pesti liberális teológus Clarke-nak *Az orthodoxia, annak igazságai és tévedései* című könyvét „az orthodoxizmus büszke rendszere ellen viselt harc” példaképének tartotta (BALLAGI 1874, 682. h.). A hivatástudattal teli Ballagi áradozik Clarke-ról, és életműve ismeretében elmondhatjuk róla, hogy nagyon hasonlóan viselkedett. Az amerikai unitárius teológusról ezt írja: „Clarke theológiája a régi egyház romjain épült; de a romok elenyészett dicsőségről szólnak s új élet kél az omladékokból. [...] Clarke mint próféta a jövő egyháza és a várandó theológia mellett szól, amely Schleiermacher nagyszerű rendszeréből és a mai szabadelvű protestantizmus egyházi törekvéséből okvetlen fejlődni fog.” (Uo.) A liberális Ballagi előbb Révész Imrével, a híres debreceni prédikátorral, majd pedig szellemi utódjával, Balogh Ferencsel került éles összeütközésbe, aki éppen a Protestáns Egylettel szemben meg is jelenteti a 19. századi magyar reformátusság legjelentősebb hitvallását az *Evangeliumi Protestáns Lap* (EPL) oldalain.⁴ Ballagi magát vallásújítóként szemlélte, mint ahogy a reformáció korában Dávid Ferenc is tekinthetett magára. Nagyon tetszett neki Clark munkássága, és mint láttuk, annak műveiből sok gondolatot át is emelt saját teológiai gondolkodásába, és egyházát az új teológia szerint kívánta építeni. Tagadhatatlan, hogy Ballagi nagyon sokat tett a református egyházért.

Ballagi teológiai gondolkodása teljesen beilleszthető volt a Kovács Ödön által is megfogalmazott fejlődéselményt, Jézus példája általi tökéletesedést valló liberális tanításba. Bizonyára nem véletlen, hogy Kovács Ödön munkái, amelyek hasonló témaköröket tárgyalnak, éppen ebben az időben jelentek meg. Sőt Kovács nagy munkája, a Protestáns Egylet által támogatott és megjelentetett *A vallásbólselet kézikönyve* is ebbe a szellemi vonulatba illeszthető bele.

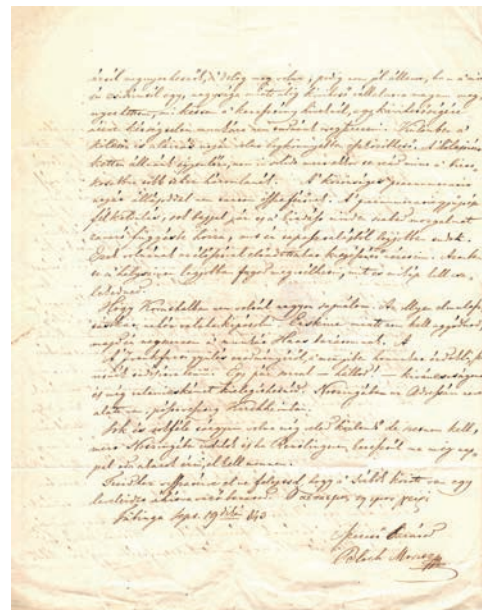
Ballagira az amerikai Clarke mellett nagy hatással volt Henrik Lang (1826–1876) német protestáns teológus is. Tőle is számos cikket jelentetett meg a PEIL-ben, kollégája, Kovács Albert pedig Keresztúri néven fordítja le a zürichi Henrik Lang *Keresztén dogmatikáját* (LANG 1876). Lang teológiai tanulmányait 1844 után Tübingenben végezte Baur befolyása alatt. Nem kizárt, hogy Ballagi személyesen is ismerhette őt, hiszen ő 1843-ban jött haza Tübingenből. 1848 után a St. Gallen-i kanton egyik falujában választották meg lelkésznek. 1863 után a Zürichi-tó partján, Meilenben lelkészkedett. 1871-től a zürichi Szent Péter-egyházközség hívta meg lelkészének, ahol haláláig munkálkodott. Ő szerkesztette 1859-től a *Zeitstimmen für die reformierte Schweiz* című folyóiratot, melynek helyébe 1872 után az általa és Langhaus által Bernben kiadott *Reform* lépett.⁵ Lang munkássága azért jelentős a hazai liberalizmusra nézve, mert a hazai Protestáns Egylet többek közt az ő szellemi hatásának köszönhetően keletkezett. Így érthető, hogy Ballagi miért is foglalkozott Langgal olyan szívesen, akit az újkori világnézet prófétájának is nevezett. Ballagi Lang jelentőségét többek között abban látta, hogy a hit és a tudomány összeegyeztetéséért küzdött hatalmas erőfeszítésekkel (BALLAGI 1876, 163. h.). Ezt az elköteleződést az a rövid részlet is alátámasztja, melyet Lang *Keresztény dogmatika gondolkozó keresztények számára* című művének előszavában találhatunk. „A vallásról való tudás nem maga a vallás, és a képzet a vallásról való tudás legtrókéletlenebb alakja. A dogmatikai képzetek hiányosságából csak azon követelés folyik, hogy a keresztyén elvet tisztábban és helyesebben kell felfogni azon gazdag eszközök segítségével, melyeket az előrehaladott tudomány nyújt.” (LANG 1876) A liberális teológiának és Ballaginak is szintén célja volt a hit és a tudomány kiegyeztetése. Ez a fajta igény, hogy amit csak lehet, azt tudományosan alá kell támasztani, több ponton is visszaköszön a két teológus életművében.

Kettejük gondolkodásának az egyik ilyen közös kapcsolódási pontját az ember eredendő bűnösségének kérdésén keresztül szeretném kibontani. Hitvallásunk szempontjából nagyon érdekes és tanulságos az, ahogy ehhez a kérdéshez Ballagi és Lang is hozzányúl. Lang azt mondja, hogy Krisztus minden beszédében, amit a szinoptikus

⁴ BALOGH 1875, I: 4. o. II: 14–15. o. III: 21–23. o. IV: 37–38. o.

⁵ http://www.kislexikon.hu/lang_a_a.html.

evangéliumokban megtalálhatunk, úgy tünteti fel az emberi lelket és ezáltal az embert magát, mint aki a jóra fogékony és nyitott. Itt fő példaként a magvető példázatát hozza fel (Uo. 98. o.). Ezt a gondolatmenetet folytatja azzal, hogy kijelenti, tudományosan még inkább tarthatatlan az ember teljes romlottságáról való tan, mivel az az akaratot, az emberi lény értelmét eltörli (uo. 99. o.). Egy olyan akarat, mely a jót nem akarja, ellentmondást jelent. Ballagi az unitárius Clarke-kal egyetértésben támogatja ezt a gondolatot, hisz ő is azt mondja, hogy „a bűnösség [értsd: az eredendő bűn – K. A.] nem az ember természetes állapota” (BALLAGI 1874, 687. h.). Ezt a PEIL-ben így fogalmazta meg: „Hogy bűn nélküli légyen, csak akkor nem volna gondolható vagy természetellenes, ha a bűnösség az ember természetes állapota volna pedig épenséggel nem az.” (Uo.) Ezzel szemben érdemes beidézni itt a debreceni újortodoxia által is sokszor felidézett érvet, azaz, hogy az evangélikusnak keresztelkedett, világnézetében protestánssá lett Ballagi mennyiben volt református keresztény. Kálvin az *Institutió*ban kifejti: „Az eredendő bűn természetünk örökletes gonoszsága és romlottsága, amely szétárad lelkünk minden szegletébe, és először bűnössé tévén, ellenünk fordítja Isten haragját, aztán elvégzi bennünk azt is, amit a Szentírás a test cselekedeteinek nevez. Voltaképpen ez az, amit Pál a leginkább bűnnek nevez.” Majd Róm 5,12 versét értelmezve így folytatja tovább érvelését: „...mindenki részes az eredendő bűnben, amelynek szennye mindenkit bemocskolt. Ezért bár anyjuk méhétől kezdve hordozzák a kárhozatot, a kisgyermekeket se a más, hanem a saját vértük terheli. Romlottságuk ugyan nem termett még gyümölcsöt, de már bennük van a mag, sőt egész természetük a bűn valamiféle magva, ezért nem lehetnek mások Isten számára, csak gyűlöletesek és megvetettek.” (KÁLVIN 2014, 1: 188. o.) Egyértelmű, hogy Ballagi teljesen elvetette a kálvini tanítást, és az ember alapvetően jó volta mellett kardoskodott. Világnézeti fegyvertára, Kovács Ödön is hasonlóan vélekedett *A vallásbólcelet kézikönyve* című nagy művében: „Az ember természeténél fogva vallásos lény. A szellemi élet legelső nyilatkozataival együtt felébred az ember vallásos szükséglete is, és ezen szükséglet kielégítést keres.” (KOVÁCS 1876, 2: 301. o.) A liberális teológia állítja, hogy az emberben eleve, természetszerűleg ott van az istenség, a szellemi valóság. Innen már csak egy lépés választja el, hogy kinyilvánítsa: az isteni, amely az emberben lakozik, egyenlő az Abszolút Szellemmel. Nem meglepő, hogy az emberről szóló dogmatikai tanítását sokkal inkább a korszellem felfogása befolyásolja, mintsem a bibliai kijelentésen alapuló megközelítés jellemzi. A liberális teológia eredendő bűn helyett az emberben lévő isteni természetet hangsúlyozza, amely istenkeresésre indítja az embert: „Mert ha az ember Isten gyermeke, úgy az istennel való rokonság lényegében fekszik, maga is isteni természetű s rendeltetése az istenhez való hasonlóságra egyszersmind saját tulajdon lényegének tehetéke; az erre való törekvés kötelessége nem egyéb, mint azon törvény, mely már épen magában ezen tehetékben megvan.” (KOVÁCS 1873, 42. o.) E felfogás szerint tehát az emberre jellemző istenképűség annyira lényegének részét képezi, hogy önmagában is képes istenkeresésre és az igazsághoz való eljutásra. Emiatt van az, hogy a keresztény hitre sem úgy tekint, mint amely Isten kijelentésére épülne, hanem „csupán” a legfejlettebb vallásalaknak tartja. Sokan azonban nem elégednek meg azzal, hogy az emberben lévő istenit hangsúlyozzák, hanem az emberről szóló teológiai tanítás másik aspektusát is bonckés alá veszik, és tagadják az eredendő bűnt (SIMÉN 1871, 144. o.). Zsigmond Sándor az *Egyházi Reform* írójaként kifejti, melyek a modern „korszellemmel” össze nem egyeztethető dogmák, illetve elfogadhatatlan hitcikkelyek, mint például: „...az eredendő bűn, vagyis a

teljes megromlottság tana, az elégtétel tana, vagyis hogy Isten csak úgy tudja megbocsátani a bűnt, ha bűneinkért egy isteni lény szenved kielégítő büntetést.” (ZSIGMOND 1875, 117. o.)

Hogy mennyire át kívánja írni a magát modernnek nevező liberális teológia a hitvallásokat, az alapvető keresztény dogmákat, azt jól szemlélteti Simén Domonkos unitárius püspök nyilatkozata is: „Az eredendő bűn dogmája a bibliai helyek téves értelmezéséből származik.” (SIMÉN 1872, 90. o.) A korszellem teológiája itt már explicite kimondta véleményét. A sárospataki P. Nagy Gusztáv szerint az ortodox hitrendszer „alapjában, és részleteiben lényegileg összeférhetetlen” az újkori tudományossággal (NAGY 1872, 208. o.). Ballagi pedig ezekkel a régi unitárius tanításokkal sok más liberális teológussal együtt egyetértett.

A debreceni újortodoxia kritikája szerint a szabadelvű, önmagát kereszténynek tartó liberális teológia sok képviselője – ha a hitvallási alapot tekintjük mércének – valójában megszűnt kereszténynek lenni. Olykor nem is voltak tudatában, hogy mit képviselnek, noha gyakran magukat tartották az igaz hit birtokosainak.⁶ Egyrészt Feuerbach, Clarke vagy éppen Strauss módján nem gondolták végig következetesen, hogy alaptéziseiknek mi a következménye, másrészt sokan közülük eltérő okokból, de valamiképpen mégis schleiermacheri hatásra ragaszkodtak a kereszténységhez mint a legtisztább vallási formához. A kereszténységet a vallás legmagasabb fokának tartották, arról azonban elfelejtkeztek, hogy kidobták a kereszténységből éppen azt, ami színt, életet, erőt, egyéni jellemző sajátosságot adott ennek a világvallásnak. A látens vagy kimondott monizmusból egyértelműen következett a humanisztikus jelszó: létre kell hozni egy vallások és világnézetek feletti közösséget. Ez volt az emberi és erkölcsös Jézus és nem a megváltó Krisztus neve alatti liberális egyesítési tendencia. Ezen eszmény zászlaja alatt próbálták építeni az új egyházat Ballagi Mór és (elv) társai. Kovács Ödön sok liberális teológus kollégájával együtt komolyan hitte, hogy minden vallásalakban „ugyanazon vallásos szellem nyilvánul meg” (KOVÁCS 1869, 210. o.). Ő a speciális, Jézus Krisztusban megjelent kijelentés helyére, az első helyre az általános kijelentést tette, bár fenntartotta a magasztos valláserkölcsiséget hirdető történeti Jézus képét, sőt mi több, még hirdette is, hogy a legmagasztosabb vallási eszmét Jézus valósította meg. Ennek ellenére nem tudott mit kezdeni a megváltás tanával. Ezt a viszonyulást jól szemlélteti az a tény is, hogy a hazai liberális vallási „fejlődés” csúcspontjának tekinthető Magyarországi Protestáns Egyletnek bárki tagja lehetett: „...világosan ki van mondva, hogy az egyletnek tagja lehet minden magyarországi lakos: református, evangélikus, unitárius, katolikus, zsidó” (RÉVÉSZ 1873, 313. o.). Hogy ez a Kovács Ödön szavaival élve új „világnézetnek” nevezett álláspont mennyire elmozdult a jó szándékú, de „dogmatikus” radikális vallás és társadalmi reform irányába, azt éppen fő „hittétele” mutatja, mely szerint az egylet „nemcsak egy hitfelekezetet, hanem az összes emberiséget, vallásos és erkölcsi tökéletesedés lépcsőjén felleb és felleb vigye” (uo.). Itt tetten érhető az a tendencia, amelynek minden, önmagát abszolutisztikusan igaznak tartó világnézet (vallás, ideológia, szemlélet) áldozatául eshet. Mégis el kell mondanunk, hogy bár dogmatikai szempontból vizsgálva a liberális teológia megismétli szinte az összes ókori és középkori egyház által elvetett tanítást a krisztológia és a szótériológia tekintetében, a szabadelvű teológusok nemzeti liberális gondolkodásukkal sokat igyekeztek tenni az egyház megjobbításáért. Igaz, igen eltérő egyházképpel.

A liberális teológiával szemben kialakuló debreceni újortodoxia (1869-től), valamint az egy évtizeddel később kibontakozó Szabó Aladár-féle ébredés (1882-től) is az egyházi megújulásért küzdött, és a cél eléréséhez mindkét teológiai mozgalom komoly bel- és külmissziói tevékenységet folytatott, tehát nagyon is fontosnak tartotta, hogy világnézetéből fakadóan tevékenységet végezzen (KOOL 1993, 98–135. o.). Gyakorlatilag igen komoly egyháztársadalmi munkát végeztek.

⁶ Lásd Kovács Albert szellemes cikkét az *Egyházi Reformban*. A fordított érvrendszerrel író Kovács alapvetően megcseréli azt, amit az egyház évszázadokon át ortodoxnak tartott, és arra mutat rá, mi van akkor, ha éppen az, amit mi ortodoxiának tartunk, volt a tévtanítás, és a mellőzött tanítás volt az *igazi értelme* a kereszténységnek, amit háttérbe szorítottak. KOVÁCS 1874.

Természetesen mindkét irányzat úgy állította be magát, hogy igazán az ő munkája a biblikus és igazán keresztény. Kovács Albert ezzel az öntudattal jelenti ki: „A modern teológia híveinek azon önérzettel kell bírniuk, hogy a protestantizmus mai köztudatát ők képviselik, s a szűnő közöny után újra ébredő vallásos hit mellettük fog nyilatkozni.” (KOVÁCS 1874, 320. o.) Ballagi az Árvaápoló Egylet éves gyűlésein rendszeresen kiemeli, hogy a liberálisok milyen komolyan vették missziói munkájukat. Meglepőnek tűnhet a hagyományos teológia hívei számára, de a liberálisok kultúrprotestáns, egyházas felfogásából egyenesen következett, hogy belmissziói munkát végeztek. Nem véletlen, hogy a bő egy évtizeddel később megalakult Protestáns Egyletről Kovács Albert kijelenti: „...az Egylet sohasem akart dogmaalkotó társulat lenni, hanem belmissziói egylet” kívánt lenni, amely az egyházat lelkileg és szervezetileg is meg akarta újítani (uo. 33. o.).

Igazából az idő mutatta meg, hogy a politikai és társadalmi liberalizmus egyházi talajra való átültetése minden jó szándék mellett sem érte el a célját. Csak a protestáns elitre gyakoroltak nagy hatást. Márkus Jenő szerint a liberálisok a korszellemmel való kiegészítés miatt nem voltak képesek elérni szélesebb néptömegeket (MÁRKUS 2005, 137, 143–144. o.). A szabadelvű teológia emiatt sem tudott hatni az egyszerű református földműves rétegekre, amelyek az egyháztagság zömét adták. Sokan valóban úgy élték meg Ballagiék véleménynyilvánításait, hogy azok feladták a kereszténység lényegét, s még azokban az esetekben is ugyanúgy fogalmazták meg mondanivalójukat, ha egyszerű hívekhez beszéltek, akik nem voltak tudós teológusok. Bucsay szerint „az Ige és a műveltség viszonyának megítélésében rejtett Kovács [Albert] legnagyobb tévedése. Ezt azonban maga az egyháztörténelem csak két nemzedékkel később cáfolta meg.” (BUCSAY 1955, 52. o.) Bucsay megállapítása roppant találó Ballagira és kollégáira nézve, hiszen a két világháború közötti időszakra érik be a pesti belmissziói teológia, valamint a debreceni újtortodoxia második generációja által az 1880-as években elindított evangéliumi megújulás. Ballagi protestáns szelleme azonban mégiscsak komoly hatással volt az egyház egyik legjelentősebb befolyásos rétegére, a protestáns elitre, akik közül sokan inkább az unitárius teológiai elvekhez álltak közel, ahogy azt a híres pesti tanár őszintén és világosan ki is fejtette. A maga módján ő is hozzájárult a református egyház életéhez, amelyet legjobb tudása szerint, önzetlenül szolgált.

Bibliográfia

- BALLAGI Mór 1862. *Tájékozás a theologia mezején*. Pest.
- BALLAGI Mór 1865. Renaniána VI. *PEIL*, 7. évf. 35. sz. 1109. h.
- BALLAGI Mór 1865–1868. *Bibliai tanulmányok*. 1–2. köt. Pest. 79–85.
- BALLAGI Mór 1871. A magyarországi protestáns egylet. *PEIL*, 14. évf. 43. sz. 1349–1355. h.
- BALLAGI Mór 1874. Clarke James Freeman. *PEIL*, 17. évf. 52. sz. 681–689. h.
- BALLAGI Mór 1875. Nyílt levél az Evangéliumi Prot. Lap szerkesztőjéhez I. *PEIL*, 18. évf. 5. sz. 129–138. h.
- BALLAGI Mór 1876. Lang Henrik. *PEIL*, 19. évf. 6. sz. 161–167. h.
- BALLAGI Mór 1887. A bibliáról. *PEIL*, 30. évf. 11. sz. 321–332. h.
- BALOGH Ferenc 1875. A debreczeni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban. I–IV.
I. *EPL*, 1. évf. 1. sz. (1875. január 1.) 3–5. o.
II. *EPL*, 1. évf. 2. sz. (1875. január 8.) 13–15. o.
III. *EPL*, 1. évf. 3. sz. (1875. január 15.) 21–23. o.
IV. *EPL*, 1. évf. 5. sz. (1875. január 29.) 37–38. o.
- BUCSAY Mihály 1955. A protestáns egylet kora (1870–1896). In: Bucsay Mihály – Pap László (szerk): *A Budapesti Református Teológiai Akadémia története 1855–1955*. A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest. 38–72. o.

- CLARKE, James Freeman: *Ten Great Religions. An Essay in Comparative Theology*. Houghton Mifflin Company, Boston – New York, 1899. Web: <http://www.gutenberg.org/files/14674/14674-h/14674-h.htm#ch12-1>. (Megtekintés: 2015. március 9.)
- KÁLVIN János 2014. *Institutio Christianae Religionis. A keresztyén vallás rendszere*. 1–2. köt. Kálvin Kiadó, Budapest.
- KENESSEY Béla 1891. Dr. Ballagi Mór életrajza. *PEIL*, 34. évf. 36. sz. 1145–1162. hasáb.
- KOOL, Anne-Marie 1993. *God Moves in a Mysterious Way. The Hungarian Protestant Foreign Mission Movement (1756–1951)*. Boekencentrum, Zoetermeer, 1993. (Mission.) 98–135. o. Magyar kiadás: *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom, 1756–1951*. 1–3. köt. Harmat – PMTI, Budapest, 1995–2000. (Missziológiai tanulmányok.)
- KOVÁCS Ábrahám 2005. Missziói, egyházépítési és egyházi megújulási elgondolások találkozása és gyakorlati megvalósulása a Budapesti Református Egyházban a 19. század végén. In: *Horizont*. Szerk. Ódor Balázs – Xeravits Géza. L'Harmattan, Budapest–Pápa. 154–179. o.
- KOVÁCS Ábrahám 2007. Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés? Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete. *Confessio*, 31. évf. 3. sz. 109–125. o.
- KOVÁCS Ábrahám 2010. *Hitvédelem és egyháziasság*. L'Harmattan, Budapest.
- KOVÁCS Albert 1874. Ortodoxia és eretnokség. *Egyházi Reform*, 4. évf. 11. sz. 314–320. o.
- KOVÁCS Ödön 1869. A vallástudomány története és részei I. *PTSZ*, 1. évf. 14. sz. 209–213. o.
- KOVÁCS Ödön 1873. Jézus mennyország hirdetése. *Egyházi Reform*, 3. évf. 2. sz. 40–46. o.
- KOVÁCS Ödön 1876. *A vallásbölcselet kézikönyve*. 1–2. köt. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest.
- LANG, Henrik 1876. *Keresztyén dogmatika gondolkozó keresztyének számára*. Franklin, Budapest.
- MÁRKUS Jenő 2005. *A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- NAGY Gusztáv 1872. A vallásreform és a magyarországi protestáns egylet. *MPEIFő*, 3. évf. 5–6. sz. 190–228. o.
- PÉTERFI Dénes 1891. Dr. Ballagi Mór. *Keresztyén Magvető*, 26. évf. 6. sz. 311–315. o.
- RÉVÉSZ Imre, id. 1873. A Protestáns Egyletről. *MPEIFő*, 3. évf. 7. sz. 297–345. o.
- SIMÉN Domokos 1871. A keresztyén vallás, mint ahogy az Krisztus prédikálta. *Egyházi Reform*, 1. évf. 5. sz. 137–145. o.
- SIMÉN Domokos 1872. A szabad irányú keresztyénség állása, előnye és teendője a keresztyénségben. In: Kovács Albert (szerk.): *A Magyarországi Protestáns Egylet évkönyve*. Franklin Nyomda, Budapest. 79–109. o.
- SZINNYEI József 1891. *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Hornyánszky, Budapest.
- SZÓTS Farkas: *Ballagi Mór*. Budapest, 1911.
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3., jav. kiad. Szerk. Ladányi Sándor. MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.
- ZSIGMOND Sándor 1875. Gondolat-töredékek és néhány vonás a magyarországi modern theológiai irányról II. *MPEIFő*, 6. évf. 3. sz. 117–142. o.

Kovács Ábrahám teológus, történész és vallástudós, egyetemi docens. 1998-ban összehasonlító vallásteológiából írta diplomamunkáját Princetonban. 2003-ban szerezte meg teológiából a PhD doktori fokozatot summa cum laude minősítéssel az Edinburghi Egyetemen Skóciában. 2011-ben habilitált rendszeres teológiából a budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetemen. A keresztyén teológián belül a hagyományos és a liberális vallástudományi teológia, valamint a teológia és a világvallások teológiája kapcsolatával foglalkozik kiemelten. Elindítója a *Vallástudományi Könyvtár* sorozatnak, amelyet Magyar Vallástudományi Társaság és a L'Harmattan Kiadó 2010-től jelentet meg. Történészként a zsidó–keresztyén polémia, a protestáns hitvallások

és a skót és magyar, valamint az angolszász (angol és amerikai) és a magyar teológia-, társadalom- és szellemtörténet kutatója.

Minden eladó

Lackfi
János

Meghasonlás és a wittenbergi pontok

(Epizód Luther Márton életéből – animációs forgatókönyv)

(Egy fogadóban járunk, nagy a sürgés-forgás, ételek, italok fogynak, gyertyák lobognak, szolgák, szolgálók csörtetnek megrakott tálakkal, zeneszó, kacarászás, vastag, részeg danolás.)

POLGÁR

Áldás és dicséret tenéked, jó uram! Megtisztelnél vele, hogy ideülsz szerény asztalomhoz? Kocsmáros, még egy iccével!

LUTHER

Áldás minden jóakarató embernek, ám a dicséret egyedül Istent illeti meg. Elfogadom invitálásodat, jó ember, de csupán vizet iszom. *(Leül.)*

POLGÁR

Ritka szerzet vagy, hallod-e! Ha vizet iszol, alighanem bort prédikálsz. Mindegy, hozz kettőt, kocsmáros! Koc-cintasz velem, testvér, én meg majd helytállok helyetted is! Egészség, békesség! *(Iszik, majd megtörli a száját.)* Még ilyen szentéletű egyházfit!

LUTHER

Szentéletű lennék? Csak mert nem szokásom a tivornyázás? Tudod egyáltalán, mi lakik az emberben?

POLGÁR

Mi lakna? Hát a lelke! De nem olyanformának nézel ki, mint amit a múltkor a vásári komédiában mutattak. Az a barát csuhája híján mászott ki a nőcske ablakán. *(Látjuk a jelenetet, mint korabeli metszeten.)* Az asszony ott fogta a klepetyust, és felaprította az adósság fejében, keszkenő lett belőle vagy más efféle. Ám a derék szerzet a Szentírással vigasztalódott: ruhámtól megfosztottak, és köntösömre kockát vetettek...

LUTHER

Jobb épületesebb dolgokon szemlélődni, az efféle üres bohóckodás.

POLGÁR

Hát talán színi mulatságra sem jársz? Mondtam én, hogy szentéletű vagy. Ménkü sok dolgod lehet, ha már egy kis szórakozástól is berzenkedel.

LUTHER

Lopni nem lopom a napot, kolostorban és templomban is prédikátorkodom...

(Áttűnés, templombelsőt látunk álmos fejekkel, Luther lelkesülten szónokol.)

„Tűnjön körünkől a rút iszákosság, s vele ama szokások, melyek méltán botránkoztatnak minden emberi nevezetre méltó embert. Mert miképp van az, hogy diákok s polgári leányok együtt táncolván s mulatozván, szesztől szebbik eszüket veszítvén sipkát s koszorút cserélgetnek egymással? Illő netalán tisztos leánygyermeknek az erény koszorúját a szabados deákélet csörgősityakjára cserélni, kérdezem?” *(A padban egy diák előre hajol, s egy lány fülébe súg valamit, az kuncog. A képen kettejük fejfedője egy pillanatra helyet cserél.)*

POLGÁR

És még?

LUTHER

Vállamra nehezül tizenegy kolostor ellenőrzése...

(Kolostorépületeket látunk, ki-be járó szekerek, kámzsás alakok, baromfi, tehenek, disznók, zsákokat hordozó figurák, ájtatos asszonyok, keresztet-zászlókat cipelő zarándokok.)

VEGYES HANGOK

...az ismételt fegyelemszegés szankcionálása, kedves Martinus... a liturgiához elengedhetetlen gyertyamennyiség beszerzése... a haszonbérletekből befolyó járadékok ügyének intézése... a novíciusok megfelelő képzéséhez nélkülözhetetlen erudíció... a szolgatestvérek napirendjének és az imákon való részvételi rendnek elégséges behatárolása... a természetbeni járandóságok tárolásához szükséges pajták, csűrök tervrajza... az engesztelő és közbenjáró imádságok beosztásáról szóló kimutatás...

POLGÁR

És még?

LUTHER

Felügyelő is vagyok, rákoppintok a lusta tanoncok orrára, ha hibázik a leckében valami...

(Diákkezet látunk, amint egy sententiát ró kacifántos betűkkel: A MALIS VITUPERAVI MALUS EST. Egy palavessző csap le a kézre, és hegyes mutatóujj bök rá a VITUPERAVI szóra. Erre a diákkéz sietősen áthúzza, és fölé rója: VITUPERARI. Luther hangján halljuk a fordítást.)

HANG

(Gépiesen, iskolai magoló stílusban.) A gonoszok szidalma dicséretnek számít.

POLGÁR

És még?

LUTHER

A Litzkau melletti halastavakat felügyelem...

(Különböző halak úszkálnak el középkori metszetek stílusában.)

VEGYES HANGOK

...a gátrendszerek megerősítésének távlati terve... a folyamatos halszaporulat érdekében, kedves mester... compó, márna, kecsege, ponty... gyalázatos orvhalászok, akik szegénységükre hivatkozva Krisztus nevében nem áttallják... bajos dolog a vízi életben valódi jártassággal bíró jobbágyra szert tenni...

POLGÁR

És még?

LUTHER

Sok más mellett előadásokat tartok Pál apostolról és a zsoltárokról...

„Számon kér minket a Halál, de egyikünk sem a másik helyett hal meg, hanem önnönmagáért. Ordibálhatunk ugyan egymás fülébe, de mindenkinek magának kell helytállnia halál idején. Akkor én nem leszek mellettetek, s ti sem lesztek mellettem. Szent Páltól tudjuk, mindnyájan a harag gyermekei vagyunk, semmit sem ér munkánk, sem érzéseink, sem a gondolataink.”

Egyetemi doktor úr vagyok!

POLGÁR

Az áldóját, megvizsgálhatnád a tehenünket is, ha már doktor vagy... Megbocsáss az otrombaságért, a bor beszél belőlem. Maga tehet róla, maga helyett iszom. Muszáj volt átvennem a terhet. Viseljétek egymás terheit türelemmel! Ugye, így mondja az Írás? Engem se most szalasztottak ám, doktor úr, hehe...

LUTHER

Hálás szívvel köszönöm, hogy ekkora megpróbáltatást állsz ki helyettem!

POLGÁR

Egészségedre, láttam én egyből, hogy szent ember vagy te, nagy ember!

LUTHER

Csak azért, mert tevékenykedem? Tettei által senki sem üdvözülni.

POLGÁR

Tettei által senki? Nem kell talán istenfélő életet élnünk?

LUTHER

Hogyne kellene. Csak éppen kegyelem nélkül semmire se megyünk.

POLGÁR

Ha te mondd, komám! Nem én vagyok a doktor. Amolyan főfedőd is van?

LUTHER

De van ám! *(Fejére a csuklya helyett doktor-kalap ereszkedik.)*

A DÉKÁN HANGJA

Ön, Martinus Luther, ezentúl universita-

ténképpen nem csupán módja és lehetősége, de megszentelt kötelessége is hirdetni az Úr szavát tanultaknak és tanulatlanoknak egyaránt, meghajtva fejét az Anyaszentegyház tekintélye és tanítóhivatala előtt... *(Luther felvil-lantja ezüstgyűrűjét.)* Míképpen gyűrű hivatott jelképezni férfi és nő hűséges frigyét a házasság szent kötelékében, azonképpen vedd e doktori gyűrűt, választófejedelmünk ajándékát az égi tudománnyal való magasztos eljegyzésed földi jeleként... *(Luther egy nyitott Bibliát kap kézbe, ezt látja.)*

A BIBLIA HANGJA

„Az Úrnak törvénye tökéletes, megleveníti a lelket. Az Úrnak bizonyágtétele bizonyos, bölccsé teszi az együgyűt.”

LUTHER

(suttog)

Bölccsé teszi az együgyűt...

POLGÁR

(Luther szeme előtt csapdos, hogy felhívja figyelmét.)

Hahó, doktor úr, merre bóklászol? Én iszom, és ő a részeg...

LUTHER

Máshol jártam gondolatban. Jó ember, ide figyelj! Nem hallottál egy Tetzelt nevű prédikátorról?

POLGÁR

Ki ne hallott volna róla! Az aztán derék ember! Ha te, uraság, tisztesség ne essék szólván, a nyakamba is ülnél, úgy se tennénk ki ketten egy akkora szép embert. Sudár, mint a jegenyefa. És ahogy bevonul... Zúgnak a harangok,

hosszannáz a nép, táncolnak az aranyos kantárú lovak, gördül az aranyküllős kordé, gyermekek hintenek rózsaszirmokat, szólnak a harsonák, vonul a vörös pápai kereszt és a sok vérpiros lobogó. És ahogy a gyermekek szórják a szirmot, úgy szórja ő is útjában két kézzel a vigasztalást boldognak, boldogtalannak. Én mondom, uram, áldás az az ember a földnek, virág fakad lépte nyomán! A beszéde meg mint az ömlesztett méz.

LUTHER

Aztán miféle dolgokról beszél, jó ember?

POLGÁR

A pápai kereszt erejéről. Sose gyanítottam, hogy az Krisztus keresztjénél is hatalmasabb. Mindennemű bűnt eltöröl, csecsemőt és aggot egyaránt mennybe segít!

LUTHER

És még miről?

POLGÁR

Saját beszéde hatalmáról. Olyan harsányan rikkantotta, hogy a templom fala is beleremegett: „Az én szavamra megrendülnek a sziklák, hegyek olvadoznak, mint viasz, pajzs és páncél az én igém.”

LUTHER

Tán Istennek véli magát?

POLGÁR

Az Isten se lehet ennél nagyszerűbb. Tetzel prédikátor úr mindent tud, és mindenre van orvossága. Úgy bánik a nyomorult emberi lélekkel, mint csodadoktor a testtel. Felfakaszt minden ronda kelést, kimetsz minden üszkösödést, gyógyítja a sajgó csontot, eleveníti a roskadó inat.

LUTHER

Csodás gyógyítás is esett?

POLGÁR

Több kegyet osztott, mint Szent Péter! Maga mondta! Özönlött hozzá a sokaság, mint a sáskák raja. Hatalmas, vasalt ládákban hozta a megbocsátást!

LUTHER

Ládákban megbocsátást?

POLGÁR

Süljön ki a két szemem, ha hazudok! Ide süssön! *(Elővesz egy prospektusfélét, olvassa.)*

„A bűnbocsánat zálogául a magas pápai hivataltól következő árszabás állapíttatik meg:
Súlyos vétkeik maradéktalan eltörlesztését nyerhetik
fejedelmi rangúak 25 forintért,
prelátusok és bárók 10 forintért,
tekintélyes polgárok 6 forintért,
közönséges polgárok 1 forintért,
valamint közrendűek egynegyed forintért.”

LUTHER

Hiszen ez egyszerű kufárkodás az Úr kegyelmével!

POLGÁR

Tévedsz, jó uram, a Pápa úr maga küldte segítségünkre azt a prédikátort. Markában elroppantja a diót, és hangja mennydörgésétől lefordul a madár az ágról! Ha hallanád, nem kételkednél! Elbeszélte, mi módon sülnek, aszalódnak,

senyvednek elholt szeretteink a tisztítóűz-
nek helyén, láttam magam előtt szegény bűnös
apámat és anyámat! Nem is sajnáltam értük a
csengő aranyakat, hiszen azokat nem vihetem
a sírba... De most aztán, mester, táncolni lenne
kedvem! Az én kedves két szülöm úgy röpdös
már a mennyben, mint két kis veréb! *(Előhúz
egy köteg bűnbocsátó cédulát.)*

LUTHER

Uram, irgalmazz!

POLGÁR

Úgy bizony! Jó ember, mikor ide jöttem,
vánszorogtam, mint egy nyomorult leprás,
olyannyira rám nehezült sok bűnöm tudata.

Úgy éreztem, nincs Isten, ki megbocsáthatna. Most pedig nézz rám, megmosdottam, mint a leprás Naamán, és minden tagom ragyogó, tiszta vagyok, mint egy csecsemő. *(Egy erszényből sorra veszi elő a búcsúleveleket.)*

Pro primo: Bátyámtól elorzott atyai örökség – letudva! *(Letesz egy levelet az asztalra, mintha kártyázná.)*

Pro secundo: Fajtalankodás azzal a kis paraszt néemberrel – letudva! *(Újabb levelet csap le.)*

Pro tertio: Éktelen dühömben agyoncsaptam szegény szolgámat, mái napig visszajárt éjjel, kísértett és a mellkasomra ülve majd megfujtott – letudva! *(Újabb levelet csap le.)*

Pro quattro: Megparancsoltam béreseimnek, hogy hajtsák el szomszédom nyáját, a pásztort pedig fojtsák vízbe – letudva! *(Újabb levelet csap le.)*

Pro quinto...

LUTHER

Elég lesz, jó ember, mindenki idenéz, különben sem vagyok a gyóntatód...

POLGÁR

Hogy hallgathatnék, testvér, mikor az Úr megszabadított?

LUTHER

Úgy véled, az Isten valami kereskedő, akivel üzletet köthetsz?

POLGÁR

De hiszen írva vagyon, hogy mindent megbocsát...

LUTHER

Meg bizony, de őszinte töredelem fejében... Kegyelme jóvoltából... Fia keserves kínhaláláért... Nem holmi aranyak csengésére füelve! Félek, jó ember, hogy te a Mammon istenével találkoztál! Félek, nagyon félek, hogy a bűnök, amiket kiszórtál az ablakon által, vissza ne másszanak a kéményen!

POLGÁR

Fura egy szerzet vagy, nem hallgatlak ám tovább. Kétségbe vonod a pápa úr szavát? Tetzel okítását? Az én jó szándékomat? Tán csak egyedül te lennél szent ezen a sárgolyóbison? Alászolgája, én távoztam! *(Összeszedi a sok búcsúlevelet, zsákjába gyömöszöli, durcás képpel cihelődik.)*

LUTHER

Ne haragudj, nem akartalak bántani. Nem tudod, hol találom Tetzel uramat?

POLGÁR

Na, mi az? Eszedbe jutottak vétkeid? Vennél egynehány cédulát? Későn ébredtél, atyafi! Isten emberének már bottal ütheted a nyomát, árkon-bokron túl jár! És a magad parányi lépteivel soha utol nem éred azt az óriást. A leggyorsabb ló hátán... esetleg! Ég áldjon! *(Dérrrel-dúrral távozik.)*

LUTHER

(Kilép a fogadóból, egy rongyos emberbe botlik.)

Hé, fel ne öklelj, mi vagy te, bivaly?

SZÖKÖTT BARÁT

Segíts, Uram, nyomomban a kopók, rejts el engem, ments meg!

LUTHER

(Leveti köpenyét, ráteríti csuklyástul.)

Megéred a pénzed, azt hiszem...

SZÖKÖTT BARÁT

Esküszöm, ártatlan vagyok!

LUTHER

Ne esküdj, Isten ilyet nem kíván!

(Megjönnek a poroszlók, az embereket lökdösik, keresgélnek.)

POROSZLÓK

...erre futott... micsoda disznó... kitekerem a nyakát... mint egy csirkének... szerzetes létére gyorslábú... pedig azok csak a pocakjukat növesztik... *(Lutherhoz.)* Derék ember, nem láttál senkit erre menekülni? Ki ez itt veled?

LUTHER

(Gyűrűjét mutatja.) Tanító doktor vagyok, és szerzetes Szent Domonkos urunk rendjéből. Ő pedig itt a szolgáló testvér, engem kísér utamon. Köszönj a porkoláb uraknak, te legény!

SZÖKÖTT BARÁT

(Elváltoztatott hangon) Laudetur Jesus Christus...

POROSZLÓK

Jézus, Jézus... Ámen... Engedjétek őket... Ez meg hova lett, felszívódott?

LUTHER

(A városkapuhoz érve.)

Miért szöktél meg, testvér, a szent kötelékből?

SZÖKÖTT BARÁT

Én nem...

LUTHER

Ne kezdjed hazugságon, itt az Úr, és hallja!

SZÖKÖTT BARÁT

Nem bírtam azt az életet.

LUTHER

Esküvel tetted Isten kezébe?

SZÖKÖTT BARÁT

Igen, de nem így képzeltem!

LUTHER

Szükséges, hogy botrányok essenek, de jaj a botrányokozóknak!

SZÖKÖTT BARÁT

Nem akarok én semmi rosszat, csak élni, mint bárki más.

LUTHER

Nem az a csoda, ha elesünk, hanem ha valaki fel tud állni. Most nyílt meg előtted a kegyelem útja...

SZÖKÖTT BARÁT

Ez mondjuk meglepne...

LUTHER

Az ingadozó nádszálat is megzavarja a szél; hogy ne hajlongana az ember! Eredj, és többé ne vétkezz! Nem lesz nyugalmad, míg szembe nem nézel az Úrral!

SZÖKÖTT BARÁT

Köszönöm, áldjon meg az Isten! *(Luther kezét csókolgatja.)*

LUTHER

Hagyd a csókot, az áldás viszont rám fér... Félek attól, amit majd most teszek.
(Luther a szaladó barát után néz.)

EREKLYEÁRUS

(Luther előtt terem, és megráncigálja köntösét.) Hé, szent ember, itt a soha vissza nem térő alkalom! A sorozat utolsó darabja, haza kellene mennem, várnak az éhes kisgyerekeim, könyörülj rajtam! Ilyen olcsón sose jutsz hozzá!

LUTHER

Ugyan, mihez, te szerencse fia?

EREKLYEÁRUS

Szent Philoctetes állkapcájából egy darab. Számos kegyelmet nyerhetsz általa, fogfájásod elenyészik, derekad ki-egyenesedik, hajad bozontja sűrűsödik, termeted még délcegebb lesz!

LUTHER

Honnan tudjam, valót beszélsz-e? Papírod van-e hozzá?

EREKLYEÁRUS

Hogy ne lenne, eredeti, püspök úr ennen kezétől! *(Átnyújt egy papírost.)*

LUTHER

Te gazember, letépjem a füled? Hiszen ez ócska hamisítvány! Aki írta, nem tudott latinul, telis-tele van hibákkal! Tudod, mit adok én ilyenre az egyetemen? Vastag szekundát! Úgy elbuktatom a diák urat, hogy felnyalja a földet! Még hogy Philoctetes szent lenne? Hiszen a görögök találták ki! Jézus urunk szent sebére, kinyuvasztalak, ha még egyszer meglátlak! Még hogy szentek állkapcája, ez egy darab marhacsont. Amilyen marha te is vagy, fiam... Sötétebb van itt, mint Egyiptomban a hét csapás idején... A püspök meg hortyog a házában! Na, hordd el magad! *(Az árus után vágja a csontot.)*

EREKLYEÁRUS

(Futtában felkapja a csontot, zsákjába gyömöszöli.) Hé, a prima áru! Megállj, te tudós, elkaplak egyszer!

LUTHER

(Áttűnés, levelet ír, az ő hangja hallatszik.) Őexcellenciájának, a nagyméltóságú mainzi érseknek... Isten kegyelméből az egyház jóságos pásztorának... az emberi lelkek bölcs kormányzójának... köteles tisztelettel és illő főhajrással... magam a legmagasabb pápai udvar meghatalmazásával tanító Tetzl predikátor uramat nem hallván... de az együgyű lelkekben tett károkat lesújtva szemlélvén... állítja, miszerint a pápa keresztje többet érne Krisztus keresztjénél, az ő saját predikátori szava Isten szavánál, tanítása Szent Péter tanításánál... veszedelmes tévtanok meggyökerezése... az Isten irgalmának áruba bocsátása... kérem, engedélye visszavonását mérlegelni kegyeskedjék... belátásában bízva és bölcsessége előtt fejet hajtva... legalázatosabb szolgája, méltatlan testvére a mi Urunkban, Jézus Krisztusban, Martinvs Lvther...

(A levél, mint galamb, csapdos, majd összezárja szárnyát, pecsét csöppen rá, a lovas hírvivő Mainzig vágat vele. Aztán a püspöki írnok keze szántja a papírt, hosszú, cirkalmas szöveg, melyből kivillog két szó.)

PROCESSVS INHIBITORIVS

(Koppanást hallunk, majd Luther dühös arcát látjuk.)

LUTHER

Processus inhibitorius! Vagyis hallgassak!

(Újabb koppanás.)

LUTHER

Hallgasson, aki fél, nekem nincs félivalóm,
Isten előtt állok!

(Újabb koppanás.)

LUTHER

Az Úr lelke rajtam, kitől is félnék!

(Újabb koppanás.)

LUTHER

Mikor Urunk és Mesterünk azt mondta: „Térjetek meg!” – azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen.

(Újabb koppanás.)

LUTHER

A pápa senkit nem mentesít a jóvátévő bűnhődéstől...

(Újabb koppanás, most már látjuk a szeget, amelyre a kalapács lesújt, és a pontokat szép sorban, ahogy következnek.)

LUTHER

A bűnbánati egyházjogszabályok csak az élőkre érvényesek...

(Újabb koppanás, a kalapács lesújt.)

LUTHER

A ládában megcsörrenő pénz által nagyra nőhet a haszonlesés és a kapzsóság...

(Újabb koppanás, a kalapács lesújt.)

LUTHER

Senki sem lehet bizonyossággal a maga töredelmének valóságára felől...

(Újabb koppanás, a kalapács lesújt.)

LUTHER

Jobb dolgot tesz, aki a szegénynek ad vagy a rászorulóknak kölcsönöz, mint hogyha bűcsút vásárol...

(Újabb koppanás, a kalapács lesújt.)

LUTHER

A bűcsú az Isten kegyelméhez és a kereszt jószágához mérten a legeslegkisebb dolog...

(Újabb koppanás, a kalapács lesújt.)

LUTHER

A pápa joggal sújt le villámával azokra, akik a bűcsú ügyében csalást követnek el...

(Újabb koppanás, látjuk Luthert a wittenbergi kapunál, az utolsó sorokat maga firkantja oda.)

A BIBLIA HANGJA

„Mert más alapzatot senki nem vethet azon kívül, amely vettetett, és amely maga Jézus Krisztus.” (1Kor 3,11)

LUTHER

(Miközben írja) Soli Deo Gloria – egyedül Istené a dicsőség!

(Bámeszkodók gyűlnek a cédulához, megszólal a harang.)

Lackfi János (születési neve: Oláh János; 1971) többek között József Attila-díjas, Prima Primissima- és Quasimodo-díjas magyar költő, író, műfordító, tanár, Nyugat-kutató, dramaturg, fotós. Az ELTE BTK magyar-francia szakán szerzett diplomát 1996-ban, majd az ELTE-n a Magyar Irodalomtörténet tanszéken doktorált. 1994-ben a JPTE Francia Tanszékén tartott kurzust a belga irodalomról. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Francia Tanszékének adjunktusa, a kreatív-írás-program egyik vezető oktatója volt. Húsznál több kötete s még több fordítása jelent meg.

A Márk-változat

Fabiny
Tamás

*Beszélgetés Esterházy Péterrel**

Márk evangéliumában a 15. fejezet egy mondata, a 26. vers így szól: „Jézus hangosan felkiáltott: »Eloi, Eloi, lamma szabaktáni?«, ez pedig azt jelenti, »*Én Istenem, én Istenem. Miért hagytál el engem?*«” Aki Esterházy Péter könyveit ismeri, az tudja, hogy azokban nagy szerepe van az intertextualitásnak, a különböző vendégszövegeknek és idézeteknek. Márk evangélista nem volt éppen posztmodern szerző, de az ő számára is természetes volt a vendégszöveg alkalmazása, hiszen itt nem tesz mást, mint hogy a 22. zsoltárnak, a szenvedő ember zsoltárának a kezdő mondatát idézi, és ezt adja Jézus szájába. Vagy legyünk pontosabbak: Jézus ezt imádkozza, és az evangélista részéről ez valószínűleg egy jelzés volt: csak az első mondatot idézi, de Jézus a kor szokásai szerint végigimádkozta ezt a zsoltárt, és folytatta a döbbenetes felütés után: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?*” A szenvedés egészen naturalisztikus ábrázolását tárja elénk ez a mondat, hogy hogyan szenved fizikailag, de még inkább lelkileg ez az ember.

Amikor Jézus szenvedéstörténetét írják le, az egyes evangélisták máshová teszik a hangsúlyt. Amit úgy szoktunk nevezni, hogy „Jézus hét szava a kereszten”, az teljes körűen egyik evangéliumban sem található meg; ez valójában egy montázs, más szóval a különböző evangéliumokból összeállított szinopszis, amelynek alapján ezt a hét jézusi szót együtt halljuk és továbbadjuk. Lukács számára például Jézus következő mondata – tulajdonképpen egy másik zsoltárszöveg – különösen is jelentős: „*Atyám, a kezedbe teszem lelkemet!*” Mert Lukács nagyon személyes hangvételű, meghitt, bensőséges evangéliumot írt. Az „*Atyám, kezedbe teszem lelkemet!*” mondat a zsidó kisgyermeknek esti imádsága volt, mintha valaki úgy imádkozna: „*Én Istenem, jó Istenem, becsukódik már a szemem.*” Jézus ezzel a gyermeki imádsággal az ajkán hal meg Lukács evangélista szerint. János evangéliumában Jézus utolsó szava egy másik szó, az „elvégeztetett”, amelyet mi magyarul sokszor félreértünk, mert azt gondoljuk, hogy ez a csőd bevalása, hogy vége mindennek, reménytelen minden. De itt az eredeti görögben a *telosz* szónak az igei alakja szerepel: a *tetelosz étáj*, ami azt jelenti, hogy ’beteljesedett’, ’céljához ért’, és ha ezt megértjük, akkor tudjuk, hogy ez nem a kudarc, hanem a győzelem megfogalmazása.

Márknál és Máténál megint más megközelítést találunk a passiótörténet végén: az a kérdés szerepel, hogy „*Én Istenem, én Istenem! Miért hagytál el engem?*” A néhai Andorka Eszter, a több mint tíz évvel ezelőtt meghalt kitűnő evangélikus teológus doktori disszertációját nem sokkal később bekövetkezett halála után kellett volna hogy megvédje, de tragikus halála megakadályozta ebben. Andorka Eszter a doktori disszertációját a *Kérdések Márk evangéliumában* témában írta: az evangéliumban végig lehet kísérni, hogy milyen kérdések szerepelnek egészen a csúcskérdésig: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?*” Roppant nehéz kérdés ez. Egyrészt Istentől elhagyatva van az ember: Jézus Istentől elhagyatva, de Istenként szenved; másrészt azonban az is elmondható róla, hogy Istentől elhagyatva Istenhez tud kiáltani. Nehéz megérteni ezt a zsoltárverset, amelyet sokféle félreértés övezett

* Fabiny Tamás bevezetője és a beszélgetés szerkesztett változata. (A könyvből vett részleteket az író olvasta fel.) Budavári Evangélikus Szabadegyetem, 2015. január 5.

minden korban: a 22. zsoltárt értelmezték kollektívan is, vonatkoztatják egyéni szinten is, de mi azt valljuk, hogy ez Jézusban teljessédt be.

Jól mutatja a zsoltárvers körüli félreértéseket, hogy a Jézus körül állók közül sokan azt hiszik, hogy ezzel Illést hívja. Van egy apokrif evangélium, amely annyira valószínűtlennek és elképzelhetetlennek tartja azt, hogy Jézus ezzel a szinte már istenkáromló mondattal az ajkán hal meg, hogy egyszerűen átírja ezt a mondatot: „Én erőm, én erőm, miért hagytál el engem?” Szomorúan

kell idéznem, szinte már a tragikomédia kategóriájába tartozó módon, hogy van egy önmagát komolynak tartó médiaszemélyiség, aki egy televízióműsorban nagypénteken azt mondta, hogy ezt a mondatot – „Eloi, Eloi, lamma szabaktáni?” – igazából mi, magyarok értjük legjobban, mert Jézus olyan nyelvet beszélt, amelyet mi, magyarok is értünk, és Jézus ezzel tulajdonképpen azt akarta mondani: „Él, él, lám, szombat után is.” Ez a kitűnő médiaszemélyiség ezzel azt állította, hogy íme, az evangélium számunkra, magyarok számára sokkal többet jelent, mint bármely nép számára. Nem viccelt, halál komolyan mondta, és én nem tudtam, hogy sírjak vagy tiltakozzam, tiltakozva sírjak vagy sírva tiltakozzam. Azt gondolom, hogy meg kell maradnunk az eredeti

márki kontextusban, és el kell tudnunk fogadni, hogy Jézus valóban ezt az egészen döbbenetes paradoxont vallotta, hogy egyrészt Istentől elhagyatva van, ám mégis tud Istenhez imádkozni. Isten az, akihez odafordulhat, és ő az, aki magához emeli őt. Ezek a márki kérdések kísérjenek végig minket, akkor is, ha ez a mondat a hatástörténetben, szépirodalmi szövegekben bukkan föl. Talán sikerül megéreznünk az evangélium mélységét, erejét és titkát.

Fabiny Tamás: *A könyv megjelenését követően többen megjegyezték, hogy az Egyszerű történet vessző száz oldal – A Márk-változat című könyvednek költői lebegéssel megáldott szövege radikálisan eltér a megszokott Esterházy-művektől. És ez nem csupán arra vonatkozik, hogy ezúttal nem kell másfél oldalas mondatokat olvasni. Valóban próza-e ez a mű?*

Esterházy Péter: Ismert fogalom a lírai próza, amit én nem szeretek; többnyire kurzívval szedik és legfőbb tulajdonsága, hogy se nem líra, se nem próza. Az én írásaimat többnyire nem a cselekmény mozgatja, holott a rendes prózára általában ez jellemző. A zenei szerkesztés, a visszatérő motívumok, az ismétlések, inkább ezek. Ennek a könyvnek a megírása előtt azt a célt tűztem ki magam elé, hogy egy-egy jelenet ne legyen több egy oldalnál. Spirálfüzetbe írok, aminek egy oldalára nagyjából 1800 karakternyi szöveg fér el, ezért mindannyiszor megjelöltem az oldal kétharmadát, ez 1500 leütésnyi szöveget jelent, ami ebben a kötetben egy szedett oldalnak felel meg. Ez első pillantásra nevetségesnek hathat, de gondoljunk arra, hogy a szonett versforma ennél jóval kötöttebb.

F. T.: *Az Egyszerű történet vessző száz oldal „kardozós” változatánál viszont csaltál, mert ott egy-egy témát több oldalon keresztül is kifejtesz, ugyanakkor minden rész egy oldalnak mondja magát.*

E. P.: Nem csaltam, mert odaírtam azt is, hogy én döntöttem el, mennyi egy oldal. Hogy mi egy oldal.

F. T.: *Ehhez képest a Márk-változatban már fegyelmezetten tartottad magad az egy oldal szabta kerethez.*

E. P.: Ez azért van, mert komolyan vettem a címet s benne a száz oldalt. És az „egyszerű” jelzőt is igyekeztem, csak azt nem olyan egyszerű komolyan venni. Mert rövid mondatokat írni nem technika, hanem sokkal inkább pozíció kérdése. Attól függ, hogy hol áll az ember, honnan nézi az adott dolgot. És ez nem mindig csak elhatározás kérdése. Bármikor tudok én rövid mondatokat írni, de ez nem mindig segít, mert az író szakmájában a tudás vagy éppen a nem tudás nem feltétlenül segít. Az autószerelőt segíti, ha mindent tud, az íróat nem okvetlenül.

F. T.: *Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a könyv teológiai mű. Persze nem a szó klasszikus értelmében. Inkább teológiai lírának, afféle teopoézisnek mondanám. Ez annyit jelent, hogy nem csupán beszélünk Istenről, hanem költői módon igyekszünk őt megközelíteni. Tetten érhető ez a műfaj a Márk-változatban?*

E. P.: Veszélyes dolog ez, mert hiba volna ilyesmit akarni. A könyv felvet bizonyos problémákat, amelyek meghatározzák a formát, a megközelítés módját. Ha a teopoézis a legmegfelelőbb forma, akkor jó volna, ha ez az volna. Istent költői módon megközelíteni... hát ennek tudnék örülni.

F. T.: *Annál is inkább, mert a mű alapanyaga a Márk írása szerinti evangélium.*

E. P.: Igen, és ez csak még problematikusabbá tette az írást, hiszen itt nem akármilyen szövegről beszélünk. Súlyosan el kell gondolkodni Isten és a szó viszonyán. Mít jelent a sugalmazott írás? Szabad-e egyáltalán hozzányúlni ehhez a szöveghez?

F. T.: *Tegyük hozzá, nem szoktál nagyon gátlásos lenni a szakrális nevek, szavak használatát illetően...*

E. P.: Nem. De az íráshoz mindig kell egyfajta szabadság, márpedig az Evangélium szövegétől nehéz szabadulni, nehéz úgy használni, hogy nem gondolunk arra, mit gondolnak erről mások. Ezért is van az szerintem, hogy egy pap nem lehet jó költő, mert az ő hite olyan erős korlát, ami lehetetlenné teszi az íráshoz szükséges szabadság elérését. Most, hogy kimondtam... hát lehet, hogy ez mégsem igaz.

F. T.: *Te hogyan látsz munkához?*

E. P.: Olvasom a témához kapcsolódó írásokat, kommentárokat. Sokat kell olvasni, ami sajnos nem nagyon segít. Emlékszem, a '80-as évek elején írtam a *Kis magyar pornográfiát*, amelynek van egy kuruc kort megidéző része. Akkor úgy gondoltam, hogy kuruc kori naplókat kell olvasnom. Elolvastam legalább ezer oldal naplót, és nagyjából annyit tudtam felhasználni belőle, hogy „iszák”.

F. T.: *Persze, mert soha nem tudod, hol és mikor találod meg a fontos szót.*

E. P.: Így van, de azért a munkának ebbe a részébe fektetett erőfeszítést érdemes korlátozni. Mert az ember tudatlanságból tudatlanságba esik: minél többet olvasok, annál inkább látom, mennyi mindent nem tudok.

F. T.: *A Márk-változatban egy kitelepítés története ötvöződik a Márk írása szerinti evangéliummal. Az ország északkeleti részére száműzött édesanya a második férjével él, mert első, zsidó férjét 1944-ben megölték. Az apa orvos és erős alkoholista. A nagyobb fiú, Péter író, mindent lejegyez, a kisebbik fiú ugyanakkor süketnéma, vagy legalábbis annak tetteti magát. Ő azért nem szól, mert magában folyamatosan imádkozik, úgy gondolja, hogy a csönd az imádság tere, és neki ebben kell élnie. Jelen vannak még szolgák, rendőrök, nagymamák, és ehhez a históriához csatlakozik a Márk által lejegyzett evangélium...*

Részletek a könyvből

1. Ez a kezdés. Imádkozni hamarabb tudtam, mint beszélni. De titokban mind a kettőt. Azt nem mondanám, hogy már az anyám hasában is imádkoztam, de még azt sem, hogy rögtön, amint vértől iszamáson megérkeztem az ő vékony, remegő combjai közé, ide, a világba, hogy akkor, akkortól. Költőieskedhetnek, hogy ez az induló láb-

közi gögicselés volna a legszebb, a leginkább ima, de inkább ne. Amikor Budapestről az ún. „kitelepítés” során egy észak-magyarországi faluba zsuppoltak minket, az egyik legmódosabb helyi nagygazdához, kulákhöz kényszerszállásoltak be. A „nép ellensége”-besorolást nyertük el, játszva megelőzve a szóba jöhető vetélytársakat, katonatiszteket, gyárosokat, mindenféle elnyomó burzsujokat. Sokáig szerettem volna burzsuj lenni, olyan jó titokzatos szó. Engem kicsit zavart, hogy nem értem, a bátyámat nem zavarta. Szép, mondta, és zsiszsegve ismételte, zszszs burzsszssuj. A vége, akár egy jajongás. Egy, igaz, tágas szobába zsúfolódtunk, apám, anyám, a bátyám meg én. Szabályos négyzet alakú volt, ez valamiért mindenkit meglepett. És nyugtalansággal töltött el. Mintha jel vagy jelzés volna. Honnan, mi végre, nem kutakodott senki. 50×50 lépés, az én első, totyogós lépéseimmel. Kis ingások, tántorodások, mintha részeg volnék. Noha abból a szobából kizárólag az apám szokott volt részeg lenni.

2. Kevésbé részeg lépésből lett negyven, majd harminc is. Számoltam, és azt gondoltam, akkor tehát lesz húsz is, tíz is, egy is. Nulla is? A hétmérföldes csizma; de többnyire meztélláb voltam. Ha most odamehetnék, ha állna még a ház, nehézkes lépteimből olyan kilenc kellene. – Van ablak, mégis, mintha nem volna. Mintha be volnék zárva. Csak éjszaka érzem úgy, hogy rés nyílik, az ágyamból ferdén föl. De akkor máris a csillagokig. Fölöttem a falon függ a Kisjézus. Hasonlít rám. Pufók, mosolygós, erős. A Kisjézus arca mintha egy ezüstös szentségtartóba lenne fogva, mintha sugarak röppennének széjjel a szinte Napnak tetsző fényes fejcskéből: ez látszik erőnek. Nem anyám bölcső fölé hajló, fáradtan diadalmas arca, nem apámé, ki egy régi fénykép tanúsága szerint csendes meghatódottsággal figyel valamivel távolabbról, még csak nem is anyám melle, hát az volt az igazán diadalmas, nem ezek az első emlékeim, hanem ez a sugárzó Kisjézus, ki fölöttem függve állandóan jelen van, figyel, mosolyog.

3. A nagymama ritkán mosolyog. Fejéből nem indulnak sugarak. Ellenkezőleg, mintha elnyelte volna a fényt, a ráncai, azok nyelték el. Váratlanul jött, ment. Egyszer csak ott ül az ágyamnál, és Istenről beszél. Úgy, mintha a szomszédról mesélne. Vagy a süketnéma postásról, a Gerzson bácsiról. Meghalt a fia a háborúban, apám öccse. Lelőtték az oroszok. A németek. A partizánok. Eltűnt. Sokáig nem akarta ezt elhinni. Hogy előbb halt meg a fia, mint ő, előbb a gyerek, mint az anyja, hogy ez egyáltalán lehetséges. Arra jutott, hogy akkor az Úristennek kellett megölnie a fiát, másképp ez nem lehetett. Szóval végül is elhitte. Egy egész álló napon át jajveszékelt és zokogott. Senki nem mert hozzá szólni. Volt egy pillanat, amikor úgy látta, hogy ha a fia meghalt, nincs, akkor az Úristen is meghalt, nincs, de azután elmúlt ez a pillanat. Amikor elfogytak a könnyei, az erő is elhagyta, és két napig egyfolytában aludt. Mikor fölébredt, az Isten süketnéma lett. Így mesélte, és a homlokomra keresztet rajzolt a bütykös hüvelykujjával. Úgy tud mesélni az Istenről, hogy fölfoghatatlan lesz, hogy az Isten ne volna. Pláne, hogy az Isten meghalt volna. Hogy ennek nincs értelme. Azért mondtam a szomszédot meg a postást, mert azok mindig vannak, látva látjuk. A nagymama történetei az Istenről – szóval volt bennük ez a biztonság, hogy ha már senki sincs, az Isten akkor is van. Bár azt, hogy senki sincs, nehéz elképzelni. A senkit meg a mindent nehéz elképzelni.

4. Senki, minden, a bátyám szereti a komolyat. A komolyságot. Tervei vannak. Tervez. Gondol például a holnapra. Én többnyire csak a mostra. Az is olyan sok! Megalapította a Titkos Kincstárat. Te még kicsi vagy, pöcsös, *éretlen*, de azért beveszlek. Nekem két szavazatom van, neked egy. De nem élek vissza a helyzetemmel, ígérem. A Kincstár a szénapadláson van. Lopni sajnos nem szabad, mert akkor már rég elloptam volna az Ágoston kulák bácsi hajhálóját. Micsoda darab! Kis szakadás van rajta, és bűdös. Savanykásan bűdös. Nagy fogás volna. Én hoztam az eddigi legszebbet, egy léggömböt, egy lufit. Piros, fonnyadt léggömb. Olyan, mint egy arc, vagy inkább álarc, nagy sebhellyel. Apám cigarettájának nyoma. Ivott már, és akkor. Nagyot nevetett. Én sírni kezdtem, nem egészen őszintén, de valahogy mutatnom kellett, hogy most nekünk, gyerekeknek van igazunk. Van gesztenyénk, régi pénzünk, pengő, a traktorról egy fémdarab, biciklinyereg. Meg egy pók, keresztespók. De aztán beszáradt. Kezdetben döglötten is vad és félelmetes volt. Ijesztő. Aztán az idő kiszívta az ijesztést. Sokszor eszembe jut a levegő, amely a léggömbben volt. Ha én volnék az Isten, mondom a bátyámnak, a

lufiba bújnék. Mert akkor volnék is, meg nem is, látszanék is, meg nem is, viszont szállna, aminek szállnia kell. De te nem vagy az Isten, hanem hülye vagy, azzal beledönt a szénába. Pedig akkor már erősebb voltam.

5. Erősebb vagyok, de hagyom. Jó vele birkózni. Átfogja a derekam, mintha táncolnánk. Én is tudom azt gondolni, kis hülye. Azt nem, hogy én volnék az Isten. Azt senki se gondolja. Csak a Lucifer. De ki is lett lökve az Égből. Taszítva. Jogos. Azt viszont gondoltam már, hogy Isten a példaképem. Nem mindenben, például a nagymama másik fiát nem kellett volna megölni. Nem számoltam, de legtöbbször az Istenre gondolok. Többször, mint a szüleimre, többször, mint a játszásra, többször, mint a piros, halott léggömbre. Ki sem mondom, hogy van Isten, olyan izgalmas. Ezeket a nagymamától tanultam, de ugyanezt látom az ágyam fölötti, ezüstösen sugárzó képen. Hogy van valami biztos. Nem biztonság, talán rosszul mondtam az előbb, ennek a „biztos”-nak nincs célja, iránya, nem én vagyok,

aki jól jár, de jó tudni ezt, tudnom, hogy ez így van. Hogy láthatóan így van. Ez a kettő vitt az imádkozáshoz: az ezüstkép meg a nagymama. Az imádkozásomhoz nem kellenek szavak, így jól jön a nagymama süketnéma Istene. Titkolom, hogy tudok beszélni, és nem adom jelét, hogy érteném, amit mondanak nekem. De hát nem is mondanak semmit. Gügyögnek, meg szeretnék, ha produkálnám magam. Ezt minek, nem. Anyám aggódik. Nem sajnálom. Semmi hang, se ki, se be, semmi, és a semmivel szemben olyan nevetséges az aggódás.

F. T.: *Többször előjött a szövegben az a gondolat, hogy én volnék az Isten. Vagyis az író nem csupán a szövegbe építi Károli Gáspár fordítását, hanem – a blaszfémia határát súrolva – egyes szám első személyben jeleníti meg Istent. Vagyis az elbeszélő önmagára vonatkoztatja azt, amit Jézusról mondanak. Ebben az írásban ki az, aki ennyire személyesen magára veszi Istent?*

E. P.: Jorge Luis Borgesnek van a *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című novellája, amely arról szól, hogy valaki nem lemásolja, hanem újraírja Cervantes művét. Ráadásul úgy teszi ezt, hogy minden szó azonos az eredetivel. Különös és nagyon szép gondolat ez, évszázadokkal később pontosan ugyanúgy megírni a regényt. Nem másolni, megírni. Nagyjából erről van itt szó, újraírni pontosan ugyanazt, és ez megadja azt a szabadságot, hogy az én azonosulhat Istennel. És ez innentől kezdve már nem szemtelenség, nem szemtelenkedés.

F. T.: *Vagyis az elbeszélő jézusi perspektívából szemléli az életet.*

E. P.: Igen, de az egész nem arról szól, hogy valamelyik gyerek Jézusnak gondolja magát. Inkább csak ezt a hangot hallja, és így a lehető legközelebb lép a történésekhez.

F. T.: *Mennyire szükséges mindehhez és általában az ember számára a csend, a hallgatás, ami többször visszatér a történetben? És egyáltalán: hogyan viszonyul egymáshoz Isten és az ember némasága?*

E. P.: Nagyon keveset tudunk mi már a csöndről. Annyira, hogy egyes embereket kifejezetten zavar a csönd. Bárhol és bármikor lehet imádkozni, de egy gyermek még radikálisan közelít ehhez a kérdéshez, egy tiszta terület

kell neki ahhoz, hogy kapcsolatba léphessen Istennel. Tiszta, szómentes terület kell, és innen nézve már az sem egyszerű ügy, hogy szavakkal imádkozunk.

F. T.: *A gyermek a könyv egy pontján teljesen oda nem illő imát mond el magában, s ehhez az író hozzáfűzi, hogy teljesen mindegy, mit imádkozunk, mert az imádság az imádság. Vagyis nem a (zavaró?) szavakon van a hangsúly, hanem a lélek nyitottságán.*

E. P.: Persze nem egészen mindegy, mit imádkozunk, de ostobaság volna stiláris szempontból megítélni egy imát.

F. T.: *Farizeus dolog túlcizellálni egy imát?*

E. P.: Megvizsgálni, hogy mint szöveg rendben van-e? Na és mi van, ha nincs rendben? Keressünk egy olyan templomot, ahol jó, élvezetes prédikációkat lehet hallgatni? Nem kell keresni! Oda kell menni, ahová tartozunk, mert nem szórakozni járunk a templomba. A szószékről elhangzó szavak fontosak ugyan, mégis más státusban vannak, mint más helyen.

F. T.: *Igehirdetőként magam is többször kerültem olyan helyzetbe, hogy az istentisztelet végén odajött egy testvérem, és megdicsérte egy-két, a prédikációban elhangzott mondatomat, amit bizony én nem mondtam. De ő ott és akkor azt akarta hallani, és ki is hallotta abból, amit mondtam. Úgy gondolom, nem önszuggesztió ez, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy az Úr még így is képes szólni valakihez.*

E. P.: Ezek az igazán jó prédikációk!

F. T.: *Bizony, amit még az igehirdető sem tud elrontani!*

E. P.: Egyébként a regény is így működik. Maga az író se tudja elrontani. De annak már nagyon jó regénynek kell lennie... Senki sem tudja megmondani, miről szól egy regény. Ha jó mű, akkor elég tágas, elég nyitott ahhoz, hogy az olvasó megtalálja benne azt, amit keres.

F. T.: *Az ember csöndjét még valahogy meg tudom érteni, Istenét már kevésbé. Kertész Imrét idézve Isten csödjéről beszélsz. A kettő alighanem össze is tartozik. Idézed a könyvben Ebelinget, aki azt írja, hogy „vannak nagy csöndek, a szó nélküli Isten és az istentelen szó ez a csönd”.*

E. P.: Ez a 20. század egyik nagy tapasztalata. Hogyan függ össze a szenvedés és Isten jósága?

F. T.: *Ez görög szóval a teodicea problémája. Hogyan engedheti meg Isten a világban tapasztalható, mérhetetlen szenvedést? Hogyan egyeztethető ez össze az ő végtelen jóságával?*

E. P.: A felolvasott részletben a fiát elvesztő nagymama is ezt a kérdést teszi fel: miért engedi meg ezt az Isten? Ez a valódi, a nagyon nagy kérdés.

Részletek a könyvből

24. (...) Várok valamit a Kisjézustól. Hogy Jézus csöndje megszólal. Istengyermek. Én is Isten gyermeke vagyok. Ha részeg az apám, ez mindig eszembe jut. Néha jobb volna, ha csak én volnék Isten gyermeke, de sajnos mindenki az. A bátyám is. Az apám is Isten gyermeke. Rá is fér. A rendőrök is, ami hát elég furcsa. Meghökkenítő. Vagyis Isten eléggé furcsa, meghökkenítő. Mondja a bátyám, kifürkészhetetlen. Én azért fürkészem.

25. Jó fürkészni. A legfürkészősebb a nagyanym szemé. Mindenre így néz, nem csak rám. Ne siess semmit el, megvár, aki lesz, mondogatja, nem nekem, nem a bátyámnak, közénk. Valamiért ettől megijedünk. Vár, aki lesz. Jó ez nekem? Álltok itt halomban, nevet nagymama, Istennek halmjai. Nem emlékszem, hogy máskor is nevetne. Miért? Apámra is így néz, aki azonnal elkapja a tekintetét. Ezt nem jó látni, el is kapom a tekintetemet, hogy ne lássam. Az milyen, amikor az Úr kapja el a tekintetét? Zavartan lesüti a szemét. A kínos teremtség. Zsenánt, mondja anyám.

Ő egyébként nem, ő hetikén visszanez. A nagymama nyilván jóban van az Istennel, annyit beszélgetnek. Nem mintha én ne lennék jóban, de ahhoz kell az állandó imádkozás. Nem mintha nehéz volna imádkoznom. Nem mintha az Isten és a szó közel volnának. Vannak nagy csöndek. A szó nélküli Isten és az istentelen szó, ez a csönd. A nagymamát leszámítva az imádkozás mégse olyan, mint a levegővétel. Azt nem kell akarni. Nem lehet nem levegőt venni. Viszont lehet nem imádkozni. Én még nem próbáltam, de tudom, lehet. A bátyám például porciózza, reggel meg este meg evéskor. A Róza néniék meg csak vasárnap. Az annak az ideje, megadni az Úrnak, ami az Úré. Anyám nem figyel imádkozáskor, ide-oda pillog, rakosgat közben. Apám meg mintha sírna, mintha nem tudna kijönni belőle az imádkozás, mintha magához könyörögne. Az a legszomorúbb. Egyikőjüket se értem. Mári föláll kis terpeszben az ágyamra, közel megy a Kisjézushoz, és nagyon halkan, mint egy titkot, rálehel a kép üvegére: Nincs Isten.

F. T.: *Ez itt egy manipulált idézés. A Bibliában is benne van, hogy nincs Isten. A 14. zsoltárban olvashatjuk: „...azt mondja a bolond a szívében, nincs Isten.”*

E. P.: A könyvben a lábjegyzet is megjelöli a zsoltárt, és hozzáteszi, „attól tartok, és remélem, a szövegösszefüggésből kiragadva”.

F. T.: *Ha már ennyit beszélünk az imádságról, essék szó a bűnről is. A könyvben a kisfiú egyre vadabb dolgokat tesz, eltapossa a csirkéket, igaz, hogy csak álmában, de fojtogatja az agyvérzést kapott nagymamát. A könyv végén pedig hagyja meghalni a testvérét. Olyan, mintha a bűn felé sodródva egyre inkább elszakadna Istentől.*

E. P.: Az nincs is igazán eldöntve, hogy ez valóban Istentől való elszakadás-e vagy sem. A gyerekek esetében gyakran felvetődik, hogy miféle korlátok határozzák meg az életüket. A jólneveltségből fakadó korlátok őket még nem tartják vissza. Gondoljunk a gyermekkori kegyetlenkedésekre, az apró állatok megkínzására. A gyermekekben még nincsenek definiálva azok a korlátok, amelyek a felnőtteket jó esetben már visszatartják. Van egyfajta istenképünk, s ezért gondoljuk azt, hogy mi határozzuk meg, mi jó és mi nem.

F. T.: *De meg lehet-e rajzolni Istent?*

Részlet a könyvből

36. (...) Csak az mond el egy történetet – nem tudom.

37. – aki hiszi, hogy el tud mondani egy történetet. Szinte belebújok, olyan közről nézem a kereszten függő testet. Át van ütve szögekkel, a csukló és a lábfej. Vörössel meg van festékezve, ez a vér. A fején töviskoszorú, arcán vércseppek. Lekaparnám, de félek hozzányúlni. Isten fia, veszélyes. Az ágyra állok, én is terpeszben, nevetnem kell. A Kisjézuson nem talállok sebeket. Nem volna szabad lerajzolni az Istent. Olyan, mintha egy tigris kutjának néznénk. Láncon, házőrzőnek. A nagymamának vannak könyvei. Bűdöskönyvek, fintorog anyám, ez a nevük. Penészszaguk van. Az egyikben láttam egy gyönyörű állatot. Gepárd a neve. Ha merném, ilyennek képzelném az Istent. Gepárd láncon, ilyen nincs. Látszik a képen. Házőrző gepárd: nincs. A cirkuszban sincs gepárd. Tigris van, de már az is hihetetlen. Vagy nem igazi tigris, cirkusztigris csak. C-tigris. És akkor megint, hogy mi köze a tigrisnek a c-tigrishez. Pedig a tigris nem végtelen. De mintha valami végtelen mindenhol volna. Valami gepárd. A bátyámnak van egy gepárdos ceruzája. Gepárdminta. De lehet, hogy zsiráf. Végtelen még a Krisztus arcán a szenvedés. Mert ott van minden ember szenvedése is. Nehéz mérni. És hogy áll a Róza néni szenvedése az anyáméhoz, az R-szenvedés az a-szenvedéshez? Folyton ugyanoda jutok. Mindig születik valaki, és akkor az ő szenvedése hozzájön a Krisztuséhoz. Szóval akármilyen nagy számot mondok, a Krisztusé nagyobb lesz. Mert aki meghal, annak a szenvedése ott marad a kereszten. Látni.

F. T.: *A két kép, az erős, pufók gyermek és a megfeszített, meggyötört test más-más képet rajzol Jézusról. Mit jelent a történetbeli gyermeknek Jézus szenvedése?*

E. P.: Engem kamaszkoromban nagyon zavart, hogy magam körül mindenütt a szenvedő Krisztust láttam. Nem értettem, hogy mindenütt a szenvedést látjuk, holott a keresztény hit lényege a szeretet.

F. T.: *Igen régi adoma, hogy szétnéz a gyerek az egyházi iskolában, ahol mindenütt feszületek vannak, és csak annyit dünyög magában, ajaj, ezek itt nem viccelnek...*

E. P.: És legalább ennyire zavart a katolikus templomok szépsége, vagyis inkább gazdagsága. Én rögtön szétosztottam volna mindent a szegények között. Persze nem találtam követőkre.

F. T.: *Van-e szenvedő Isten? Azt írod a könyvben: „...az Isten egyedül van, egyedül van, ha nem imádkozom. A magányos Isten veszélyes, mindenesetre kiszámíthatatlan.”*

E. P.: A teremtetést és a szenvedést is újra és újra meg kell értenem.

Részlet a könyvből

75. Az vitézek bevénének engemet az palotába, mely az törvénytévő ház vala, és mind az egész sereget egybe gyűjték. És bíborba, bársonyba öltöztetének engem, és az én fejembe tevének tövisből font koronát. És kezdének engem köszönteni, egészséggel, Sidók királya. És verék vala az én fejemet nádszállal, és pökdösnek vala engemet, és térdeket meghajtván tisztelnek vala. És mikor eléggé csúfoltak volna engem, levetkeztetének az bársony ruhákból, és felöltöztetének az én magam ruháiba, és kivénének, hogy megfeszítenének engem. Elég. Mondtam, hogy elég. Ki vagy te, hogy beleszólj egy történetbe? Én fekszem az ablakhoz közelebb, így fel tudok sandítani az égre. Sandítasz?, kérdi a bátyám. Sok szót tanulok tőle. Aki meghal, abból csillag lesz. Nem kérdezem, hogy az apja melyik csillag. Nem is biztos, hogy tudja. És az élőhalott nagymama? Az már csillag? Aki meghal, az csillag, aki él, az Föld.

F. T.: *Igazán gyönyörű Károli Gáspár régi szövege, de szívbe markoló a hozzá fűzött kiegészítés is. Itt az ember Isten utáni vágyódásáról van szó, de egyúttal a rivalizálásról is. Ki van közelebb Istenhez? Mondják, hogy ebben a könyvben is Júdás és Jézus küzdelmének problematikája van jelen, de úgy gondolom, hogy Kain és Ábel konfliktusa is ott feszül a szövegben, amit csak betetőz a végén az egyik testvér tisztázatlan halála. Valamiféle testvérharc folyik itt. Az idősebb fiú a szavakban él, az öccse pedig az imádság csöndjében.*

E. P.: A szavak veszélyesek. Egyfelől jók arra, hogy segítségükkel megfogalmazzunk, megértsünk valamit, de

éppen így el is tudunk fedni szavakkal bizonyos dolgokat. Persze a csönd sem veszélytelen. Azt hisszük, hogy a csöndbe bármit bele tudunk gondolni. A csöndhöz el kell jutni, mert az egy magasabb rendű beszéd. Gondoljunk arra, mennyire más a némaság és a hallgatás! Nem könnyebb csöndben lenni, mint beszélni.

F. T.: *Ha közelebb akarunk kerülni Istenhez, akkor beszélnünk kell, vagy inkább csöndben kell lennünk?*

E. P.: Úgy gondolom, hogy a klasszikus imádkozás elvezet a csöndhöz. Ha az ember nagyon sokszor mond el egy imát, akkor egy idő után már nem fogja fel igazán a szavak jelentését. De még így is jó elmondani.

F. T.: *Szerzetesi közösségek átéli ezt. A napjaikat strukturáló, vissza-visszatérő énekek is hasonló állapotot eredményeznek.*

E. P.: És ez már közösség, amiről még nem is beszélünk.

F. T.: *Ebben a könyvben és a többi művedben is többnyire csak egyének, magukban álló emberek szerepelnek, a közösség hiányzik. Miért?*

E. P.: Éles kérdés ez, mert lényegében az egyházzal beszélünk. Hol tud belépni az egyház az emberek életébe? Könyveimben az egyes emberek küzdelmét látjuk Istenért, a csöndért vagy akár a túlélésért, és bizony nem látszik az, hogy egy közösség tudna ebben segíteni. A közösség erejéről a futballról vagy családról szóló könyveimben tudok igazán beszélni. De jelen van a közösség, amikor a nemzetről, a nyelvről, vagyis lényegében a hagyományról beszélek. Mert a hagyomány teremti a közösséget, függetlenül attól, hogy meccsre vagy misére járunk.

F. T.: *Egy harmadosztályú focicsapatban meglátod a közösséget, ugyanakkor könyveid szereplői egymagukban vívódnak Istennel.*

E. P.: Nekem erre vonatkozó közösségi élményeim a piarista gimnáziumból vannak. Én az egyház valódi közösségét nem tapasztaltam meg. Amikor külföldön voltam templomban, mindig lenyűgözött az, hogy bárhol bementem egy misére, tudtam, hol vagyok. És úgy tekintettem az engem körülvevő hívekre, mint akikhez közöm van.

F. T.: *Lehet, hogy könnyebb egy külföldi egyházat szeretni.*

E. P.: Persze, hiszen nem tudok róla semmit. Örök példám: ha a berlini utcán masíroznak a neonácik, arra csak legyintek, oldják meg a németek, de ha ez Budapesten történik, akkor összeszorul a gyomrom, mert más a tétje a két dolognak.

F. T.: *Látsz-e arra reményt, hogy Magyarországon legyenek olyan egyházi közösségek, amelyek képesek nyújtani az embereknek a közösség, a valódi befogadás, a szeretet, a megélt irgalom élményét?*

E. P.: Úgy gondolom, hogy ennek megteremtése fiatalabb generációk munkája lesz. Ugyanakkor tény, hogy ők még nálunk is jobban idegenkednek az intézményektől. Hallatlanul érzékenyek az intézményi szemforgatásra, és ez így van jól. Mégis, csak bennük bízhatunk ebben a tekintetben. Valamit újra kellene kezdeni. Én ebben a kérdésben már túlságosan konzervatív vagyok, alig tudok kritikus lenni az egyházzal szemben.

F. T.: *De azért néha sikerül...*

E. P.: Hát igen. Főként nagymamám miatt nem tudom kritizálni az egyházat, mert ő egy kicsit olyan nekem, mint a könyvben leírt nagymama. Látszott rajta, hogy valóban hívő, és később kiderült, igen ritka az ilyen ember. Én az ötvenes években kerültem kapcsolatba az egyházzal, amikor az egyház teljességgel vert helyzetben volt. Avval könnyű rokonszenvezni.

F. T.: *A vert helyzet nem mindig ismérve az egyháznak, különösen akkor nem, amikor a világi hatalomhoz igyekszik közelebb kerülni.*

E. P.: Figyeltem én ezt a '90-es években, és úgy gondolom például, hogy a korábban elvett ingatlanok visszaszerzéséért folytatott helyezkedés nem okvetlenül a birtoklási vágyból fakadt, hanem sokkal inkább a normális működést igyekeztek biztosítani. De nem vagyok biztos abban, hogy sikerült megállni a megfelelő határon.

F. T.: *Valaki azt írta A Márk-változatról, hogy a szöveg egyetlen, hosszú imádság, és az imádságok az égben összeérnek.*

Részlet a könyvből

83. Gyáva a szívem. Az imák az Égben összeérnek. Uram. Valahogy már késő. Nem tudom rád bízni magam. No-ha nem akarom csüggedten tudomásul venni – se magamat, se a bűnösségemet, se téged. De be se akarok csapni senkit. Legfőlegbe téged. Az ima a szív emlékezetének gyakori ébresztgetése. Gyakrabban kell emlékezni Istenre, mint ahogyan lélegzetet veszünk. Irgalom Atyja, ne hagyd el. Hogyan tovább? Erre várok tőled választ, mert ez az én kérdésem. Úgy szoktál válaszolni, hogy nem válaszolsz. Szépen tudsz hallgatni, Uram. Ha kérdezlek, hallgatsz, és ha már nincs több kérdés, az lesz az igazi válasz. Mégis most azt kérdem, mi végre. Ki vagy Te, Uram, és ki vagyok én? Tudom, rossz kérdés. Engedj látnom. Árva szívem holt erét töltsd meg, égi Jóság.

F. T.: *Ez már nem próza, inkább költészet, a beszélgetés elején emlegetett teopoézis. Márk evangéliumával kezdtük, azzal a kérdéssel, hogy „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” Majd a könyv apropóján beszélünk az ember és az Isten csöndjéről, a némaságról. Volt, aki azt mondta, hogy a könyvben nem a gyermek süketnéma, hanem Isten. Erre szerintem a könyv rácsáfol. A Márk írása szerinti evangélium 9. részének 25. versében Jézus azt mondja a süketnémának: „Te néma és süket lélek, megparancsolom neked: menj ki belőle, és ne menj bele többé!” Később pedig a kételkedő tanítványoknak ezt mondja: „Ez a fajta semmivel sem üzhető ki, csak imádsággal.” A kettő között pedig a süketnéma fiú édesapja mond egy megrendítő mondatot: „Hiszek, segíts a hitetlenségemen!” A hit és a kétely viszonyát hogyan ítéled meg?*

E. P.: Nem valamiféle statikus dolog az, hogy az ember hisz vagy nem hisz. Jelenits István piarista tanáromtól hallhattam még ifjúkoromban azt, hogy a hívőt mindig a hitetlenség kísérti, a hitetlent pedig a hit. Ez a becületes hozzáállás ehhez a kérdéshez. Az igazán mély hit ébreszt kételyeket. Ritkán látni igazán hívő embert, és aki azt állítja, hogy nem irigyli őt, az nem őszinte. Nincs, ami nagyobb biztonságot adna a valódi hitnél. Óriási élmény tudni, hinni azt, hogy van valami jó. Bennem, benned, a világban, valahol, de biztosan van.

Fabiny Tamás (1959) lelkészé avatása után a Siófok–Kötcse–Balatonszárszó társgyülekezetben volt segédlelkész; 1986-tól tizenhárom évig Budapest-Kőbányai Evangélikus Egyházközség lelkészeként szolgált. 1990 és 2006 között az Evangélikus Teológiai Akadémián, illetve az Evangélikus Hittudományi Egyetemen tanított. Teológiai doktorátusát Erlangenben szerezte. 2005-től egyetemi tanár. 1990 óta összesen hét könyve jelent meg. 1996 és 2006 között a Duna Televízió külső munkatársaként vallási műsorokat szerkesztett. 2006 óta az Északi Egyházkerület püspöke. A feladatmegosztás alapján a Magyarországi Evangélikus Egyház médiamunkáért, diakóniai munkáért, külügyi kapcsolatokért és lelkésztovábbképzésért felelős püspöke. 2010 óta a Lutheránus Világszövetség alelnöke.

A kijárat előtt, visszanézve

Szita
István

Életem 88 éve végén a sok munkálkodás megállította megfáradt testem, és bekapcsolta a múltra emlékezést. Ezt eddig mindig elkerültem. Most viszont magányomban, munka nélkül, állandóan „hallom” a körülöttem összezsúfolódtott ezer és néhány száz „irracionalis képem” (festményem) és majd’ ugyanennyi grafikám zúgolódó hangját: „Miért alkottál meg minket?” Az a néhány kedves teológiai könyvem is vádlón néz rám: „Csak magadnak merítettél belőlünk?” A képek és a könyvek titkaikkal és üzenetükkel valóban itt maradnak, míg én a kijáraton hamarosan távozom. Senki sem tudja majd, hogy miért és hogyan születtek meg a „titkok” és „üzenetek”.

Alkotás helyett azt a kis időt, ami még hátravan, átengedem a mindig került emlékezésnek. Az emlékezést a születéssel kezdem. Édesanyámtól és nagyanyámtól hallott elbeszéléssel a templomra és az iskolára emlékezem. Amikor 1926. október 25-én, Pécsen az Ágoston téri római katolikus templomban hajnali 5 órakor a harangozó néni meghúzta a harangot, elkezdődött a születésem. Mikor a harangozás után bejött a templommal szemben lévő Ágoston téri elemi iskola pedellusi lakásába, és megkérdezte nagyanyámat és édesanyámat, hogy fiú vagy lány született, a választ hallva, a harangozó néni azt mondta: „Akkor a fiúból pap lesz, mert harangszóra született.” Így kapcsolódik az életemhez már születésemtől a templom és az iskola. Lakásunk egyik fala a Budapest-Deák téri evangélikus templom fala volt 1957-től 2009-ig, azután pedig a lakásunkban a szobám egyik fala a Deák Téri Evangélikus Gimnázium fala lett. A templomhoz kapcsolódik az evangélikus teológián folytatott tanulás is, illetve az azt követő segédlelkéshi szolgálat 1953 és 1969 között. Sajnos? Nem tudom, hogy sajnos-e. 1969-től 1999-ig ez a szál eltűnt az életemből. A Gumiipari Kutatóintézetben kaptam munkát az egyházi szolgálatból történt törvénytelen eltávolításomat követően. Innen tizenhét évi munka után, 1986 végén, 60 évesen mentem nyugdíjba.

Egy különös „újrászületést” élhettem át, amikor az utolsó szolgálati helyem lelkésze (édesapja volt az utolsó principálisom) meghívott a cinkotai gyülekezet 300 éves újjáalakulásának ünnepére. Ismét megszólalt a templomnak nemcsak a hangja, de a harminc évig tartó távollétem idején a műemlékesek által feltárt középkori kistemplom apszisának kövei is szólni kezdtek. Ezek fölött jártam az oltárhoz. Látogatásomkor meghallottam a belőlük a keresztalálra menő Mester hangját. Amikor a zarándokok arra kérték, hogy hallgattassa el tanítványai örömeikét a megváltás elhozójáról, ő ezt mondta nekik: „...*ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak kiáltani.*” (Lk 19,40b) Ezek „kiáltása” megértette velem, itt az idő, hogy folytassam a munkát, amelytől harminc évvel ezelőtt törvénytelenül eltiltottak. Ennyi idő után is elevenen jelentek meg a keresztalálra menő Mesterem útjának azok a képei, amelyek így láttatták azt, hogy János evangéliumában szólt a tanítványi ének: „...*láttuk az ő dicsőségét...*” Nem véres drámanak, nem példaadásnak, hanem a megváltásnak, az Isten kegyelmének, szeretetének megérkezését és örömhírét, evangéliumot hozó, dicsőséges diadalúton ment Jézus meghalni értünk. Ezt a megreformált evangélikus passiót festettem meg és mutattam meg az újjáalakulás 300. évfordulóján az 1999-ben ünneplő cinkotai gyülekezetnek.

Ezzel újra folytatódott a „templom” jelkép születésemtől megjelent szála. Újra visszakaptam az egyházművészetet Istentől. Az ő ajándékából a tizenöt passióképből 2011-ig 202 képből álló sorozat nőtt ki *Novum Evan-*

geliarium, azaz *Új evangéliumos könyv* címmel (a passióról 15, Mátéból 42, Márkból 50, Lukácsból 42, Jánosból 41, a Jelenések könyvéből 12 darab 50×40 cm-es képpel). 2014-re megírtam a sorozat prologusát és mind a 202 kép rövid „üzenetét”.

A prologusban kifejtett gondolatok szerint Jézus Krisztus megváltó Urunkként Isten kegyelmének örömhírért hozta el mindenkinek. A képekben a „képírással” és a képekről „kézírással” segítem a képet nézőt és az írást olvasót, hogy felismerje az Újszövetségnek a legfontosabb és legjobban megörvendeztető üzenetét: Isten kegyelmének örömhírért, evangéliumát, hogy ez legyen földi élete legnagyobb öröme és legbiztosabb reménysége. Ámen. Úgy legyen.

A születésem templommal indított szálának a végére érve most a születésem helyeként említett iskolára térek vissza emlékezősemmben. Az iskola, a tanulás és ismeretszerzés egésze kifejleszti a felnőtté válás ideje alatt az emberben azt a képességet, hogy az élete során meg tudja valósítani azt, amire született, amire Isten teremtette. Nagypám az Ágoston téri iskola pedellusa volt, és velük éltek akkor a szüleim. Óvodás is ott voltam. Elemi iskolába már nem oda jártam. Már hétéves voltam, amikor beírtak a szüleim, mondván, könnyebben fogok tanulni. Hattól hétéves koromig többnyire édesapám cipésműhelyében töltöttem az időt. Mire az első osztályba mentem, már tudtam olvasni is. Ez lett a kulcsa a későbbi ismeretszomjúságom oltásának. Pécs város utcáinak minden cégtábláját kibetűztem, amikor édesanyámmal a belvároson keresztül a Dischka Győző utcai evangélikus templomba mentünk.

Elemi iskolám első négy osztályába a Vámház utcába jártam. Itt a 4. osztályos évfázón Rácz igazgató felolvasta egy fogalmazványomat a lekvárfőzésről. A jelen lévő szülők és gyerekek ezt nagy tapsal és derűvel fogadták. Ez volt az első „irodalmi” sikerélményem. Az 5. és 6. osztályban Ziegler tanító bácsi a „művészi” kifejezőképesség magját úgy vetette el,

hogy vette a fáradságot, és rajzórán kiosztott maga rajzolta rajzlapokat, és ezt vízfestékekkel kellett kifesteni, tetszés szerinti színekkel. Én egy, a hórá éppen leszálló varjú képét kaptam. Annnyira tetszett neki a „művem”, hogy az órá végén körbevitte, hogy a többiek lássák, hogyan kell ezt megcsinálni. Ez meg az első „festő”-élményem volt. Itt elkezdtem a hetedik osztályt, de a szüleimmel váratlanul Bonyhádra költöztünk. Bonyhádon Tekó István, pécsi konfirmáló lelkészem levelére édesapám nemcsak munkát kapott, hanem a cipőgyár egyik evangélikus tulajdonosa az ajánlólevélre vállalta egyévi tandíjam fizetését, ha jó tanuló leszek. Így még októberben váratlanul a Bonyhádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Gimnázium tanulója lettem. Az első évi jeles bizonyítvány alapján nem kellett az évi tandíjat ledolgoznom a cipőgyárosnál. Könnyen ment a tanulás. A hároméves előnyöm (a hétéves kori iskolakezdés és a két év plusz elemi osztály) miatt az osztály öregje lettem. A továbbtanulás költségét korrepetálásokkal kerestem meg. A szünidők alatt pedig a bonyhádi zománcgyárban dolgoztam mind a nyolc nyáron. Így nemcsak a tananyagokkal, hanem az élet sűrűjével is megismerkedhettem.

Az elemi iskolában bal kézzel írtam, mert született balkezes voltam, mint apám. A gimnáziumban szóvá tették, hogy jó lenne, ha inkább rászoktatnám a jobb kezem az írásra. Nehezen, de az első év után, ha nem is szépen, de sikerült a jobbkezes írásra áttérnem. A rajzolásra azonban mindig a bal kezem használtam továbbra is. Fialat rajztanárom biztatására a ceruza és az ecset a bal kezemben maradt. Megkedveltük egymást, és a későbbi években, felsős

koromban együtt jártunk akvarellezni is. Az érettségi közeledtével azonban ő is édesanyám véleményét helyeselte, „a festészet keserves kenyér”. Ő is ezért „szenvedi el” inkább a rajztanárságot.

Mivel a szüleim már évekkal azelőtt elváltak, és így két testvéremmel édesanyámra maradtunk, aki a zománcgyárban dolgozott, megfogadtam anyám tanácsát, és a festészet és lelkeszség helyett építészmérnöki szakra jelentkeztem. Kitűnő érettségim és szociális helyzetem alapján állami ösztöndíjjal felvettek, és a budapesti Üllői úti állami kollégium lakója lettem 1947 szeptemberében. A Műegyetemen a százhusz ismeretlen első évfolyamos építészhallgató között idegenül éreztem magam. A kollégiumban is hamarosan kitört az „osztályharc”. Két emelet lakói két párt híveiként egymást akarták elűzni a kollégiumból. Az első emeleti szobám ablakából megrettentem láttam az udvarra hajigált ágyaikat. A bonyhádi evangélikus gimnázium közösségi életének megtapasztalása után úgy éreztem, sem a kollégiumi, sem az egyetemi légkör nem az én lelkivilágomnak való. Így hát levélben érdeklődtem az akkor még Sopronban működő evangélikus hittudományi kar dékánjánál, hogy lehetséges volna-e átíratkoznom. Azt a választ kaptam, hogy a megkezdett évet végezzem el, és ha azután is ez lesz a kívánságom, úgy fel vagyok véve. Édesanyám is azt kérte, hogy a tanév végéig maradjak. Most, amikor hatvannyolc év után erre gondolok, bölcs tanácsnak látom, hogy egy évig ott maradtam, mert később az itt szerzett ismeretek jól hasznosultak. Így hát az iskolai szálon továbblépve 1948 szeptemberében megérkeztem Sopronba, a hittudományi karra.

A szállásunk a Lövérekben volt, a lelkesznevelő otthonban. Ismét addig ismeretlen világba kerültem az „otthonban”. Viszont az egyetemi tanszékek külön-külön könyvtárainak „könyvrengetegei” elbűvöltek. Különösen sokat időztem az előadások közötti időkben a filozófiai és vallástörténeti könyvtárban. Ennek kedves időse professzora, dr. Podmaniczky Pál – látva a könyvszeretetemet – megkérdezte, nem vállalnám-e el, hogy famulusként segítek neki rendet tartani a könyvtárban. Boldogan vállaltam. Így sokszor találkoztam beszélgetünk is. Egy beszélgetésünkből kiderült, hogy a teológiára jöttem, de azért mégis elsomorít, hogy amit talán a legjobban szerettem – a festészetet – el kell felejtenem, hiszen a gimnáziumi tanárom és édesanyám is lebeszél arról, hogy festő legyek. Amikor ezt elmondtam neki, nagy lelkesedéssel mondta: „Ez nagyszerű dolog, hogy itt vagy a teológián, és szereted a festészetet. Az evangélium hirdetésének nagy szüksége volna arra, hogy legyen az egyházunkban valaki, aki fővállalná az egyházművészet szolgálatára felkészülést, hogy azt végezni tudja. Neked nem elfelejteni kell a festészetet, hanem kemény munkával, a teológia végzésével párhuzamosan felkészülni az evangélium hirdetésére az egyházművészet szolgálatával.” Ezek a szavai nagy felszabadulást és örömet adtak a további tanulóéveimben.

A teológián a biblikus teológiai tárgyak professzorának, dr. Karner Károlynak az előadásai, a festészet terén pedig a soproni „szabad rajziskola” lettek a legfontosabbak. Ez utóbbiban 1949 tavaszán Barcsay Jenő, a képzőművészeti főiskola tanára tehetségkutató látogatása alkalmával félrehívott, és beszélgetésünkben arra kért, hogy hagyjam ott a teológiát, és jöjjenek a főiskolára, fel fognak venni. Én azt válaszoltam, hogy szeretném előbb a teológiát befejezni,

és csak azután a főiskolát elvégezni. Válasza a következő volt: „Az már akkor nem fog menni, erre csak most volna lehetősége. Gondolja meg!” 1949-ben nem mentem fölvételre, maradtam a teológián.

Azonban 1950-ben a teológiát Sopronból Budapestre helyezték. A volt fásori evangélikus gimnázium egy épületét kaptuk meg. A teológusotthon a Hűvösvölgyben egy egyházi intézet épületét kapta meg. Itt végképp nem

volt kedvem „otthon lenni”, így hát a délutánokon „szabadiskolákba” jártam rajzolni és festeni. Ott akkor mindent ingyen kaptunk. Az egyház vezetősége tudomásul vette, hogy egyházművészettel szeretnék foglalkozni a teológia elvégzése után. 1953 tavaszán a püspöki titkár, Benczúr László szólt, hogy állítsak össze a munkáimból egy kollekciót, és azt hozzam el a hivatalba, ahol Dezséry László püspök és Mihályfi Ernő világi egyházi elnök meg fogják nézni, és közlik velem a döntésüket. Miután megtekintették a rajzaimat és festményeimet, Mihályfi Ernő azt mondta: „Neked a főiskolán van a helyed”, Dezséry püspök pedig megígérte, hogy a segédlelkészi kongruát mint ösztöndíjat fogom kapni. Boldogan mentem 1953-ban a kéthetes felvételre. A kéthetes felvételi ideje alatt a lelkésszé szentelésem is megtörtént a Deák téri evangélikus templomban. A két hét végén a nevem szerepelt a felvettek között. Azonban behívtak a rektori hivatal irodájába, és azt kérdezték: „Kicsodám nekem Mihályfi Ernő?” „Az evangélikus egyház világi elnöke” – válaszoltam. „És egyházművész akar lenni egyházi ösztöndíjjal? Akkor jelentkezzen Krocák tanárnál, ő várja egy beszélgetésre.” Egyórás beszélgetés következett. „Hogyan képezem el marxista főiskolán az egyházművészetre felkészülni?” – hangzott az ő kérdése. „Úgy, hogy szerintem a művészet se nem marxista, se nem egyházi, hanem a művészet mindig »csak« művészet.” Végül közölte a beszélgetés végén: mivel a főiskolán „marxista művészeti” oktatás van, így nem vehetnek föl, de lehetőséget adnak, hogy egy évig gondolkodjak, és döntsem el: marxizmus vagy egyház. Sőt, hogy lássam a jóindulatot, biztosítják a

rajzolás és festés lehetőségét a Fiala Művészek Stúdiójában. Jelentkeztem ott Mészáros Mihály műteremvezetőnél, akit értesítenek részvételi lehetőségemről. Vigasztalásul Dezséry püspök a műterem közelében lévő fásori evangélikus gyülekezetbe helyezett félállású segédlelkésznek, s ott lakhatást is kaptam. Délelőtt a műteremben, délután a lelkészi hivatalban dolgoztam. Egy év eltelte után ismét felvételiztem. Ismét a felvettek között voltam. Ismét jött a titkárnő. Közölte, hiányzik az irataimban a „munkaadói igazolás”. Így kiderült, hogy az egyházat választottam. Ők pedig közölték: nemcsak a főiskolára nem vagyok fölvéve, hanem az ország minden felsőfokú iskolája zárva lesz előttem. Egy út maradt csak számomra: az autodidakták rögzös útja.

Püspöki engedély nélkül (pedig ez volt akkor a rend) megpróbáltam. Bérczi Margit teológiai évfolyamtársam lett a feleségem. Mindkettőnk mögött rögzös út volt, és az is várt ránk. Az egyházi vezetés még nem „érett meg” arra, hogy a teológiai tanulmányokat elvégzett nőket – a férfiakhoz hasonlóan – lelkésszé szentelje. Őket még lelkészi munkatársként is csak nagy nehezen tudták alkalmazni. Feleségem számára még ezt sem tudták biztosítani. A szíve mélyén ő még az „írói álmot” is hordozta. *Similis simile gaudet*, jól egymásra találva vágtunk neki, hogy a magunk rögzös útját megjárva, célunkba együtt érkezzünk... Most itt vagyunk, a 89. évünkben: ő három regényének, én

a festézetemnek egyházi és nem egyházi embereknek szóló üzeneteivel. Ezek nem a diplomát adó intézmények, hanem a rögs úton végzett tanulmányok gyümölcsei.

Így most az iskola szálát felvéve úgy folytatom a magam emlékezését, hogy megpróbálok írni azokról a hatásokról, amelyek mesterségbeli, képi gondolkodásbeli és „képbeírási” képességeimet fejlesztették, alakították és változtatták festézetemben.

Segédlelkéshi éveim alatt, a ’60-as években Haulisch Lenke művészettörténész ajánlására a Pest Megyei Képzőművészeti Stúdióhoz csatlakoztam. Szervezője Dániel Kornél volt, a művészettörténeti előadásokat Végvári Lajos főiskolai tanár tartotta. Sokat tanultam közöttük, különösen a nyári szentendrei, váci és zebegényi táborozásokon. Ugyanebben az időben kerültem kapcsolatba a kelet-berlini evangélikus egyház művészeti szolgálatának (Kunstdienst) vezetőjével, Eva Pohlével. Meghívására vetített képes előadást tartottam a Kunstdienstben a magyar egyházművészetről egy egyházművészeti konferencián. Tőlük kaptam meg a *Kunst und Kirche* című német egyházművészeti folyóirat számait rendszeresen. Az ebből szerzett ismeretek, sőt még a lelkéshi szolgáltatamtól való törvénytelen eltiltásom¹ is

(nem pedig a „művészeti tanulmányaim folytatása érdekében önként való kilépésem az egyházi szolgálatból”, ahogy azt az *Evangélikus Élet* hetilapban 1969-ben közzétették) továbbsegítettek a tájékozódásban, hogy merre halad a művészet. Ebben a tájékozódásban sokat segítettek még a Múcsarnok kis könyvtárában, valamint a Goethe Intézetben talált képzőművészeti könyvek is. Mindezek az ismeretek az 1968-ban a zebegényi Szőnyi Iskola megnyitásán való részvételemig kölcsönösen segítettek abban, hogy mesterségbeli, képi gondolkodásbeli és „képírásbeli” képességgemmel 1968-ig az evangélikus templombelsőben 16 falfestményt készítettem, és para-

¹ Az Evangélikus Országos Levéltár dokumentumai (EOL, Déli Ehker., 507/1968; 16/1969; 524/1970) alapján az a kép rajzolódik ki, hogy 1968. november elején súlyos szóváltás történt Szita István segédlelkész és D. Káldy Zoltán püspök között. Szita István levélben bocsánatot kért felettesétől, aki táviratilag rendelkezési állományba helyezte, majd egy hónappal később – tekintettel rossz egészségi állapotára – segélyt utaltatott számára. 1969-ben Szita István – újabb rövid szolgálati lehetőség után – olyan tervekkel kereste meg felettesét, hogy segédlelkéshi félállás mellett egyházművészettel foglalkozhasson. Mivel az egyház elnöksége egyházművészeti státuszt nem állított fel, és segédlelkész világi főállás mellett másodállásban nem szolgáltathott, a püspök egy további türelmi év után, 1971. január 1-jétől Szita István kongruájának (a lelkéshi jövedelem állam által biztosított része) beszüntetését kérte az Állami Egyháziügyi Hivataltól. – *A szerk.*

mentumterveket, sajtógrafikákat készítettem, szimbólumsorozatomból megszülethetett. Még a '60-as évek második felében nagy hatással volt rám, hogy Mattioni Eszter műtermében a mozaikok családjába sorolható hímeskőképzítés mesterségét is megismerhettem és gyakorolhattam. 1968-ig a saját kis műtermemben (a Deák téri épület volt mosókonyhájában) 10 táblaképszerű márványmozaikot készítettem el. Még a '60-as évek közepén hat és félezer lapból álló reprodukciós gyűjteményt kaptam meg egy festészetért rajongó hagyatékából, „hogy legyen saját főiskolám és múzeumom”. A legnagyobb mesterekkel „beszélhettem meg a képírás rejtelmét”. A gyűjtemény

nagy részét a 20. század közepén Nyugaton megjelent drága könyvek jó színnyomatú képei tették ki (az összes Knaurs-könyv képanyaga), amelyek sok felismeréshez segítettek.

1968 decemberében az egyházi szolgálatról püspöki távirat útján eltöltve² mint háromgyerekes apa a Taurus Gumiipari Kutatóintézetben kaptam munkát dr. Boros Tibor tudós ismerősöm segítségével. Mivel semmi odaillő szakismeretet igazoló „papírral” (az érettségit kivéve) nem rendelkeztam, így takarítónői fizetésnél kevesebért is elvállaltam a munkát. A magasabb fizetés eléréséért szakképzésbe kezdtem (a gumigyári szakmunkás, általános vegyésztechnikus végzettséget négy év alatt, a mikroszkópos tanfolyam plusz német középfokú nyelvvizsgát egy év alatt szereztem meg). A továbbiakhoz már minisztériumi engedély is kellett volna. Ezek is az „iskolai” ismeretszerzési vonalhoz tartoznak, és némiképpen a művészetbeli előbbre jutásban segítettek. A gumiipari továbbképzést

befejezve ismét megpróbáltam kézbe venni az ecsetet, hogy kifessem magamból a belső gyötrődéseket. 1976-ban ezért ismét elmentem a zebegényi nyári festőtáborba, a Szőnyi-iskolába, hogy ott segítséget kapjak a festészetem újjáépítéséhez. Váli Dezső csoportjában az elvégzendő gyakorlatok és a vele való beszélgetés meggyőzött arról, hogy ha korszerű munkát akarok végezni, akkor fel kell hagynom az addigi „látványfestészettel”.

Töprengéseimben, hogy hogyan kezdjek új utat, revelációként hatott rám, amikor 1977 nyarán feleségemmel a budai erdőben egy fairtás farakásain ültünkben – ahol épp egy akvarelllel vesződtem – megláttam a fakérgeit lehullatott farönkön a sok-sok szúrágás látványát. Ezeket a csodásan tekerdő formavilágú rajzolatokat azonnal frottázással papírra gyűjtöttem. Otthon azután a különálló kis vonulatokat A4-es lapokon egymás folytatásával összekapcsolva érdekes, játékos, néznivaló rajzokat kaptam. Ezek a vonulatok sem modellt, sem a tárgyi világot, sem valamiféle tájat vagy csendéletet nem ábrázoltak, hanem csak azt, „ami nincs”, amit megevett a szú, tehát a „semmit”. Megtaláltam festészetem új útját, gondoltam. Ez a lelkes gondolat tovább variálódott, amikor a következő gyűjtéskor a lehullott fakérgen is megláttam a farönk homorú vájátával párhuzamos járót. Így lett a szúrágás két vonulata „teljes ürré”. Ekkor asszociálódott az a kétszeres „semmi” az életem akkori helyzetével. Az egyházi vonalon nincs szükség a festészetemre,

² Az MEE Országos Presbitériuma 2007. január 18-i ülésén a 11/2007-es határozattal rehabilitálta Szita Istvánt. – *A szerk.*

a munkahelyemen meg a továbbképzés a mindennapi kenyérért elviszi az időmet a festészetben való előrejutástól. Így lett a „szúrágás” a maga kettős tekerdő, abszurd vonulatával az akkori életemben a belső világom, a művészetnek és kettős lehetetlenségének analóg kifejezése. A szúrágásos rajzok felhasználásával elkezdtem festeni egy olyan sorozatot, amelyen emberszerű és természetszerű alakzatokkal kitöltött térben történik valami ugyanolyan irracionális esemény, mint bennem. A régi technika erre nem volt alkalmas.

1978-ban néhány napot Párizsban töltöttem, ahol megtekinthettem sok kiállítást a francia országos képzőművészeti kiállítással együtt. A láttak nagy hatással voltak rám. Olyan új festészeti technikákat ismertem meg, amelyek egészen másféle képépítésre biztattak. A képépítéshez elég három képépítő elem: 1. a *vonat*, 2. a vonallal képzett *sík*, 3. a képtérben elhelyezkedő, *színekkel* kitöltött síkok kompozíciója harmonikusan elrendezve. A három építőelem, a vonal, a sík és a szín megtalálása, valamint mindezek képtérben való megjelenítése a „kép születése”. Ezek nem egy előre megfogalmazott üzenet vagy mondanivaló hívására jelentek meg a vázlatpapíron, hanem a bennem elraktározódott és átformálódott elemek egy különös állapotban megjelenő, képpé alakuló látomásaiként. Ezután az értelem kontrolljával, irracionalitásuk ellenére, élő képpé rendeződtek. Ezt a különös állapotot, amit a szúrágássorozathoz éreztem, elveszítettem. Útkeresésemben, hogy hogyan tovább, az összegyűrt eldobott skiccpapírok segítettek.

Amikor sok összegyűrt, eldobott papírra esett egyszer a bevilágító napfény, a keserű csüggedést valami lelkes öröm váltotta fel: megvan, szól a „belső hang”. Hát ilyenek az én életem napjai is. Ha ezt festeném, amit ezek sugallnak, akkor igazat szólnának a képeim. De a „hogyan” még mindig hiányzott, amikor egy véletlen folytán a boltból hozott kilós kenyér papírján egy különös törésvonalhalmazt láttam meg. Amikor levettem a kenyérről és kisimítottam, a törésvonalak halmaza újra visszahozta a „szúrágás” meglátásának elveszett örömét. Az ellipsoid formájú kenyér, a kezem és a szatyor szorítása között ugyanis a papíron még a szúrágásnál is bonyolultabb gyűrődésű vonalak cikáztak. Ahogy néztem a kisimított és az eldobástól „megkímélt” kenyérpapírt, elmerengve siklott a tekintetem az egyik vonalról a másikra. Eszembe jutott, hogy Leonardo biztatásul azt ajánlotta tanítványainak: „Nézzétek sokáig az omló vakolatú falak faltjait, és engedjétek, hogy a fantáziátokban a faltok meglelevenedjenek.” Ez velem már gyerekkoromban, „leonardói biztatás” nélkül is megtörtént, amikor édesanyám festékbe mártott, összecsavart zsákkal, ronggyal hengerelt falfestésének faltjaiban elalvás előtt az esti félhomályban mindenféle alakokat tudtam látni. A „törésvonalhalmaz” ezt az elfelejtett látást újraélesztette. (Öttagú családukban elég sok kenyér fogyott. Minden kenyérhez járt a „kenyérpapír”. Egyet sem volt szabad eldobni, mindet kisimítva összegyűjtöttem.) Amikor csak pár óráig is adódott, ahogy a rajzasztalon végigsimítottam a „megkegyelmezett” és kisimult kenyérpapíroson, azonnal megtaláltam azt a gyűrődésvonalat, amelyen máris elindult a ceruzám. Két-három óra alatt gond nélkül, teljes

lázban válogattam, összekapcsolva, kihagyva a törésvonalakat, irányukat megváltoztatva. Így jelentek meg az A3, A4, A5 méretűre vágott papíron a különös alakú, egyedülálló vagy egymással „ízesülő” vagy vonallal összekapcsolt

síkok halmazai. Az eddig kuszának látszó törésvonalakból ezután már a látomássá átalakító tevékenység következett. „Megjelenülhettek” a bennem, a tudatomon kívül felhalmozódott és a valamikor, valahol látott dolgok elváltozott formában. Ezután ceruzával és törőlgumival történt a síkok elrendezése. Itt már a komponáló értelem is működésbe lépett. Így alakultak, jelentek meg a „vázlat”-kenyérpapíron olyan kompozíciók, amiket a valóságban soha nem láttam. Így lett a kenyérpapíron történő „képtalálás” az a „tisztta forrás”, amelyből sok száz képet meríthettem. Csakhogy ez nem ment ilyen egyszerűen.

Még 1978 késő őszen egy baleset következtében a festő bal kezem használhatatlan lett. Így '79 első felében kénytelen voltam – rajzolni tudás híján – sokszorosító festékekkel egy különleges monotípiával papírból, fonalból, ragasztóval kliséket készíteni és ezekkel nyomatokat csinálni. Később ezeknek a fekete-fehér foltú nyomatoknak a

fehér foltjait akvarellal kifestve érdekes sorozatokat tudtam létrehozni. Majd amikor már a sérült bal kezem javult, a kenyérpapír-vázlataimnak a korrigálását végeztem el. Skiccpapírra átrajzolva és ezeket léptékesen felnagyítva farostra kopíroztam. Általában 50×40-es / 40×50-es formájú, akril alapozású lemezt használtam. Akrillal vagy megfelelő hígítású olajfestékekkel, monokróm színvilágot alkalmazva festettem a képépítő elemeket (síkokat) és a háttérrel. A színek megválasztásánál (komponálásánál) a szín térképző hatását, a képkompozícióban megjelenő formák alakját és mozgását mind figyelembe vettem.

Az így születő festmények nem az értelemben előre megfogalmazódott módon, egy mondanivaló racionálisan, szavakban is kifejezett le- vagy megfestett képei lettek. A képeken a képépítő elemek olyan irracionális formákban, mozgásokban álltak össze képpé, mint ahogy egy költeményben a szavak verssé. Így neveztem el festményeimet „irracionális képköltészetnek”. Ahogy egy költemény sem csak úgy születik meg, hogy a költő mindenki által ismert szavakat és az értelem számára magyarázható fogalmakat rak a versbe értelmes rendben, így az én „képköltészetemben” én sem csak az értelemmel magyarázhatóan alakítottam a képépítő elemek (vonal, sík, szín) halmazából olyan „képkölteményt”, amit másoknak vagy magamnak az ismert szavak vagy fogalmak segítségével meg lehetne magyarázni. Ugyanis csak az így készült „költemény (vers)” vagy „festmény (képporras)” nevezhető racionálisnak és csak az értelemmel megmagyarázhatónak. Viszont ha nem így születnek a műalkotások (versek, képek), akkor irracionális alkotásoknak nevezhetőek, azaz létrejöttük magyarázatához kevés az értelem. Tehát ha egy műalkotás irracionális, az nem azt jelenti, hogy értelmetlen vagy ostoba, hanem csupán azt, hogy megértéséhez kevés az emberi értelem. Az egész ember, minden emberi érzés kell hozzá. Ez a legtöbb, amit szóval mondani lehet egy „irracionális képkölteményről”.

Ezekben a gondolatokban két mesterem, Kandinszkij és Klee erősítettek meg írásaikkal és műveikkel. A kettejük írásbeli hagyatékából számomra a legfrappánsabb az ilyen jellegű művek születésének és hatásának megvilágítása. Így Paul Klee hasonlata, amelyet az 1924. január 26-án Jénában rendezett kiállításán tartott előadásában mondott

el: „A művész foglalkozott ezzel a sokoldalú világgal, és – tegyük fel – valamelyest el is igazodik; teljes csöndben. Olyan jól tájékozódik, hogy rendezni tudja jelenségek és tapasztalatok özönét. [...] ezt az ezer szálból összefonódó terebélyes rendet a fa gyökérzetéhez hasonlítanám. Onnan áramlanak a művészből a nedvek, hogy egész lényét átjárják és eljussanak a szemébe. A művész a fa törzse. Az áramlás hatalmától szorongatva és mozgásba lendítve ő pedig a műbe vezeti azt, amit lát. Ahogy a fa koronája szemmel láthatóan terebélyesedik időben és térben, úgy bontakozik ki a mű is. Ki várná el a fától, hogy koronáját pontosan a gyökérzet képmására alakítsa? Ki ne értené meg, hogy Fent és Lent nem lehet egymás pontos tükörképe? Világos, hogy a különböző funkcióknak különböző elemek közegében élénk eltéréseket kell életre hozniuk. És akkor éppen a művésznek tiltanak meg ezeket a képileg is szükségszerű eltéréseket a mintaképtől! Az ebbeli buzgalom akkor odáig is terjedhet, hogy tehetetlenséggel, szándékos torzítással vádolják. Ő pedig a neki rendelt fatörzs szerepben nem tesz semmi egyebet, mint hogy egybegyűjti és továbbítja, amit felszív a mélyből. Se nem szolgál, se nem uralkodik; közvetít csupán. Helyzete igen szerény tehát. A korona szépségével nem azonos, az csak keresztüláramlott rajta.” (KLEE 1975, 152. o.)

A templom és az iskola két rögzös útján, két szálán futó emlékezésemben talán rám is igaz Paul Klee mester bölcs hasonlata. Hiszen életem folyamán születésem idejét és helyét nem én választottam, hanem csak kaptam. Amit pedig mint teológus megvallottam és mint festő megfestettem, azt sem csak én csináltam – ahogy Karner Károly újszövetség-professzorom mondaná –, vagy ahogy Klee mesterem mondta, csak közvetítettem, amit a rögzös életutamon megtapasztaltam. A Biblia olyan könyv, amely nemcsak írott szó, hanem a látván látóknak írott képek sorozata is, azaz képírásként is láthatóvá teheti, aki nemcsak hallja a szavakat, hanem „látója” is a történeteknek. Ez pedig csak kapott hittel lehetséges; minthogy nemcsak festő, hanem Istent szolgáló teológus is vagyok, velem is megtörténhetett 1999 tavaszán – ahogy a „templom” emlékezésszálon már leírtam –, hogy „képírással” szólaltattam meg a passiót, a négy evangéliumot és a Jelenések könyvét. Az irracionális képalkotások több mint ezer képe nélkül ezt a tizenkét évig tartó munkát nemigen tudtam volna elvégezni. Így, a 85. évem után – már csak a jobb kezemmel, még úgy-ahogy, nagy keservesen – a 202 képhez szükséges magyarázatok és ezen emlékezés megírása közben egyre inkább közeledtem a betegségeimmel, kórházakkal a kijáratához. Több képet – még ha esetleg fogok is „látni” –, úgy gondolom, „képírással” már nem fogok megmutatni. Hálával gondolok arra, akitől mindezt kaptam.

Ez a csomóm a két szál végére.

Hivatkozott művek

KLEE, Felix 1975. *Paul Klee. Élete és munkássága, hátrahagyott feljegyzések és kiadatlan levelek alapján*. Corvina, Budapest.

Hoványi
Márton

Fogamzásgátlás és morál

*Kommentár a katolikus szexualitika egy részkérdéséhez**

Három tipikus álláspont

A *Talita* portál 2016. február 8-án a Párbeszéd Házában nagy érdeklődést kiváltó kerekasztalt szervezett *Létezik-e katolikus családtervezés és fogamzásgátlás?* címmel.¹ A szervező moderátorok arra törekedtek, hogy a katolikus körökben is megosztó kérdésre adható három tipikus választ egy-egy meghívott házaspár által képviseltessék. A természetes családtervezés (továbbiakban tcst) elvi és gyakorlati elkötelezettjei mellett egy olyan párt is meghívtak ezért, akik törekedtek házasságuk során a tcst megtartására, azonban a gyakorlatban kénytelenek voltak esetenként felülről azt. A harmadik álláspontot, amely a mesterséges fogamzásgátlást elvi okokból előnyben részesíti a tcst-vel szemben – amint arra a Mandiner tudósítása már jó érzékkel felhívta a figyelmet² –, sajnálatos módon nem volt, aki a nyilvánosság előtt képviselni merete volna. Az erre felkért családok attól tartottak ugyanis, hogy ha véleményüket nyilvánosság előtt vállalják, hazatérve kirekeszti őket saját egyházközségük. Retorikai szempontból ezért nem a legszerencsésebb módot választva, a két moderátor vállalta azt, hogy képviseli az elvi fenntartással élő hívők szempontjait. Jól mutatja a már hivatkozott mandineres tudósítás és a *Heti Válasz* február 18-i számában megjelent beszámoló között különbség,³ hogy mennyire más olvasatok lehetségesek a tudósítások „objektív szintjén” is. Amíg az előbbit jegyző Viola Beáta a különböző szempontok egymásnak feszüléséről írt, addig Szőnyi Szilárd blaszfémiaába hajló, cserébe hangzatos címadása (*Szeplőtelen fogantatás*) után érezhetően a tcst-s álláspont előtérbe állításával számolt be egyazon diskurzusról. Miért polarizált a fogamzásgátlás kérdése a katolicizmuson belül? Polarizált egyáltalán? A válaszokhoz további kérdések feltevésével juthatunk el.

Miért darázsfészek a házasságon belüli fogamzásgátlás kérdése?

Közismert, hogy a kereszténység a kezdetektől sajátos értékeléssel viszonyult az emberi kapcsolatok szexuális dimenziójához. A jézusi szövetség és annak pünkösd utáni szerteágazása számos pozitív változásnak lett elindítójává széles társadalmi szinten is.⁴ Az irgalmasság jubileumi évében nem árt ugyanakkor azt is megújulva elismerni, hogy

* Ezt a kommentárt Somfai Béla SJ (1935–2015) emlékének ajánlom.

¹ <http://talita.hu/magazin/letezik-katolikus-csaladtervezes-es-fogamzasgatlal/>.

² http://kereszteny.mandiner.hu/cikk/20160217_fogamzasgatlal_katolikus_modra_mi_fer_bele_es_mi_nem.

³ <http://valasz.hu/itthon/meg-fog-lepodni-a-katolikus-szex-biztonsagosabb-az-ovszernel-117320>.

⁴ Így utalhatunk például a házastársak egyenlőségének kérdésére. Ehhez lásd Kocsis 1998, 89–90.

az évszázadok múlásával éppen közülünk, katolikusok közül sokan járultunk hozzá, hogy például az egészséges szemérem erényét tabuképzéssel és a prudéria egészségtelenségével homályosítsuk el. Ezért az egyes korszakokban akár társadalmi szintű, felfokozott büntudatkeltésért bocsánatot kell kérnünk, mert irgalomra szorulunk. Napjainkra a szexualitásról való beszéd immár az egyházon belül is újra nyíltabb és egészségesebb keretek között kezd mozogni, amit a már említett beszélgetés és még inkább az azon részt vevő közel százfős hallgatóság érdeklődése is reménykeltően bizonyíthat. Mindez üdvözlendő.

Csak hogy a katolikus erkölcsi tanítás egészében eredendően soha akkora hangsúlyt még nem kapott a szexuál-etika részletekbe menő szabályozása, mint az elmúlt nyolcvanhat évben. Ennek a közel százéves hangsúlyeltolódásnak három, a házasságon belüli fogamzásgátlás kérdését is rendre érintő, 20. századi fordulópontja volt: XI. Pius pápa *Casti connubii* enciklikája (1930. december 31.),⁵ a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* című dokumentuma (1965. december 7)⁶ és VI. Pál *Humanae vitae* kezdetű enciklikájának publikálása (1968. július 25.).⁷ A három dokumentumban közös, hogy az egyház történetében először a rendes tanítóhivatali megnyilatkozások fóruma direkt módon, a legmagasabb szinten tematizálta a szexuál-etika kérdései között a fogamzásgátlást is. A három dokumentum közül a tájékozottabb hívek is leginkább az utolsóban foglaltakat ismerik.

A *Humanae vitae* (továbbiakban HV) 8. pontja a meg nem engedett születésszabályozási módszerek közül mindenekelőtt az abortív eljárásokat ítélte el, de ezzel egyidejűleg minden más mesterséges születésszabályozást is elvetett. Egyetlen legális módszerként – kellő indok esetén – a tcst módszerét fogadta el. Az egyház mesterséges fogamzásgátlást tiltó megnyilvánulásait tulajdonképpen ebből a szövegből vezetik le azok is, akik egyetértenek ezzel és azok is, akik kritikával illetik ezt a tanítást, pedig az érvelés teoretikus-szemléleti háttére jóval a 20. század előtről ered. A katolicizmus határain túl anakronisztikusnak tűnő kérdések legkésőbb akkor élesednek ki az említett határokon belül, amikor az egyedi sorsok határhelyezethez vezetnek a katolikusokat. Ilyen lehet például a tervezett vagy egzisztenciálisan vállalható gyermekszám elérése. Ha egy négygyermekes család úgy dönt, hogy nem tud több gyermeket vállalni, nyúlhat-e a férj vagy a feleség a tcst-nél megbízhatóbb fogamzásgátló eszközökhöz vagy nem? A szigorúbb katolikus felfogás válasza egyértelmű nem. A megengedőbb katolikusok válasza egyértelműen igen. A hezitálók száma pedig csekély.

Amint azt az alábbiakban statisztikailag is igazolni fogjuk, a mesterséges és természetes módszerek alkalmazásában a katolikusok között napjainkban is valódi feszültség tapasztalható. Ez a kérdés minden családot érint, ezért tökéletes felületül szolgál arra, hogy az értékek megőrzésén fáradozók és a szabadabban gondolkodók táborában minden más morális és/vagy teológiai kérdést is rávetítsen a szexuális morál betartására vagy be nem tartására a viták során. A vita jelentőségét mi bizonyíthatnánk jobban, mint a Talita szervezte kerekasztaltól félelmünkben távol maradó párok példája. A megőrzés és az intolerancia intenzitása azt sejteti, hogy többről is szól ez a vita, mint ami elsőre látszik. A mélyben lélektani, egyháztörténeti és -politikai, illetve teológiai törésvonalak húzódnak. Ez utóbbit kísérleljük meg a továbbiakban felvázolni.

⁵ https://w2.vatican.va/content/pius-xi/hu/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html.

⁶ http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_hu.html.

⁷ http://w2.vatican.va/content/paul-vi/hu/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_25071968_humanae-vitae.html. A *Humanae vitae* tanításának megerősítését adta később II. János Pál *Familiaris consortio* című apostoli buzdítása 1981-ben (http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/la/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_19811122_familiaris-consortio.html).

A mindent eldöntő kérdés: Ágoston vagy Alfonz?

Az őszinteség jegyében legkésőbb a szövegnek ezen a pontján le kell szögezmem: a szexualitika most tárgyalt kérdésében teljes mértékben Alfonz teológiai álláspontját tartom kiindulási pontként elfogadhatónak. Ez a kétségtelenül leegyszerűsítő, megelőlegezett állásfoglalás remélhetőleg értelmet nyer a kommentár végéhez közeledve, azonban addig is érdemes lehet szem előtt tartani.⁸ Adva van tehát két ember a katolikus teológia történetében. Az egyik Ágoston, aki afrikai, a másik Alfonz, aki itáliai származású. Mind a kettő a római katolikus egyház szentje, sőt mind a kettő egyháztanító, amely rang azt jelzi, hogy az illető életművének alapvető tanítása minden kor minden embere számára értékes, Istenhez segítő koncepcióval bír. A legtehetségesebb teológusok egyikeként Ágoston a Kr. u. 4. és 5. század fordulóján élt és alkotott mint Hippó püspöke, Liguori Szent Alfonz pedig a 17. és a 18. század fordulóját élte meg, élete végén pedig egy itáliai egyházmegye püspökeként és sokak által nagyra becsült morálteológusként tért meg Teremtőjéhez.

Mivel a Szent Ágoston korában felmerülő etikai kérdések egy részére nem adott közvetlen választ az addigra megszilárdult szentírási kánon szövege, a teológus elődök nyomába lépve Ágoston is a kortárs filozófiai áramlatok általa hasznosíthatónak ítélt forrásaiból merített, amikor belekezdett a keresztény szexualitika még kidolgozatlan válaszáinak a megfogalmazásába.⁹ Korábban Alexandriai Kelemen volt talán az egyetlen keresztény teológus, akire ebben a kérdéskörben a platonista, alárendelt testfelfogás és a sztoicizmus etikája akkora hatást gyakorolt volna, mint Ágostonra. E két nem keresztény filozófiai megközelítés közül elsősorban a korai sztoa szenvedélyektől zavartalan állapotra (apatheia) való törekvése, illetve célelvűsége volt az, ami a házasság javáról érkező Ágostont is inspirálta.¹⁰ A korai sztoikusok a nemzésből fakadó új életben találták meg azt a jót, ami semlegesíteni tudta a nemi egyesüléskor megélt szenvedélyek és vágyak átélésével járó rosszat. Ezért amikor az egyesülés nyitott volt a gyermeknemzésre, akkor szükséges rosszként legitimnek fogadták el az aktust, amikor pedig bármilyen módon arra törekedett a pár, hogy kizárja a fogamzást, a sztoikusok elítélték a szexuális egyesülést. Szent Ágoston a Pelagiusszal folytatott egyre élesedő kegyelemtani vitái során úgy tudta kidolgozni az áteredő bűn fogalmát, hogy annak nemzedékről nemzedékre történő átadását a nemzéshez, pontosabban a nemző vágyhoz (concupiscentia) kötötte. Amikor a férfi és a nő szexuális egyesülésre vágyik, törekvésükben hordozzák az első bűnt, amely az egyesülésükből megfogant új emberbe ezáltal öröklődik.¹¹ Ezen a ponton válhat világossá, hogy a nemi vágy és a bűn összekapcsolása hogyan vezethetett el Ágoston esetében egy olyan pesszimista szexualitásfelfogáshoz, amely a hozzá szintén közel álló szellemi áramlatok közül a manicheizmusnak, a korabeli platonizmusnak és a korábban vázoltak alapján a sztoicizmusnak, tehát

⁸ A történeti áttekintés mérföldköveinek megtalálásához haszonnal forgattam sorvezetőként a következő forrást: PAPP 2010, 73–82. o. Ennek a kiegyensúlyozott írásnak egyedül a *Casti connubi*re vonatkozó, pontatlan meglátásai szorultak revideálásra a kutatásaim során.

⁹ N. B.: Ágoston idejében anakronisztikusan hatott volna, de meg kell állapítani, hogy a szó mai értelmében Ágoston nem kifejezetten morálteológus volt, szemben Liguori Szent Alfonzzal, aki deklarálta annak nevezhetőségét. A morális kérdések Ágostont inkább pasztorális szempontból foglalkoztatták, a rendszeres teológia egyéb kérdéseinek melléktermékeként érintette a morális kérdéseket, amint azt látni fogjuk a következőkben.

¹⁰ Ágoston és a sztoikus, valamint platonikus etika és pszichológia kapcsolatához lásd: KENDEFFY 2007, 294. o. Ágoston általános szexualitika áttekintéséhez lásd még: SOMFAI 1999, 40–41. o. WEBER 2015, 327. o.

¹¹ Az összekapcsolás bölcséleti értékeléséhez lásd RICOEUR 1999, 85. o.

nem a kereszténységnek volt a sajátja.¹² Nem csoda ezek után, hogy a dogmatikus kérdés morális vetületét a sztoáához hasonlóan értékelő hippói püspök a megoldás keresésében is sztoikusnak bizonyult. Ennek alapján a gyermeknemzésben rejlő jó az, ami felmentheti a házaspárt a nemi egyesülésben rejlő alapvető rossz alól. Ezért a keresztények akkor és csak akkor egyesülhetnek testileg, ha az aktus a gyermeknemzésre irányul. Ennek alapján a házasság javai Ágoston szerint sorrendben a következők: „...a gyermek, a hűség és a szentség.”¹³

Összefoglalva az ágostoni álláspontot elmondhatjuk, hogy a kegyelemtani viták során kialakított áteredő bűn fogalma miatt – a kései Ágoston szerint – a szexualitás belsőleg megromlott. Ebből két dolog következett: 1. A szexuális aktus csak a nagyobb jó érdekében tolerálható, ezért minden házastársi egyesülésnek a gyermeknemzésre kell irányulnia. 2. Maga a házasság is elsősorban a gyermekáldás miatt nevezhető jónak, és csak ennek alárendelve lehet jónak tekinteni a kapcsolatban megmutatkozó hűséget és az ezt kegyelmi hatásával segítő szentséget. Ennek az áttekintésnek a végéhez érkezve kirajzolódhattak

C. D. Friedrich: *A holdat szemlélő pár*

a keresztény szexuáletika rigorista tónusai.¹⁴ Ezen a helyen elég csak utalni arra, hogy XI. Pius a *Casti connubii*-ben (továbbiakban CC) a legtöbbet Szent Ágoston tanítására hivatkozik. De az sem meglepő, hogy a nagy népszerűségnek örvendő, rigorista Christopher WEST is Ágostont választotta a vágyról írott könyve főhőséül (2014, 39. o.).

Liguori Szent Alfonz (1696–1787) alternatív erkölcszociológiai megoldása előtt mindössze egyetlen jelzés értékű kitérőt kell megtennünk, ami a későbbiek miatt fontosnak bizonyulhat. Ágoston teológiai életművének

¹² A nemi vágy és az áteredő bűn összekapcsolása olyannyira jelentős következményeket vont maga után a katolikus teológia történetében, hogy évszázadokon keresztül egyértelmű akadályt gördített a 19. században kihirdetett szeplőtelen fogantatás dogmája elé is, például Aquinói Szent Tamás esetében, aki ebben a gondolatban követője volt Ágostonnak. Vö. DEÁK 2008, 25–43. o.

¹³ Augustinus, *De bono coniugali* 24, no. 32 (CSEL 41,227); *De Genesi ad litteram* IX 7, no. 12 (CSEL 28,275).

¹⁴ Ezen a ponton fontosnak tartom nyilvánvalóvá tenni, hogy Ágoston teológiai megoldását ugyan a morálteológiai következtéseiben elhibáztottnak tartom, ezzel azonban sem az életszentségét, sem egyházdoktori címét nem kérdőjelezem meg. Ugyanígy amikor a későbbiekben VI. Pál vagy II. János Pál pápák szexuáletikai tanításának az egyoldalúságára fogok utalni, nem vitatom, hogy az erényeket hőiesen gyakorolva méltán tiszteljük őket a boldogok és szentek sorában. Cserébe azt is érdemes kiemelni, hogy a szentté és boldoggá avatások senkinél sem jelentenek automatikusan tanbeli tévedhetetlenséget. Ezt még az egyháztanítói cím sem jelenti, amint azt Ágoston kapcsán kifejtettem már. Az egyháztanítók adekvát, kritikus értékelésének elvi lehetőségéhez lásd még: CONGAR 2015, 89–90. o.

egészt tekintve méltán nyert viszonylag hamar páratlan elismerést, elsősorban a nyugati teológusok körében. A megnövekedett tekintély cserébe ahhoz is hozzájárult, hogy szexuálpesszimista koncepciója is széles körben elterjedjen, hiába egyensúlyozták néhányan a keleti teológusok közül (például Nazianzi Szent Gergely, Aranyszájú Szent János), egyik sem tudott akkora hatást kifejteni Nyugaton, ami elégségesnek bizonyult volna ezen a téren. A középkor legismertebb teológusa, Szent Tamás is több ponton csatlakozott az ágostoni következtetésekhez. Aquinói Tamás korában meghatározó filozófiai impulzust adott Európának az arab közvetítéssel visszatérő arisztotelészi életmű. Az Arisztotelész műveit behatóan tanulmányozó Tamás utánozhatatlan nagysága többek között abban a szintézisteremtésben rejlett, amely képes volt az arisztotelianus bölcsélet és a keresztény tradíció egymásra olvasását elvégezni. Szent Tamás az Isten által megteremtett ember képének a lefestésekor is számos arisztotelészi gondolatot mentett át a keresztény antropológiába. Többek között a természetről való gondolkodást is, amely szerint az ember számára természetesnek az tekinthető, ami saját célja felé viszi. Ez a célorientáltság Arisztotelész esetében igen konkrét, hétköznapi mozgásokat jelöl, hiszen a *Fizika* más létezőkkel is foglalkozó részeihez, ahol szintén a célszerűséget emeli ki a filozófus, nem tagadva, hogy a tárgyak ilyen, célszerű mozgásánál az ember célra irányultsága lehet magasabb is.¹⁵ Tamás a korabeli varázsszerek és különböző okkult praktikák kontextusában hangsúlyozza, hogy bűnt követ el, aki nem a természetes helyére juttatja szeretkezéskor a férfi magját. A hüvelyen kívüli ejakulációt a petesejt

F. Bacciacca: Ádám és Éva gyermekeikkel, háttérben a kiűzetés jelenetével

1827-es „felfedezéséig” azért tekintették gyilkosságnak (így az erre irányuló férfi önkielégítést is halálos bűnnek), mert azt gondolták, hogy a férfi magjában homunculusként rejtőzik az új ember, akit a női test csak kihord.¹⁶ Napjainkban a már említett rigorista vonalon mozgó szerzők közül Christopher West a vágy sztoikus-ágostoni

¹⁵ *Aristotle's Physics*, 199a 8–13. Bernhard Fraling kritikája a természetes családtervezés kapcsán erre is épít majd a 20. században, amikor a „természetes” jelző mibenlétét vitatja.

¹⁶ Mindez összefüggésbe hozható a katolikus egyház Máriáról és az Istenszülő kultuszán keresztül a nőiségről alkotott, férfinak alárendelt felfogásával is. SCHEFFCZYK–ZIEGENAUS 2004, 292. o. A petesejt felfedezését megelőző és követő katolikus morális tanítás változásaira a Talita.hu kerekasztalának egyik, orvostörténészként dolgozó moderátora, Kölnei Livia is kitért a beszélgetés során.

felfogásának egy variánsát az arisztotelészi természetességgel és a középkori biológiai ismereteken nyugvó tamási következtetés hármaskombinációjával hirdeti a harmadik évezredben: „Mivel a férfi orgasmusa van természetből adódóan az új élet adásához kötve, ezért a férjeknek nem szabad szándékosan feleségük hüvelyén kívül ejakulálni (a nem szándékos ejakulációnak nincs erkölcsi következménye). Mivel a női orgasmus nincs szükségszerűen a fogamzás lehetőségéhez kötve, ezért nem kell abszolút értelemben az aktuális behatolás alatt történnie, mindaddig, amíg a közösülés aktusának teljes környezetén belül megy végbe.”¹⁷

A reformáció idején katolikus oldalról megrendült ágostoni recepció miatt a szexualitika is pozitívabb megítélés alá esett, a rigorista nézeteket a janzenisták mentették át a 19. századba, amikor az a katolikus teológiában fokozatosan újra meg tudott erősödni. A rigorista nézet meggyengüléséről pedig az ágostoni szexualitika ideiglenes elhomályosulása mellett nagymértékben Szent Alfonz morálteológiája tehet. *Theologia Moralis* című munkái és lelkipásztori gyakorlata egyaránt hozzájárultak a katolikus erkölcssteológia alapjainak, így a szexualitikanak az átértékeléséhez is. A jogásként, rendalapítóként és rendszeresen lelkigyakorlatokat tartó pástorként egyaránt munkálkodó erkölcssteológus a lelkiismeret érett ítéleteinek a kialakításában bízott. A bűnbocsánat és az irgalom ugyanolyan kulcsszavak teológiájában, mint a felnőtt döntéshozatalt vállaló, úgynevezett aequiprobabilista hozzáállás kialakítása. Ez utóbbi koncepció egy kétes törvény esetén a lelkiismereti szabadság és a törvénynek alávetett, engedelmességből fakadó döntés közötti mérlegelés kiegyensúlyozott választási metódusát jelenti. Alfonz szerint, ha egy döntési helyzetben több vagy ugyanannyi érv szól az erkölcsi törvény kötelező voltának a megkérdőjelezése mellett a szabadság javára, mint fordítva, akkor minden megengedettnek tekinthető, amit isteni törvény kifejezetten nem tilt, hiszen Isten az ember uralma alá vetette a világot.¹⁸ Mindez konvertálható az emberi törvénykezésre is.

Szent Alfonz volt az, aki az Ágoston óta szinte töretlen nyugati felfogással szemben határozottan úgy foglalt állást, hogy a házasság egészének kell nyitottnak lennie a gyermekekre, ezért ha a házaspár megfelelő lelkiismereti okból úgy dönt, hogy szakaszosan vagy a vállalni kívánt gyermekek áldása után egyáltalán nem kíván több gyermeknek életet adni, akkor e döntésük nem tekinthető bűnnek. Tehát a minden szexuális aktus életre való nyitottságával szembehelyezte a gyermekvállalásról a lelkiismereti mérlegelést követő döntés felelősségét. Ennek a nézetnek, Tamással és Ágostonnal szemben, az lehet Alfonz szerint az alapja, hogy a házasság nem szorul jóváírásra a gyermekek révén, mivel a házasság önmagában is értéket képvisel a pár szentségi kapcsolatában. Ebből következik az is, hogy a házasság szerelmi aktusa önmagában is a szeretet kifejezőmódjaként jónak tekintendő. A lényegi cél a kölcsönös önátadás, aminek gyümölcse lehet a gyermek és a szexuális vágy csillapítása, de fordítva semmiképpen sem gondolkodhatunk a házasság javairól. A lényegi cél teljesülése miatt szükséges a megkötött szövetség felbonthatatlansága. Ezzel együtt Alfonz is határozottan szót emel a házassági ígérek közé tartozó gyermekvállalás önkényes visszautasítása ellen. Álláspontját ezért nem lehet életellenességgel vádolni, hiszen azt a házasságot érvénytelenítő attitűdnek tekinti ő is. Elsőként mondta ki a teológusok között azt, hogy a megszakított szexuális egyesülés (coitus interruptus) nem gyilkosság. Óvta a gyóntatókat a túlzott aggályosságra neveléstől és az indiszkrét kérdések fel-

¹⁷ WEST 2011, 155. o. Az őszinteség jegyében szabályozási javaslataival további részletekbe bonyolódó szöveg a későbbiekben az orális örömszerzésről szólva a feleség számára engedélyezi az orális stimulációval elnyert orgasmust, amennyiben azt a hüvelyi úton nem tudja elérni a pár (uo. 159. o.). A szabályozás logikája ugyanazon a hármaskombináción (sztoicizmus, Arisztotelész, középkori tudományos ismeretek) nyugszik, mint amit a férfi ejakuláció esetében láthattunk, miközben ideológiailag a katolikus tanítás képviselőjében például II. János Pál *A test teológiája* című beszédeire, a HV-re vagy Ágostonra hivatkozik a szerző.

¹⁸ A probabilizmusvita összefoglalását lásd PINCKAERS 2001, 282–286. o.

tételétől. Ezek együttesével képes volt megrajzolni egy reális alternatívát az ágostoni nézetek mellé, amit IX. Pius 1871-ben egyháztanítói címmel ismert el.

A 19. század közepéig az jellemezte a katolikus egyházat, hogy az Ágoston és Alfonz által kijelölt skálán csúsztatott teológiai álláspontok vitában álltak ugyan, de megérték egymás mellett, szabadságot is biztosítva ezzel a házaspároknak. A katolikus szexuális erkölcs alapvetően túlhangsúlyozott, negatív értékelése azonban jellemzője maradt az újkornak is.¹⁹ Az ipari forradalom, a modernség kulturális forradalmának szemléletformáló társadalmi átalakulásai és a tudomány előrehaladása azonban újabb és újabb kérdéseket vetett fel, hiszen a mesterséges fogamzástáplálás új eszközei legitimitást követeltek maguknak a teljes társadalom, így a keresztények életében is. A világháborúk századában meg-megújuló ciklusokban jelentkezett a társadalmi igény a fogamzástáplálás és általában a szexualitás kapcsán, legemlékezetesebben éppen 1968-ban, amikor VI. Pál kiadta a *Humanae vitae* kezdetű, utolsó enciklikáját.

Tévedhetetlen-e a *Humanae vitae* tanítása?

Miért olyan fontos ezt a kérdést tisztázni? Azért, mert beavatkozásával az egyházi tanítóhivatal az imént látott teológiai és lelkipásztori utak párhuzamos futását, a 20. század társadalmi nyomásának is köszönhetően, nem várt módon szakította meg. Erre a joghatósága természetesen megvolt, függetlenül attól, hogy élt-e vele. De ahogy a

középkorban a legjobb teológiai fakultásokra bízta a fontos, szisztematikus kérdések megválaszolását, úgy az újkorban eredetileg pasztorális buzdításokként induló enciklikák műfaja XIII. Leótól kezdve egyre komolyabb teológiai eszmefuttatásukkal a 20. századra önálló tanítói funkciót vett fel, szembemenve akár a szakteológusok többségi, konszenzuális véleményével is egy-egy kérdésben.²⁰ Róma püspökei közül többen újra és újra latba vetették tanítói tekintélyüket a szexuáletika megnyugtató rendezésére törekedve, de a mai napig úgy tűnik, hogy a folyamat nem találja a nyugvópontját. A morálteológusok zömének az a problémája, hogy mind XI. Pius *Casti connubii*-ja, mind VI. Pál *Humanae vitae*-je egyoldalúan az ágostoni megoldás felé terelné a fogamzástáplálás katolikus

¹⁹ Weber szemléletes példája kívánczik ide ennek az általános kijelentésnek az alátámasztásául: „A szexuális vétségeket nemcsak gondosan regisztrálták, hanem alapvetően súlyos bűnöknek értékelték. Reflex kifejezését ez a nézet abban a tanításban találta meg, hogy nem lehetséges *materia parva in sexto*: Minden vétkeken helytelen cselekvés a szex területén (= az, amit a dekalógus VI. parancsától tiltottnak hittek) önmagától nyomós dolog, és ezzel az az elem, amely súlyos bűn tényállását alkotja; ennek a súlynak csökkentése a tárgy felől itt alapvetően kizárt.” WEBER 2015, 333. o.

²⁰ A legkiválóbb ilyen eset az egyház antimodernista válsága volt a 19. század végétől a 20. század közepéig, amikor a II. vatikáni zsinat idejére rehabilitált teológiai iskolák főbb képviselőit eltiltották a biblikus és patrisztikus tárgyak korszerű kutatásokon alapuló tudásmegosztásától. Vö. SZABÓ 2014, 67–91. o. HOVÁNYI 2015, 219–226. o.

megítélését, miközben a HV több elméleti alapot kölcsönzött az alfonziánus koncepcióból is, ezzel esetenként önellentmondásokat kódolva saját okfejtésébe. Ha a szóban forgó pápák enciklikáik során ünnepélyesen végérvényes tanítást hirdettek volna a fogamzástátlás kérdésében, akkor egy felülről érkező, kategorikus mozdulattal az ágostoni irányba döntöttek volna el ennek az összetett és az idő múlásával szaporán új szempontokat szülő vitának a sorsát. A teológusok egyet nem értésén túl nagyobb kockázat rejlik abban, hogy a világegyház hívő közössége a CC megjelenése óta, de még intenzívebben a HV 1968-as publikálása után kifejezte aktívan a püspökei révén és passzívan a katolikus családok mindennapi életvitelével, hogy feszültség van a tanítóhivatal ágostoni álláspontja és a valóság között. Ez a nyolc évtizednél is hosszabb időszak egy végleges tanítóhivatali állásfoglalás nélkül is komoly lelkiismereti feszültséget termelt ki.

A tanítóhivatali megnyilatkozások súlyozása és az azokhoz kapcsolódó hívő hozzáállás rövid áttekintése segíthet a feszültség megértésében. A IX. Pius pápasága alatt (1870. július 18-án) kihirdetett pápai tévedhetetlenség dogmája óta négy tanítóhivatali megnyilatkozási formát rögzíthetünk a katolikus egyházban.²¹

1. A *dogmák* megkövetelik a katolikus hívek teljes hitbeli beleegyezését (assensus fidei), mivel a katolikus hit kinyilatkoztatásból származó alapvető igazságait fogalmazzák meg. Például: Isten maga a szeretet, vagy léteznek angyalok, vagy Istenben csak három személy van.²² Jellemzően az egyház egyetemes zsinatai éltek a dogmatikus szintű tanítás megfogalmazásával.

2. A *definitív tanítások* formálisan ugyan nem kinyilatkoztatott igazságokat jelölnek, azonban szorosan következnek a kinyilatkoztatott igazságokból (dogmák), azok értelmezése és őrzése tulajdonképpen elválaszthatatlan a definitív tanítástól. Például: azoknak a felnőtt katolikusoknak, akiknek erre lehetőségük van, az alkalmankénti szentáldozás „morálisan szükséges” az üdvösséghez. Ez nyilvánvalóan következik az eukharishtiáról vallott szentségtani dogmából, ezért a központi hitletétemény (depositum fidei) belső magjához másodrendű tanításként, mintegy koncentrikus körben csatlakozik. Ezeket az igazságokat a katolikusoknak „szilárdan el kell fogadni és vallani kell összességében és részleteiben”.²³

3. *Tekintéllyel kimondott tanításnak* tekinthető minden olyan tanítóhivatali megnyilatkozás, amely nem tartozik a hitletéteményhez, de hangsúlyos állásfoglalásként azt a célt szolgálja, hogy egy adott korban a hívek egy problematikus kérdésben iránymutatást kapjanak. Ebben az esetben az egyház tanítóhivatala a kinyilatkoztatásról elmélkedve, a Szentlélek segítségét kérve a *saját bölcsességéből merítve* nyújt segítséget az egyház tagjainak vagy azon túl minden jóakaratú embernek, akihez eljut a tanítása (doctrina). Például: ide tartozhat az egyházi tanítóhivatal ragaszkodása a geocentrikus világmásképhez (Galilei-per) vagy Mózes valódi szerzőségéhez a Tóra esetében (modernista válság). Az egyház ezekben az esetekben kimondatlanul vagy kimondva is, de számol a tévedés lehetőségével. Ezért az ehhez fűződő, megkívánt hívő magatartás az értelem és az akarat vallásos engedelmissége

²¹ A tanítóhivatali megnyilatkozások és a hozzájuk csatolt hívő válaszok rendszeres áttekintéséhez a következő forrást használtam: GAILLARDETZ 2011, 129–147., 169–185. o.

²² További példák találhatók itt: SCHNEIDER 2002, 2: 635–638. o. Ha a fogamzástátlással szembeni morális fenntartásokat világosan ki lehetne olvasni a Szentírásból, akkor azok rögvést akár ezen a dogmatikus szinten is tárgyalhatók lennének. Christopher West ezért is próbálja úgy beállítani Ónán történetét (1Móz 38,9–10), mintha Isten büntetése a *coitus interruptus* miatt csapott volna le: „Az is van leírva a Bibliában, hogy Isten elveszejtette Onant, mert »a földre ontotta magját«.” WEST 2014, 202. o. Ez a fundamentalista értelmezés azon a félreértésen alapszik, hogy nem számol a levirátság Rút könyvéből ismert kötelezettségével. Ónánnak e szerint kötelessége lett volna utódot támasztani elhunyt testvére feleségének, és a vétke ennek elmulasztásában állt, nem pedig magjának a földre ontásában. Vö. HAAG 1989, 1348–1349. o.

²³ II. János Pál *Ad tuendam fidem* kezdetű motu proprioja (1998), 4. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=72>.

(obsequium). Ez egy elsődleges bizalmat, a megértés aktusát és az engedelmes odafordulást jelenti, amely számol egy esetleges tévedés lehetőségével is.²⁴

4. *Egyházi útmutatások és eseti intézkedések* névvel illethetők a legalacsonyabb tanítóhivatali megnyilatkozási formák, amelyek közé tartoznak például olyan kánoni előírások, hogy a szentmise érvényes és szabályos bemutatásához milyen búzakenyér és szőlőbor használható. Szükséghelyzetben ezek a szabályok észszerű határokon belül

Rubens: Bűnbeesés

rugalmasan kezelhetők. A hívek tehát alapvető szabálykövetésük során, adottságaik alapos megfontolását követően a tanítás betűje helyett annak szellemét kell hogy érvényre juttassák.

Mivel a dogmák ünnepélyes és nyilvános kihirdetési formulájuk alapján világosan felismerhetők, valójában egyetlen érdemi kérdést szükséges feltenni a tanítóhivatali megnyilatkozás zömét illetően: definitív tanításról (2.) vagy tekintéllyel kimondott tanításról (3.) van-e szó? Ha az előbbivel (2.) van dolgunk, akkor az adott igazság kitartó vitatása közvetlenül a hitletétemény el nem fogadásához vezet, ami a katolikus egyházzal való teljes hitbeli közösség megszakadását eredményezi. Amennyiben az utóbbiról (3.) van szó, a megalapozott, felnőtt mérlegelés, illetve megkülönböztetés eredményeként egy átímadkozott és átbeszél-

getett hívő vélemény különbözhet az egyház tekintéllyel kimondott tanításától. Mindez egybecseng Liguori Szent Alfonz morálteológiai alapvetéseivel is.

És most válhat világossá, hogy miért fejtenek ki a házasságon belüli fogamzásgátlás kérdésében konzervatív, ágostoni nézeteket valló teológusok különösen nagy erőt annak érdekében, hogy például a HV-ben található tanítá-

²⁴ Ugyanezt a magatartást kívánja meg a hatályos egyházzogi kódex vonatkozó kánonja is: CIC 752. kán. Ez a kánon a tekintéllyel kimondott tanítással szembeni gyakorlat kerülését írja elő. Az ilyen doktrína tévedési lehetőségére tehát úgy utal a kánon, hogy a vele ellentétes vélekedést/magatartást nem megtiltja, hanem annak elkerülésére szólítja fel a hívőket (devitare). Ez a fundamentális teológiai tanítással összhangban álló szabályozás következetlen módon, kötelező erővel kerül büntetésre az 1371. kánon 1. §-ban. A kettő közötti ellentmondás (kerülendő, de implicite nem tiltott, cserébe minden kerülés esetében büntetendő) feloldásra vár a jövőben. Amíg ez nem történik meg, Tuba Iván bátor, szókimondó értékelése a morálteológusokat sújtó kánoni büntetések kapcsán fájdalmasan releváns marad: „A jutalom és büntetés motívumaival nevelt emberek, a kísérleti állatokhoz hasonlóan, gyökeresen manipulálhatók. A büntetésről beszélve világossá kell tennünk, hogy az nem a bosszúálló Istentől jön, hanem a bűnös és a bűnös világ önmagát bünteti. A jutalom és büntetés motívumai tisztultan integrálódjanak az érési folyamatba. Oda tartozik a fokozatos átmenet is a pusztá engedelmesség fázisából a nagykorú megkülönböztetés fokára. Az egyházban restauratív erők a konformista engedelmesség rendszerét akarják megszilárdítani jutalom és büntetés, ígérlet és fenyegetés kiagyalt adagolásával. Címekorság és az előléptetések jelentkeznek abban a rendszerben, amelynek az evangélium szerint egyszerűségtől és abszolút tisztaságtól kellene tündökölnie. A szexuálmorálban látványosan viselt rigorizmus növeli az esélyt az előléptetéshez. A szankcióktól pedig gyakran csak a visszavonás »ment meg«, a saját lelkiismeret megtagadása árán.” TUBA 2006, 48. o.

sokat a definitív (2.) kategóriába sorolják. Amennyiben a HV születésszabályozásra vonatkozó tanítását definitívnek tekintenénk, végérvényesen megszűnne a rigorista szexuális nézetek egyházon belüli, lelkiismeretes megkülönböztetésen alapuló mérlegelési lehetősége. Gyakorló lelképásztorok, hitoktatók és jegyesoktatók jó szándékuktól vezérelve öntudatlanul is hozzájárulnak ehhez a folyamathoz, amikor az ideálokat kereső, a megkülönböztetésben és a hitükben még nem teljesen kiművelt fiatal generációkat egy ponton azzal igyekeznek kizárólagosan a tcst mellett elkötelezni, hogy azt mondják, ez az egyház kizáró(lagos) és végérvényes tanítása. Kapaszkodóként két történeti és három teológiai, egymással összefüggő érvet ajánlok megfontolásra, amelyek meggyőző erővel támogatják a morálteológusok többségének azt az álláspontját, miszerint a CC vagy a HV születésszabályozásra vonatkozó tanítása nem definitív (2.), hanem tekintéllyel kimondott tanítás (3.).

1. Elsőként arra a történeti tényre érdemes felhívni a figyelmet, hogy a több éves vívódás után lezárt HV szövegének első sajtónyilvános bemutatóját mivel kezdte az illetékes egyházi képviselő. A jelenlévő tudósítók közül Szabó Ferenc jezsuita így emlékezik vissza legújabb, családszinódust értékelő könyvében erre az eseményre: „1968. július 29-én jelen voltam Rómában, a Vatikán sajtótermében, amikor a *Humanae vitae* enciklikát bemutató Lambruschini első kijelentése ez volt: »Az enciklika nem tévedhetetlen pápai tanítás, bár a Tanítóhivatal olyan megnyilatkozása, amely minden katolikus hívőtől engedelmességet vár.« Megmagyarázta, a pápa ebben a dokumentumban a *termésszettörvényt értelmezi*, nincs meg tehát az abszolút tévedhetetlenségnek az a garanciája, amely a Kinyilatkoztatásban benne foglalt hittani és erkölcsi igazságok *ex cathedra* definíciójánál megvan.” (SZABÓ 2015, 100–101. o.) Lamb-ruschini az enciklikát a dogmatikus kijelentések szintjétől világosan elhatároló előljáró beszédében a hívők helyes viszonyulásaként az engedelmességet (obsequium) nevezi meg. Ezt a magatartást az értelem és akarat vallásosságával párosítva a tekintéllyel kimondott tanítások (3.) sajátjaként regisztráltuk korábban. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy 1968-ban még nem voltak adottak az *Ad tuendam fidem* későbbi kánonjogi kategóriái, amelyek az igazságok hierarchiájában a 2. és 3. szint közötti különbségekre adott válaszokat egzakt módon rögzítették volna, ezért ez az érv önmagában még elégtelennek bizonyulhat a következő nélkül.

2. Másodikként utalhatunk arra a heves reakcióhullámra, amely a különböző nemzeti (mexikói, osztrák, német, francia, kanadai, holland, ausztrál) püspöki karok HV-t nagyrészt óvatos bírálattal magyarázó nyilatkozatai során alakult ki.²⁵ Közülük is kiemelkedik a kanadai püspöki kar értelmező nyilatkozata. Ezt az állásfoglalást így értékelte a kanadai Toronto School of Theology morálteológiai professzoraként évtizedekig oktató Somfai Béla: „A püspökök leszögezték egyetértésüket a pápa házassági tisztaságra vonatkozó tanításával; ugyanakkor azonban elismerték azt is, hogy az enciklika elfogadása és annak követése a hívek számára nehézséggel jár, és sok esetben súlyos lelkiismereti konfliktust okoz. Noha a hívek lelkiismerete számára az egyházi tanítás megadja a követendő irányelveket, az enciklikának az érvei nem győztek meg minden művelt embert. »Mivel nem tagadnak meg semmi isteni vagy katolikus hittételt és nem utasítják vissza az Egyház tanító tekintélyét, nincsenek az Egyház testéből kizárva«, föltéve, hogy nem adják fel az igazság megtalálására irányuló igyekezetet. A gyóntatók megnyugtathatják azokat is, akik elfogadják ugyan az enciklika tanítását, de bizonyos körülmények miatt kötelességeik kikerülhetetlen konfliktusával találják magukat szemben, mint például a házassági szeretet és a szülői felelősséggyakorlat összehangolása a gyermekneveléssel vagy az anya egészségének megvédésével. Ilyen esetekben az erkölcssteológia elfogadott elvei alapján megengedhető az, hogy miután sikertelenül megkísérelték az enciklika útmutatását követni, becsülettel és nyugodt lelkiismerettel folyamodjanak olyan megoldáshoz, mi a körülmények között számukra helyesnek látszik.” (SOMFAI 1999, 47–48. o.) Somfai az értékelést követően hivatkozott VI. Pálnak a kanadai püspöki kar

²⁵ A HV részletgazdag, kritikus befogadástörténetét lásd: SOMFAI 1999, 46–52. o.; TUBA 2006, 33–50. o.

levéltárában megtalálható levelére is. Ebben a kanadai püspököknek címzett levélben a pápa megköszönte a körlevél kiegyensúlyozott állásfoglalását, és biztosította a körlevél szerzőit arról, hogy álláspontjukkal egyetért. Ez a levél ma is bárki számára elérhető az ottawai levéltár állományában (uo. 48. o.). A pápa saját tanítóhivatali megnyilatkozása kapcsán akkor tehet ilyen nyilatkozatot, ha azt nem definitív, hanem tekintéllyel kimondott tanításként értelmezi, amely számol a tévedés elvi lehetőségével.

3. A történeti tényeken túl teológiai értelemben is problematikus lenne a HV tanítását tévedhetetlennek tartani akkor, amikor közvetlenül a megjelenés után, majd a század végén, végül egy egészen friss 2014-es, reprezentatív felmérés alapján is kijelenthető, hogy a katolikusok túlnyomó többsége (közel 80%) a születésszabályozás tcst-n kívüli megoldásait, a HV tanításával szemben, nem tartja elvetendőnek.²⁶ Ez a szignifikáns adat nem azért érdemel figyelmet teológiai szempontból, mert a demokratikus, szavazat alapú morálteológiának akarna bárki is legitimitást szerezni. Sokkal inkább azért, mert a CC 1930-as megjelenésétől 2014-ig jelen lévő tömeges eltérés értelmezhető úgy is, mint a Szentlélektől tévedhetetlenül vezetett hívő hitérzék (sensus fidei) egyik megnyilvánulása. A kinyilatkoztatásból dogmatikus formák szintjén kihirdetett tanítás – tegye azt a római pápa *ex cathedra* vagy a pápával közösségben lévő püspökök kollektívája – leegyszerűsítve sosem hirdethet olyasmit, amit Isten egész népe bennfoglaltan nem vall már eleve. Ahogy a Lélektől vezetett tévedhetetlenség jellemzi a pápai rendkívüli tanítóhivatali megnyilatkozásokat, úgy a katolikus hit szerint ellene mondana a Szentlélek egyházat vezető jelenlétének az is, ha a hívők túlnyomó többsége hosszú időn keresztül hit és erkölcs dolgában eltérne az Igazság követésétől.²⁷ A házasságon belüli születésszabályozás kérdésében számos morálteológus, így például Somfai Béla szerint is a hívő hitérzék mutatkozik meg, amit a HV szövegét előkészítő – családok laikusokból, morálteológusokból, püspökökből és bíborosokból álló – szakmai bizottság többségi állásfoglalása is kifejezett a II. vatikáni zsinat zárása (1965) és az enciklika megjelenési éve (1968) között, illetve a publikálást követő püspökkari értelmezések is képviseltek. Ezekben a kritikai megnyilvánulásokban semmi kivetnivalót nem találhatunk akkor, ha a CC és a HV tanítását nem tévedhetetlen, definitív, hanem tekintéllyel kimondott doktrínaként értjük. Ellenkező esetben viszont az elmúlt fél évszázad katolikusainak túlnyomó többségével szemben felvetődik a *dissensus* révén a katolikus egyháztól való hitbeli elszakadás lehetősége. Előrebocsátva ennek a kommentárnak az egyik lehetséges konklúzióját, a hívő hitérzék ebben az esetben semmiképpen sem a házasságon belüli születésszabályozás tanítóhivatal által legitimált formájával (tcst), hanem legfeljebb annak *kizárólagos alkalmazhatóságával* szemben képviselhet egy tágasabb horizontot. Például azt az alfonziánus morálból kiinduló álláspontot, amely szerint szükség esetén minden pár a lelkiismerete és elmélyült meggondolás után dönthet a tcst vagy más nem abortív születésszabályozó módszer mellett, hogy szülői felelősségét megfelelően tudja gyakorolni.

²⁶ A korábbi statisztikákhoz lásd SOMFAI 1999, 48. o. A legújabb reprezentatív felmérésről a *The Washington Post* online változata 2014. február 9-én számolt be (<http://wapo.st/2dZchQy>). Az összehasonlító felmérés 12 038 önmagát katolikusnak valló személy megkérdezésével készült. A kérdőívet az öt kontinens tizenkét olyan országában töltették ki, ahol a katolikus vallásúak aránya kiemelkedően magas, ezeknek az országoknak a katolikusai a világ katolikus populációjának 61%-át alkotják. A Univision felmérését a Bendixen & Amandi International vezette (<http://www.univision.com/noticias/la-huella-digital/la-voz-del-pueblo/matrix>), a résztvevő országok listája pedig a következő volt: Mexikó, Brazília, Argentína, Kongó, Kolumbia, Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Fülöp-szigetek, Lengyelország, Uganda, Amerikai Egyesült Államok. A fogamzástáplálás egyéb eszközeit támogató nyilatkozatok régióként így oszlottak meg: Európa 86, Afrika 44, Latin-Amerika 91, az USA 54, a Fülöp-szigetek 14 százalékban támogatná a HV ellenében a születésszabályozás tcst-n kívüli módszereit.

²⁷ A hitérzék (sensus fidei) fogalmát a II. vatikáni zsinat két dogmatikus konstitúciója határozta meg, illetve értelmezte a legmagasabb tanítóhivatali szinten, a *Lumen gentium* 12. és a *Dei Verbum* 8. pontjaiban olvashatóak ezek. A hitérzék szakteológiai értékeléséhez lásd PIÉ-NINOT 2014, 115–122. o.; GAILLARDETZ 2011, 151–167. o.

4. Lambruschininek a *Humanae vitae*-t bemutató sajtótájékoztatón mondott szavai egy további teológiai kérdéshez is elvezetnek, amit a kritikus teológusok között például Karl Rahner jezsuita teológus is kiemel a HV tanítására utalva: „Ilyen esetekben (a szeretet parancsolatát) értelmező hiteles megnyilatkozásról van szó, amelyek nem részesednek a tévedhetetlenségben, és amelyek indoklásaikban a profán tudományok területéről vett érvekre és a közönséges emberi értelemre támaszkodnak.”²⁸ Ez a *sensus fidei* után a második olyan teológiai jellegű érv, amely ellenkezik a HV tanításának definitív értékelésével. A természetes erkölcsi törvény definitív magyarázatát a mai napig sokan vitatják amiatt, hogy az legfeljebb éppen az emberi értelemben fellelhető isteni rend lenyomataként határozható meg. És mint ilyen lenyomat, aligha mentes a megértés egyéni és kollektív emberi törekénységétől.²⁹

5. Az utolsó, vitathatóság mellett szóló érvként az enciklikák műfaja felett álló, egyetemes zsinati dokumentumok egyikét, a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* (a továbbiakban GS) kezdetű konstitúciójának passzusait hozhatjuk fel példaként. A GS 47-től 52-ig terjedő pontjai foglalkoznak a házasság, hitvesi szerelem, szexualitás témakörével.³⁰ Tudjuk a zsinati akták és a történeti kutatások eredményeként, hogy eredetileg a zsinati atyák megnyilatkoztak volna a születésszabályozás konkrét metódusainak a kérdésében is, amely kérdés tanulmányozására még XXIII. János pápa külön bizottságot hozott létre. VI. Pál a zsinati atyák Ottaviani bíboros által vezetett rigorista kisebbségének a javaslatára hallgatva kiemelte a születésszabályozás kérdését a házasságról szóló GS-passzusokat fogalmazó zsinati résztvevők kezéből azzal az indoklással, hogy e tekintetben a János pápa által létre hívott szakbizottság bővített grémiuma nyomán saját

Házaspár római kori szarkofágja Pergából

²⁸ RAHNER–VORGRIMLER 1980, 725. o. A 20. századi katolikus teológia egy másik mértékadó alakja, Hans Urs von Balthasar hasonló ténymegállapításra jutott: „Az enciklikák ugyan kiemelten mértékadóak, de nem tévedhetetlenek. Aligha tagadhatnánk, hogy egy olyan jól megalapozott, de betű szerint nem tévedhetetlen szöveg, mint a *Humanae vitae*, akaratlanul bár, mégis közrejátszott az egyház gyónási gyakorlatának összeomlásában.” BALTHASAR 2004, 69. o.

²⁹ A Nemzetközi Teológiai Bizottság 2008 decemberében publikált erről egy dokumentumot (http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20090520_legge-naturale_hu.html#_ftn43), amely nem foglalt egyértelműen állást a természeti törvény definitív értelmezési lehetősége kapcsán. Tette ezt úgy, hogy korábban II. János Pál pápa *Veritatis splendor* kezdetű enciklikája (http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_06081993_veritatis-splendor.html, no. 46–56) igyekezett erőteljesen vindikálni a tanítóhivatal részére a tévedhetetlen értelmezési lehetőséget ezekben az esetekben is, beleértve a szexualitika pontosan meg nem nevezett területeit is. Az eldöntetlen problémakör rövid összefoglalását adja a következő forrás: SULLIVAN 2014, 138–140. o.

³⁰ A GS 47–52. kritikai szövegkiadását Bernard Häring kommentárjával lásd: *Das zweite vatikanische Konzil*, 426–446. o. A magyar fordítás, amely a latin eredeti alapján helyenként jelentős korrekcióra szorult, itt található meg: *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, 691–699. o.

maga szeretne döntést hozni.³¹ Az eredeti szövegtervezet a *Casti connubi*nak a házasság javairól tulajdonképpen Ágostont megismétlő felfogása helyett egy Szent Alfonz tanítására rímelő verziót tartalmazott. Eszerint a házastársak kölcsönös szeretetét és ennek egymás iránti kifejezését tartotta önmagában jónak, és csak ezek után beszélt a gyermekáldásról mint a házasság javáról. A vállalni kívánt gyermekek számát a házaspár lelkiismeretéhez kötötte volna az első tervezet, ráadásul a mesterséges fogamzásgátlás tilalmát nem ismételte volna meg (O'MALLEY 2015, 322. o.).

Edvard Munch: A csók

Azok után, hogy a pápa 1964. június 23-án tájékoztatta a bíborosokat arról, hogy Suenens kardinális javaslatára külön, zsinaton kívüli bizottság hatáskörébe utalta a születésszabályozás kérdését, a zsinati aulában tovább folyt a közvetett és közvetlen utalásoktól tarkított diskurzus. Alfrink és Léger bíboros mellett a száznegyvenöt püspök nevében felszólaló Joseph Reuss és az indonéziai Rudolf Staverman is az első szövegtervezet mellett szólalt fel, dicsérve annak kiegyensúlyozottságát és időszerűségét. Maximosz Szaigh antiókhiai melkita pátriárka, a melkita rítusú püspökök vezetője pedig így szólott hozzá a kérdéshez a jegyzőkönyvek tanúsága szerint: „Ma a születésszabályozásra hívom fel az önök figyelmét. [...] Engedjék meg, hogy nyíltan beszéljek: nem szorul-e módosításra az egyház hivatalos álláspontja az új teológiai, orvosi, pszichológiai és szociológiai kutatások fényében?” (Uo.) Éppen ez, a tudományos kutatásokkal való összhangba kerülés vágya a végleges szövegbe is bekerült (GS 52). A zsinat utolsó heteiben, a záró szavazásokat megelőző napokban, 1965. november 24-én megérkezett a GS szövegét előkészítő bizottság társelnökéhez, Ottaviani bíboroshoz a pápa kifejezett utasításai között egy utalás beillesztése a CC-re, tehát az ágostoni vonal megerősítésére. Ezenkívül azt tartalmazta a pápai leirat, hogy a GS szövegének direkt tiltást kell megfogalmaznia a mesterséges fogamzásgátló szerekkel kapcsolatban.³²

A végső szöveg az 51. pont utolsó mondatához lábjegyzetként hozzáfűzte ezért a CC-re való hivatkozást, miközben a mondat csak indirekt módon foglalt állást a fogamzásgátlás kapcsán: „Az egyház gyermekeinek ezekre az elvekre támaszkodva a születésszabályozás terén nem szabad olyan utakon járni, amelyeket az isteni törvény kifejtésekor a Tanítóhivatal elutasít.”³³ Ez a megszavazott szöveg a CC-re való hivatkozással erőteljesebben csatlakozik az ágostoni vonalhoz, mint a most idézett mondattal, amelyben az isteni törvény kifejtésére (in lege divina explicanda) utalva tulajdonképpen megszorítással él, hiszen amint azt korábban láttuk, éppen

³¹ A II. Vatikánum történetébe kiváló betekintést ad a neves egyháztörténész nemrégén magyarra is lefordított alapmunkája. Ottaviani, Ruffini és Browne bíborosok ellenkezéséhez lásd a következő részt: O'MALLEY 2015, 321–322. o.

³² Itt érdemes megjegyezni, hogy a nemrégén megválasztott VI. Pál direkt közbelépései meglepetésként érték a zsinati atyákat, mert XXIII. Jánosra nem volt jellemző ez a cselekvésmód, ahogy egy ideig VI. Pálra sem. Természetesen a joghatósága megvolt rá, azonban a munka organikus útja inkább a jelentős megosztottságot hozó témákban kívánta meg a pápa állásfoglalását. Ehhez persze az első szesszió váratlan rajnai fordulatának tapasztalata is kellett.

³³ A GS 51 utolsó mondatának magyar fordítását a latin kritikai kiadás alapján egy-két helyen pontosítottam.

a természeti törvény és az isteni törvény közötti különbség az egyik teológiai alapja annak, hogy miért nem lehet tévedhetetlen tanítása a HV-nek. Ilyen módon a zsinati atyák által megszavazott szöveg felemásan reagált VI. Pál közbelépésére, megőrizve a nyitottságot az alfonzi koncepció felé is. Sokszor az egyháztörténészek és a zsinati atyák is megfedkeztek arról, hogy már maga a CC is fordulatot jelentett a sztoikus-ágostoni elképzeléshez képest. Amikor XI. Pius legitimnek ismerte el azokat a mesterséges fogamzógátlás nélkül végbevitt egyesületeket, amelyek természetes okokból (pl. előrehaladott életkor) lehetetlenné teszik a fogamzást (CC 2), a rigorista egyházi álláspontot jelentős mértékben felülbírált. Ez ugyanis nem ismerte el a házastársi egyesülés erkölcsösségét akkor sem, ha bármilyen halvány szándékkal vagy körülmény kihasználásával arra törekedett a pár, hogy szeretkezésük az új élet megfogadásának reménye nélkül menjen végbe. Valójában ebből az enyhítésből következően nyílt lehetőség a HV további nyitására, amely már a tcst metódusát legitimálva pusztán azt teszi kérdésessé a házasságon belül, hogy a születésszabályozásnak milyen módjai fogadhatóak el. Ágoston eredeti nézeteivel a tüneti hőmérőzést alkalmazó tcst egyre biztosabbá váló születésszabályozási módszere aligha fésülhető problémamentesen össze. Megállapíthatjuk tehát, hogy a tanítóhivatal enciklikáról enciklikára változtatott már a morális tanításán, ami önmagában megkérdőjelezi a töretlen és megváltoztathatatlan jelzők használatát a HV erkölcsi tanítása kapcsán.

A GS 50. és 52. fontos pontjaira szükséges még emlékeztetnünk. Az utolsó egyetemes zsinat házasságra vonatkozó tanítása végül megőrizte kulcsüzenetei között a szülői felelősség hangsúlyozását, akik a Teremtő szeretetének munkatársai (cooperatores) és tolmácsai (interpretes). Ilyen minőségükben mérlegelniük kell egy új gyermek vállalásakor, hogy mi válik a maguk és a már megszületett gyermekeik javára, és döntésüket átmérgeselve, ennek alapján szabadon dönthetnek: „Minderről végső fokon maguknak a házastársaknak kell dönteniük Isten színe előtt.” (GS 50) Ebből az is következik, hogy ha úgy döntenek, nem tudnak több gyermeket vállalni, születésszabályozással kell élniük, aminek észszerű módon garantálnia kell, hogy nem születik új gyermek az egyesülésből, de nem is kell emiatt teljes önmegtartóztatásban élniük a továbbiakban. A másik kardinális jelentőségű kijelentést az 52. pontban olvashatjuk. A zsinati konstitúció végleges szövege itt arról beszél, hogy a házastársak igyekezzenek a hívó hitérzék (sensus christianus fidelium), saját erkölcsi lelkiismeretük (conscientia moralis) és a teológusok szakértelme révén folyamatosan keresni a családjuk szükségleteire biztos feleletet adó utakat. Majd közvetlenül ezt követően, vélhetően Maximosz pátriárka javaslatára, ezt olvashatjuk: „A tudósok, különösen a biológusok, orvosok, szociológusok és pszichológusok tudományuk művelésével igen jó szolgálatot tehetnek a házasság és a család intézményének és a lelkiismereti békéjének (pacique conscientiarium), ha különböző kutatásaikat összehangolva igyekeznek mélyebben megvilágítani azokat a feltételeket, amelyek az erkölcsös emberi születésszabályozásnak kedveznek.” (GS 52, a szerző ford.) Ebből a részből világosan kitűnik, hogy a VI. Pál és valamennyi zsinati atya által aláírt dokumentum szerint 1965. december 7-én az Egyház útkeresése nagyon is lezáratlan volt a születésszabályozást illetően. A lelkiismeret kétszeri, a hitérzék egyszeri és a különböző tudományok képviselőinek további hangsúlyos megjelenítése egyaránt a nyitottságról és az alfonziánus nézetek képviseletéről tanúskodik. Ellenvetésként felhozható, hogy VI. Pál itt azért ismerhette el az úton lét bizonytalanságát, mert a döntést magának akarva fenntartani, a HV-ben kívánta lezárni ezt a kérdést. Annak a ténynek az ismeretében, hogy később a zsinati dokumentum által felsorolt tudósokból is álló szakbizottság szinte egyöntetű állásfoglalásával szemben hozta meg VI. Pál a döntését, csak akkor értékelhetjük mindezt a zsinati tanítással összhangban lévő pápai cselekvésnek, ha és amennyiben azt is az útkeresés egyik állomásának tekintjük, amely nem végérvényes, hanem az 1968-as történelmi, társadalmi és tudományos körülményekre reagáló írás. Ebben az esetben, amíg a lelkiismeret számára megnyugtató szü-

letésszabályozási módszert tud kidolgozni az említett szakterületek összefogása, addig megmarad az útkeresés fázisa, amiben az egyik jelzőpózná lehet a HV is. Ez rímel a kanadai püspöki kar körlevelére küldött pápai magánlevél egyetértő gesztusára. Az eddigiek alapján, egyetértésben Karl Rahner, Hans Urs von Balthasar, Bernard Häring és más vezető teológusok álláspontjával, megfogalmazhatjuk, hogy a *Humanae vitae* enciklika nem dogmatikus, nem definitív, hanem tekintéllyel kimondott tanítása a pápa rendes tanítóhivatalának, amely az értelem és az akarat vallásos engedelmességét megkívánva a házasságon belüli születésszabályozási metódusok kapcsán maga is számol a tévedés lehetőségével. Ezért éber kritikával kell minden olyan próbálkozást fogadni az egyházunkban, ami tévedhetetlen, definitív tanításként tekint a HV-re. Ha az egyház tanítóhivatala ezen a szinten számol saját tévedésével, felmerülhet a kérdés, sokan miért nem vonják le a megfelelő következtetéseket a tcst kizárólagosságára vonatkozóan.

Ennek az oka a korábban idézett kánonjogi tisztázatlanságból fakadhat. A teológusok és lelkipásztorok, ha nyilvánosan azt az álláspontot képviselik, hogy a tévedhetőség miatt a tcst mellett bátran szabad más, nem abortív fogamzásgátló eszközökkel is élnie egy párnak, azt kockáztatják, hogy az 1371. kánon 1. §-ban szereplő büntetést vonják magukra, mivel a teológiailag megkülönböztetett szintek (2. és 3.) a kánonjogi kódex büntetőjogi részében tisztázatlan okból össze vannak fűzve. Ezért dönthetnek sokan amellett, hogy a kánoni büntetést kerülendő a HV tanításának ismertetéséhez hozzáfűzik, hogy a pasztorális gyakorlatban kell megválaszolni a felmerülő kérdéseket, majd a nyilvános tanítói pozíciót hátrahagyva, lelkipásztorként (például a gyóntatáskor) támogatják a tcst helyett más metódusokat alkalmazó katolikus párok gyakorlatát. Ez utóbbira a kánoni büntetéstől való félelem már kevésbé vethet árnyékot. Kérdés ugyanakkor, hogy az engedelmességnek ez a tanítói formája meddig képes megőrizni a hitelességét a papi szerepben és fordítva.

Mi a probléma a természetes családtervezéssel?

A természetes családtervezés napjainkban egy kombinált, úgynevezett tüneti hőmérőzésem alapuló születésszabályozási metódus, amely a női nemi ciklus termékeny és terméketlen szakaszainak pontos megfigyelésén alapszik. A módszer sajátja, hogy a párt mélyebb ön-, illetve párismerethez segíti, növeli a testtudatosságot, olcsón elérhető, a kommunikációra és egymás határainak tiszteletben tartására sarkallja a férjet és a feleséget egyaránt. A módszer további előnye, hogy mind a két fél az önmegtartóztatás által közel egyenlő mértékben veszi ki a részét a felelős születésszabályozás feladatából, a mértéktartás (temperantia) erényének alkalmas kimunkálója lehet.³⁴ Ráadásul a tcst-t biztosan alkalmazni tudó párokat abban is segíti ez a metódus, hogy a termékeny időszakok ismeretének birtokában a gyermeknemzést elhatározza, egyesülésüket nagyobb valószínűséggel kísérje az új élet megfogbanása. Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy a tcst-vel mint a születésszabályozás egyik, sok szempontból előnyös lehetőségével semmi probléma nincs, sőt a módszer megismerése a kereszténység határain túl is számos lehetőséget rejt magában.³⁵ Morálteológiai szempontból csak azzal szemben merülhet fel kétség, ha ezt a módszert a katolikusok számára kizárólagos születésszabályozási módszerként akarják beállítani. Mint minden

³⁴ Különösen hangsúlyosnak tartja a tcst erényekkel (ti. Aquinói Szent Tamás arisztoteliánus erénytanával) való összekapcsolását Karol WOJTYŁA etikai alapokon tájékozódó, 1960-ban írt könyvében (2010, 165–171. o.).

³⁵ Elsősorban a fejlett országokban egyre gyakoribb meddőség problémájára nyújthat elsősegélyt a tcst, amint azt a Talita.hu kerekasztal-beszélgetését záró hozzászólók közül egy urológus orvos is szövé tette.

fogamzásgátlási módszernek, a test-nek is vannak előnyei és hátrányai. Az egyház útmutatását szem előtt tartva, azt alaposan megfontolva a katolikus házaspároknak időről időre döntést kell hozniuk, hogy ezzel a módszerrel vagy más, nem abortív hatású fogamzásgátló eszközzel szabályozzák születendő gyermekeik számát. Az alábbiakban azok közül a szempontok közül fogunk néhányat felvetni, amelyekre meglátásunk szerint a test-t kizárólagos megoldásként propagáló katolikus szerzők nem tudnak megnyugtató választ adni a felelősen tervező házaspárok számára.

Mivel a teljes önmegtartóztatást leszámítva nem létezik olyan módszer, amely garantáltan kizárná a fogantatást (még a sterilizált férfi és/vagy nő is képes a nemzésre/fogantatásra), az életre való nyitottságot minden fogamzásgátló módszer esetében el kell ismerni. Ha egy házaspár olyan helyzetben van, hogy nem tud felelősen gyermeket vállalni és nem szeretne abortív eszközökhöz nyúlni, a fogamzásgátlás több útjának a kombinálása segíthet abban, hogy a kívánt gyermekszámnál maradhassanak. Igaz, páronként változó, hogy a nő és a férfi teste milyen módszerre hogyan reagál. Ezért a lelkiismereti és szellemi megfontolások mellett kiemelten fontos, hogy egy szakértő orvos vezetésével azt is végiggondolja a házaspár, hogy egy-egy életszakaszban milyen metódus az, ami önmagában vagy egy másikkal vegyítve hatékony lehet.

Nagyon sok esetben önmagában a test kínálta biztonság az alapos tanulás és önmegfigyelés ellenére sem elegendő ahhoz, hogy egy házaspár felelősen tervezhessen. Ha kilépünk az európai nézőpont keretei közül, különösen élesen jelentkezik ez a harmadik világ és a túlnépesedett országok esetében. Amennyiben a glóbuszunk minden területén az élet nyitottsága nevében a bárhány gyermek vállalását és az ehhez könnyűszerrel hozzásegítő test-t szorgalmazzuk, a küszöbön álló ökológiai katasztrófa beteljesedése felé teszünk egy lépést. Morális szempontból tudnunk kell gondos empátiával tervezni az elnéptelenedő, fejlett országokban is, nem az élet ellenében,

hanem a már meglévő életék védelmének az érdekében. A leszakadt régiókban számos ország éppen a fejlett államok gazdasági kizsákmányolása miatt az éhezéssel kell hogy szembenézzon. Az éhező házaspárok női tagjai szinte kivétel nélkül tartósan a nemi ciklusuk zavaaraival küzdenek. Az ökoetika felől közelítve felelőtlenségnek tűnik ezekben az esetekben kizárólagos módszerként a test-t ajánlani, hiszen az alultápláltság miatt számos alkalommal kimaradó vagy eltolódó peteérések ritmusa, ha nagy nehezen le is követhető, a pár nemi életét teljesen szétzilálja,

Rubens: Ádám és Éva

miközben a foganás esélye a biztonságos használatnál jelentősen kiszámíthatatlanabbá válik, ezért nagy eséllyel a túlnépesedés problémájára ilyen módon nem tudunk hathatós figyelmet fordítani.

A tcst a fejlett országok termékeny párjainál sem ad megnyugtató választ a szuperovuláció jelenségére, többek

Henri de Toulouse-Lautrec: Csók az ágyban

között ezért nem hatékony születésszabályozó módszer a tüneti hőmérőzés. Számos orvosi kutatás bizonyítja, hogy a női nemi ciklusban alapvetően egyetlen megérett, tehát megtermékenyíthető petesejten kívül a női szervezet, különböző pszichés vagy egyéb hatásokra, képes a ciklus bármely pontján új, termékeny petesejtet termelni, ezt a rendszeres peteérésen felüli jelenséget nevezik szuperovulációnak.³⁶ A teremtés életfakasztó szándékának egyik jele, hogy egy igazán örömteli szexuális egyesülésben a női orgazmus előidézhethet szuperovulációt, tehát a nő a ciklus bármely pontján megtermékenyíthető. Ez a napjainkra tudományosan igazolt tény kikerülhetetlenül összeütközik az enciklika megoldási javaslataival, hiszen a szuperovuláció jelenségére a tcst önmegfigyelési rendje nem tud választ adni. A HV 10. pontjában pedig ezt olvassuk: „Ha tehát komoly indokok szólnak

amellett, hogy szünet legyen a gyermekek születése között (ez az indok lehet a szülők testi vagy lelki állapota, vagy külső körülmények), az Egyház azt tanítja, hogy szabad a házasoknak követni a szervezetben adott periódusokat, csak azokban az időszakokban élven a házaseletet, amikor a fogamzás lehetősége szünetel, s így oly módon szabályozhatják a születést, hogy az előbb kifejtett erkölcsi tanítást nem sértik meg.” (Kiemelés tőlem – H. M.) Mivel a mára igazolt szuperovuláció jelenségére az 1968-ban írott enciklika még nem reagálhatott, ez újra felveti a tcst kizárólagos tanítóhivatali javasolhatóságát, hiszen hit és értelem nem állhatnak egymással ellentmondásban. A vállalt gyermekek számának korlátozását elutasító szülőknek pedig fel kell tenniük azt a kérdést is, hogy házaspárként milyen pszichés energiákkal rendelkeznek ahhoz, hogy minőségi idővel ajándékoz-

³⁶ A szuperovulációt vizsgáló, kiterjedt szakirodalomból három munkára szeretnék utalni. Az első cikk szerzői a korábbi kutatásokat rögzítő szakirodalmi eredmények összegzéséként jutnak arra a megalapozott következtetésre, hogy a női nemi ciklus bármely időszakában bekövetkezhet az ovuláció: TARÍN–HAMATANI–CANO 2010. Ez a 2013-as szakcikk pedig azt a kutatási eredményt rögzíti, hogy az orgazmus egyértelműen megnöveli az agyalapi mirigy vérellátását, így az ott termelődő hormonok felszabadulását is, amelyek a hüvely és a méh mozgását indukálják, előidézhetik a szuperovulációt, valamint segítik a petesejt és a spermium közeledését: HUYNH–WILLEMSSEN–HOLSTEGE 2013. Végül egy olyan régebbi, 1977-es cikkre is érdemes hivatkozni, amely ugyan azt bizonyítja, hogy a luteinizáló hormon szintjét nem befolyásolta sem a szexuális aktivitás, sem az orgazmus, de ennek ellenére állítja, hogy ezek az eredmények nem bizonyítják, hogy nem létezik a szexuális egyesülés indukálta szuperovuláció. Tehát a kutatások már az előzőekben hivatkozott frissebb, 2013-as kutatási eredmények publikálását megelőzően, más mérések alapján sem zárták ki VI. Pál pápaságának utolsó évében a szuperovulációt. MORRIS–UDRY–UNDERWOOD 1977. A szuperovuláció szakirodalmában dr. Hegyi Márta segítette a tájékozódásomat, amiért hálás vagyok neki.

zák meg minden gyermeküket, hiszen a személyre szabott odafigyelés hiánya és a szülők túlhajszoltsága számos nagycsalád esetében komoly pszichés problémákat okoz a gyermekekben.³⁷

A globalizáció következtében egyre gyakoribb a külföldi munka miatt a családtól hosszabb-rövidebb időre elválasztott feleség vagy férj esete. Ha a családfenntartás csak külföldi munkával oldható meg, és éppen a már megszületett gyermekek nevelése miatt szükséges a jobb kereset biztosítása, a házaspár sok esetben ritkán találkozhat egymással. Ahhoz, hogy kölcsönös szeretetüket szexuálisan is kifejezhessék, ha a tcst-t választják, nagy eséllyel a több hónapos távollét után nem esnek a megfelelő, terméketlen időszakba ahhoz, hogy az új élet fogadását elkerüljék. Vagy, ha ez szerencsés módon adott is, az imént említett szuperovuláció esélye – éppen a ritka találkozások miatt – esetükben is megnövekedett. Ugyanez felvetődhet a háborús területeken szolgáló férfiak rövid távú szabadságolása kapcsán, illetve jóval kisebb mértékben, de a hosszabb távú, eltérő munkarendben dolgozó családok esetében is (például ha a feleség több műszakban nappal, a férj pedig egy műszakban éjjel dolgozik). További nehézséget jelent, hogy bizonyos életkor (általában 35 év) felett a női nemi ciklus korábban akár stabilitást is mutató értékei a menopauza bekövetkeztéig fokozatosan ritkuló, emiatt bizonytalanná váló tendenciát mutatnak.

Miközben a tcst előnyei között felsoroltuk az ön- és párismeret mellett a testtudatosságot is, az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a rendszeres testhőmérséklet-mérés, illetve a méhnyaknyák vizsgálata joggal veti fel sokakban a természetesség és az arányos erkölcsi hangsúlyok egyensúlyvesztésének a kérdését. Utóbbinál kezdve visszatérünk a kommentár elején megfogalmazott problémafelvetés kérdéséhez. A katolikus morális tanítás egészében a szexualitás csak egy téma a többi között. Ennek a témának is részkérdése a házasságon belüli születésszabályozás. Amikor egy a tcst-hez hasonló metódus nemcsak a megtanulás, de az alkalmazás során is visszatérő és kitartó figyelmet igényel, főleg egy kevésbé rendszeres ritmust élő család életében, kétségtelenül elősegítheti azt, hogy a szexualitás a gyakorlatban elveszítse spontaneitását, illetve ezzel összefüggésben túlzó hangsúlyt kapjon a házaspárok életében. Tükrös leképeződése lehet a tcst kínálta figyelem napjaink túlszabályozó morálteológiai gesztusának. Ahogy az egyház morális tanítása például a háborúra vonatkozóan csak néhány alapvető normát tűz ki tájékoztatói póznaként (pl. ne ölj, a jogos önvédelemnek helye van, törekedj a békére és az igazságosságra), minden mást pedig a politikai vezetők és a harcoló katonák lelkiismeretes mérlegelésére hagy, úgy alighanem ezt kellene tenni a szexualitika terén is. Néhány olyan alapvetést kellene megfogalmaznunk kötelező érvénnyel, ami segíti az alapvető tájékozódást (pl. a kölcsönös szeretet őszinte kifejezésének önértéke, az abortív eszközök elutasítása, a házasság egészének nyitottsága az életre), de nem megy ennél tovább.

Rendkívül nehéz helyzet elé állítja a katolikus erkölcssteológia a híveket azzal, hogy egyrészt például a szociáletikában arra számít, hogy a katolikusok öntevékenyen felelősségre ébrednek, és lelkiismeretükre hallgatva mindent megtesznek azért, hogy kreatívan megtalálják az egyedi helyzetekben az evangéliumi arany-szabállyal és főparanccsal leginkább összeegyeztethető megoldásokat, röviden szólva, felnőtt szerepbe hívják a katolikusokat. Másrészt ezzel párhuzamosan a szexualitika aprólékos iránymutatással, egyetlen, szűk mezsgyét jelölve ki minden élethelyzetre, tekintélyi (deontologikus) érveléssel arra szólít fel, hogy mérlegelés

³⁷ A 19. századi és a mai életkörülmények, illetve társadalmi szerkezetek megváltozása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy napjainkban a szülők a vállalt gyermekek számát korlátozni szeretnék. Fakad ez például a múlt keserű tapasztalataihoz képest a gyermekhalandóság korunkbeli örömdetes visszaszorulásából, az élettartam megnövekedéséből és a felnőtté válás pszichoszociális határainak jelentős mértékű kitolódásából. A fejlett országokban általános jelenség, hogy a közel harmincéves korukig még otthon élő, részben felnőtt gyermekek eltartására kell felkészülnie a szülőknek, ami egészen más terheket jelent, mint korábban, ezért az ehhez társított szülői felelősség is értelemszerűen más döntéseket indukál.

Auguste Rodin: A csók

nélküli engedelmisséggel, röviden szólva gyermeki szerepben maradva éljük házasesetük legbensőségesebb pillanatait. Egy felnőtt, integer személyiséggel rendelkező ember ezt a két morális magatartást aligha tudja egészségesen összeegyeztetni, ezért a kétféle morális koncepció párhuzamos képviselése pedagógiailag sem kifizetődő. A hívő hitérzék is abba az irányba mutat, hogy néhány közös norma betartásán túl az egyedi helyzetekre más és más válaszok adódhatnak a fogamzásgátlás területén is.

Mindez összefüggésben áll azzal a paradoxonnal, hogy a természetes családtervezés kifejezés „természetes” jelzője, ahogyan azt a történeti áttekintésben korábban már jeleztük, egy arisztotelészi természetességfogalomból indul ki. A sztoikus szexualitika és az arisztotelészi természetességkoncepció ötvözetét joggal érte a morálteológusok részéről a naturalizmus vádja. A keresztény morál megannyi más területen, sőt II. János Páltól kezdve éppen a szexualitikában is kifejezett értéknek tekint a személyekre, illetve a személyek közötti kapcsolatra. II. János Pál perszonalista alapvetéseivel azonban ellentmondásba keveredik ezek után az, hogy mégsem a kapcsolatot és a házastársak közötti szeretetet, illetve annak kifejezését teszi meg a szexualitás „természetes alapjának”, hanem egy biológiai ritmust. A keresztény doktrína Szent Páltól kezdődően megannyiszor óvja a testi valóságba való beleragadástól a keresztényeket, majd éppen a szexualitás témaköréhez érve egy nagyon is testi adottság az, amit a két egymást szerető személy önkifejezési szándéka fölé helyezünk. Ez a billegő érvelési mód a testi folyamatokat alárendelendőnek tételezi akkor, amikor a ritmusmódszerben az átmeneti szexuális önmegtartóztatást a testi vágyakon történő uralkodásként, azaz erényként mutatja be, ezzel párhuzamosan pedig a test kiindulási elvéként a testi (biológiai) folyamatokat mindent meghatározó, sérthetetlen isteni törvényként az erkölcsi, vagyis a szellemi megfontolások kritériumává avatja. A biológikum, ha emberi vágy származik belőle, alárendelendő az erkölcsi elveknek, ha pedig ugyanaz a biológikum Istentől kapott adottság, akkor az ember fölé rendelt erkölcsi elvként jelenik meg. A gondolat első része egyenes következménye a sztoikus-ágostoni modellnek, amely azonban mentes a gondolat második, önellentmondást indukáló részétől, hiszen minden esetben a nemző vágy (concupiscentia) elnémitására törekedett, és csak egy konkrét, nagyobb jó, nevezetesen a gyermekáldás miatt fogadta el kisebbik rosszként a vágy megélését.

Merre tovább?

A II. vatikáni zsinat által megfogalmazott tanítást elsődlegesnek ismerve el, meglátásom szerint elsősorban az úton lét állapotát kell vállalnia a katolikus egyház ma élő tagjainak, amikor a szexualitika még lezáratlan, vitatott kérdései között a születésszabályozás problémájával találkoznak. Ez azt is jelenti, hogy egyfajta feszültséget felnőtt módon el

kell tudnunk viselni. Ez a feszültség egy olyan lelkiismereti döntés velejárója, amely nem egyszerűen egy megadott törvény alkalmazási nehézségből fakad, hanem a tanítóhivatal tekintéllyel kimondott, de önnön tévedésével számot vető tanítása, a jelenlegi orvosi szaktudás (pl. szuperovuláció) és a párok egyéni helyzete közötti törésvonalakból származó disszonancia miatt válhat szükségessé. A világosabb helyzeteket adó engedelmesség helyett ebben az esetben is egy tanuláson alapuló, élő istenkapcsolatban átmádkozott, érett lelkiismereti döntés meghozását kell gyakorolni katolikusként. Ebben a szabadságot felnőtt módon szeretni és viselni tudó magatartásban alighanem jó példát adhatnak számunkra evangélikus vagy református testvéreink a kereszténységben, ezért is íródik ez a kommentár egy evangélikus orgánumba.

Az eredetileg a *Kötőszó* blogtól érkezett felkérésre azért is érdemes válaszolni, mert a születésszabályozás kérdésének jelenlegi konklúziója is azon áll vagy bukik: választó vagy kapcsolatos kötőszóval beszélünk-e a különböző metódusokról. Minden katolikus házaspárnak az engedelmségen túl praktikus érdeke is, hogy alaposan megismerje a tcst nyújtotta születésszabályozási módszert, és ha az ő helyzetében alkalmazható, éljen vele. És – tenné talán hozzá Liguori Szent Alfonz, ha ma is élne – ugyanígy mindnyájuk felelős szülői magatartásához hozzátartozik, hogy más, nem abortív módszereket is megismerjenek és szükség esetén képesek legyenek mást (is) választani a tcst mellett/helyett. Tévedhetetlen tanítóhivatali megnyilatkozás híján kiérlelt döntésüket elsősorban a szeretet isteni erényének gyakorlása kell hogy bölcsességre vezesse. Ez az időről időre értelmi, érzelmi, spirituális és társas képességeket megmozgató feladat egy helyesen értett/fordított formájában vezethet el a jézusi eszményhez: „*Legyetek teljesek/érettek/nagykorúak/befejezettek/tökéletesek, amint Mennyei Atyátok teljes/érett/nagykorú/befejezett/tökéletes.*” (Mt 5,48) A teológusoknak és más szaktudósoknak pedig továbbra is feladatuk, hogy munkájukkal segítsék a lelkiismeret békéjét szolgáló metódusok megtalálását, árnyalt és pontos tájékoztatást adjanak a kérdéses területekről, és ne engedjék, hogy a részletek bűvölete miatt szem elől té vesszük a lényegi kérdéseket.

Hivatkozott művek

- A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. Szerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2000. (Szent István kézikönyvek 2.)
- Aristotle's *Physics*. Ford. Richard Hope. Lincoln, 1961.
- BALTHASAR, Hans Urs von 2004. *Vizsgáljatok meg mindent. Beszélgetés Angelo Scolával*. Sík Sándor Kiadó, Budapest. (Megközelítések 1.)
- CONGAR, Yves M.-J. 2015. *Az egyház élő hagyománya. Tanulmány a hagyomány teológiai fogalmáról*. Ford. Száraz Katalin. L'Harmattan, Budapest. (Sensus fidei fidelium 6.)
- Das zweite vatikanische Konzil. *Konstitutionen, Dekrete und Erklärungen. Lateinisch und deutsch Kommentare III*. Freiburg–Basel–Wien, 1968. (Lexikon für Theologie und Kirche.)
- DEÁK Hedvig Viktória 2008. „Mária, aki anyja méhében megtisztult az eredeti bűntől”. Aquinói Szent Tamás Mária eredeti bűntől való mentességéről. In: *A Szeplőtelen fogantatás dogmája*. Vigilia, Budapest. (Sapientia füzetek 7.)
- GAILLARDETZ, Richard R. 2011. *A katolikus teológia megalapozása. Bevezetés a teológiai ismeretelméletbe*. Ford. Budai György. L'Harmattan, Budapest. (Sensus fidei fidelium 1.)
- HAAG, Herbert 1989. *Bibliai lexikon*. Ford. Ruzsiczky Éva. Szent István Társulat, Budapest.
- HOVÁNYI Márton 2015. Háború a modernistákkal a modern háború alatt. Az antimodernista esküről. In: *Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikrotörténelméről*. Szerk. Kappanyos András. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

- HUYNH, Hieu Kim – WILLEMSSEN, Antoon T. M. – HOLSTEGE, Gert 2013. Female orgasm but not male ejaculation activates the pituitary. A PET-neuro-imaging study. *NeuroImage*, 76. évf. augusztus 1. 178–182. o. Web: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23523775>.
- KENDEFFY Gábor 2007. Aurelius Augustinus. In: *Filozófia*. Szerk. Boros Gábor. Akadémiai, Budapest. (Akadémiai kézikönyvek.)
- KOCSIS Imre 1998. *A hegyi beszéd*. Jel Kiadó, Budapest.
- MORRIS, Naomi M. – UDRY, J. Richard – UNDERWOOD, Louis E. 1977. A study of the relationship between coitus and the luteinizing hormone surge. *Fertility and Sterility*, 28. évf. 4. sz. 440–442. o. Web: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/321262>.
- O'MALLEY, John W. SJ 2015. *Mi történt a II. vatikáni zsinaton?* Jezsuita Könyvek, Budapest.
- PAPP Miklós 2010. *A személyes kapcsolatok etikája. Szexualitika*. Kézirat.
- PIÉ-NINOT, Salvador 2014. A hitérzék mint alapielenség és alapfogalom. In: *A hitvallástól a teológiai megalapozásig. Szöveggyűjtemény a teológiai ismeretelmélet tanulmányozásához*. Szerk. Bagyinszki Ágoston. Ford. Sümeghy Kata et al. L'Harmattan, Budapest. (Sensus fidei fidelium 3.)
- PINCKAERS, Servais 2001. *A keresztény erkölcszológia forrásai. Módszere, tartalma, története*. Ford. Turgonyi Zoltán. Kairosz, Budapest.
- RAHNER, Karl – VORGRIMMER, Herbert 1980. *Teológiai kisszótár*. Szent István Társulat, Budapest.
- RICOEUR, Paul 1999. Az „eredendő bűn” jelentéséről. In: uő: *Válogatott irodalomelméleti írások*. Ford. Angyalosi Gergely et al. Osiris, Budapest.
- SCHNEIDER, Theodor (szerk.) 2002. *A dogmatika kézikönyve*. 1–2. köt. Ford. Válczy József et al. Vigilia, Budapest.
- SOMFAI Béla 1999. *Szexuális etika jegyzet*. Kézirat. <http://mek.oszk.hu/00100/00189/00189.pdf>.
- SULLIVAN, Francis A. 2014. A tanítóhivatal fundamentális teológiája. In: *A hitvallástól a teológiai megalapozásig. Szöveggyűjtemény a teológiai ismeretelmélet tanulmányozásához*. Szerk. Bagyinszki Ágoston. L'Harmattan, Budapest. (Sensus fidei fidelium 3.)
- SZABÓ Ferenc 2014. „Krisztus fénye”. Bevezetés Henri de Lubac SJ műveibe. Jezsuita Könyvek, Budapest. (Isten és tudomány.)
- SZABÓ Ferenc 2015. *Házasság és család Krisztus fényében*. Jezsuita Könyvek, Budapest. (Isten és tudomány.)
- TARÍN, Juan J. – HAMATANI, Toshio – CANO, Antonio 2010. Acute stress may induce ovulation in women. *Reproductive Biology and Endocrinology*, 8. évf. 53. <http://www.rbej.com/content/8/1/53>.
- TUBA Iván 2006. A tanítóhivatal okmányainak fogadtatása. In: uő: *Hűség és szabadság*. Jel, Budapest. (Erkölcsteológiai tanulmányok 6.)
- WEBER, Helmut 2015. *Speciális erkölcszológia*. Ford. Tuba Iván. Szent István Társulat, Budapest.
- WEST, Christopher 2011. *Jó hírek a házasságról és a szexualitásról. A katolikus tanítás szerinti válaszok legösszefoglalóbb kérdéseidre*. Ford. Tímárné Varga Viktória – Finok Zoltán. Szent István Társulat, Budapest.
- WEST, Christopher 2014. *Boldogságkeresés és szexualitás. A test teológiája*. Ford. Sívó Katalin – Juhász Gábor. Kairosz, Budapest.
- WOJTYŁA, Karol 2010. *Szerelem és felelősség*. Kairosz, Budapest.

Hoványi Márton (1986) katolikus teológus és irodalmár. A cikk írásakor az MTA BTK Irodalomtudományi intézetének fiatal kutatói ösztöndíjasaként dolgozott, jelenleg óraadó tanár az ELTE BTK és TÓK, a Pécsi Hittudományi Főiskola és a Budapesti Piarista Gimnázium kötelékében. Teológiai doktori kutatásai tágabb értelemben a konstruktív teológiára, szűkebb értelemben a vágy teológiájára irányulnak. Első könyve 2015 őszén jelent meg *Prophetic Counterparts in The Brothers Karamazov* címmel Saarbrückenben. 2016-tól a Shekinah Teológiai Kutatóintézet alapító tagja.

Ötszáz éve élünk együtt

RÉTI József: *Szeressek ott, ahol gyűlölnek*. Szerzői kiadás, Kismaros, 2015.

A Beer Miklós váci püspökkel készített beszélgetés-gyűjteményt 2015 szeptembere és novembere között Réti József jegyezte le. Magyarország már túl volt az első migránsmozgásokon. Elkészült a kerítés a határon, és a szeptember 16-i röszkei összecsapásban hatásosnak is bizonyult. November 13-án újabb tömegeket érintő gyilkos merényletsorozat történt Párizsban. Közben a török légierő lelővi a határsértő orosz bombázót, már érvényben van az iráni atommegállapodás. Mindezt felidézve érthető, hogy az írás – egy rövid kitérővel a szintén súlyos kérdéstről, a romák helyzetéről – a menekültkérdéssel indul. Beer Miklós püspök részletesen mondja el véleményét a helyzetről, annak lehetséges kiváltó okairól és a meglátása szerint szükséges lépésekről. Az emberek előtt álló kérdést visszavezeti a mindennapok problémáira; elesett, szegény, támogatásra szoruló emberekkel szinte mindennap találkozunk közvetlen környezetünkben, azok segítségével kell kezdeni a felebarát felé fordulást. A menekültek nagy száma által okozott hirtelen és a biztonságunkat megrendíteni látszó jelenség megoldásához viszont el kell gondolkoznunk azon, hogy a mi luxuséletvitelünk – egész egyszerűen – nem tartható fenn.

A riporter kérdései módszeresen követik egymást az egyes témakörökben. Ilyenek a családi háttér, a II. világháború utolsó napjaiban ismeretlenül meghalt édesapa emléke, az olvasmányok, az elhívás egyértelmű irányjelzői, a példaképek – akik között több Ferenc is van. A válaszokból részleteiben pontosan összeillő, egységes képet kapunk a tudatos fejlődés és életvezetés egymást

követő szakaszairól. Olvashatunk a mindennapok papi feladatairól; az eukharishtiáról, a szentgyónásról, a családoknál tartott szentmisékről, az igeliturgiáról, a jelenlét fontosságáról.

Tanulságos fejezet a papi nőtlenség, a cölibátus kialakulásának tárgyalása a szerzetesi közösségekben – összekapcsolva a szegénységi és az engedelmisségi fogadalommal – és ennek (talán megfelelő alapok nélküli) megkövetelése a világi papság köreiben. Beer püspök vállalta a tabutéma boncolgatását egészen odáig, hogy nem lehet a katolikus hagyományok *sine qua nonja* a papi nőtlenség, és hogy a papok esetében a nőtlenségnél sokkal fontosabb a felnőtt, érett hit.

Az egyházi vezető részletes véleményét, mindennapos pasztorációs tapasztalatait olvashatjuk a hívek életének olyan határhelyzeteiről, mint a házassági krízis, a válás, az élettársi viszony, az abortusz, a fogamzásgátlás, a homoszexualitás, az eutanázia. A püspök véleménye alapján az emberi sorsok közeli ismerete, a hibák, a bűnök belátása, megvallása, valamint az Isten irgalmának hirdetése és elfogadása jelenti azt a háromszöget, amelyben a megoldást közösen kell megtalálni.

Kiemelendő az a három gyújtópont, amely köré a püspök életstratégiája csoportosítható.

Az első pontba a hitet tenném. A hit személyes elköteleződés – vallja –, a hívó embernek nincs magánélete, ő mindig és mindenhol keresztény. A keresztény hit lényege protestáns megfogalmazásban: találkozni a feltámadt Jézussal. Biztatja az olvasót, hogy fedezze fel a hit végtelen gazdagságát – a megszokások gyakorlása csak a szalonkereszténység megélésére elég. „Ha meg lehetne tanulni a hitet, ha parancsszóra lehetne hinni, elveszne a varázsa.” Szembeállítja a lélek nélküli vallásosságot

az élő hittel, és szól a jóléti társadalom és a hit közti feszültségről, amely a 20. századra már odáig nőtt, hogy szinte megfojtotta a hitet. A felnőtt hit jellemzője, hogy tud áldozatot hozni másért, ha kell, a szegények sorsának javításáért. Keresztény identitásunk próbakövének tekintni napjainkban a cigánykérdéssel és a menekültekkel kapcsolatos személyes álláspontot.

Hallunk a hitben való elköteleződés jelentőségéről, a hiten alapuló látásmód összeegyezteti az élet küzdelmeit és a reménységet. Felteszi a kérdést, hogy vajon jó-e, hogy oktatjuk a hitet, anélkül esetleg, hogy felmutatnánk a hívő élet példáját. Szokatlan figyelmeztetés a katolikus olvasónak, amikor arról hallunk, hogy nagy baj, ha valaki a torinói lepelre alapozza hitét, és hogy a sok zarándokhely gyermekkorban tartja a hitet, és kiskorúságra ítéli a hívőt. A figyelmeztetés: hitünk a lényeg, és ne az intézményes struktúra legyen helyette a meghatározó. Nem elég, ha elvagyunk a magunk vallásosságával, ahelyett, hogy tele lennénk tüzzel, lelkesedéssel és felelősségtudattal.

A másik gyűjtőpontban Ferenc pápa tanítása van. Olyan nyelven beszéljete, amit megértenek az emberek – tanítja papjait Ferenc pápa. A pápa legtöbbet használt kifejezése a kilépés. „Lépjete ki!” Vagyis nyissatok ajtót! Ferenc pápa élesen kritizálja a korunkra jellemző „leselejtezés kultúráját”. Ez azt jelenti, hogy félretesszük, a perifériára toljuk azokat az embereket, akikre már nincs vagy alig lesz szükség. Szolidaritás nélkül nem lehetünk keresztények. A munka elengedhetetlen feltétele az emberré válásnak, az emberi létnek és az önbecsülés kialakulásának – hangsúlyozza a pápa.

Beer püspök továbbadja a pápa tanítását abban is, hogy az eukharisztia nem a tökéletesek ajándéka, hanem az úton lévők erőforrása. Közvetíti tanítását Isten irgalmáról, és buzdítja híveit, hogy legyenek ők is az „irgalom képviselői, továbbadói”. Ferenc pápa mindig arról beszél, hogy jót tegyünk, és ne pénzügyűttéssel, nagyobb autó vagy nagyobb ház vásárlásával vagy a Föld körbeutazásával töltsük az időnket. Idézi Ferenc pápa vallomását saját magáról: „Bűnös ember vagyok, akit megtalált az Isten kegyelme.”

A beszélgetés harmadik gyűjtőpontja a ritkán előforduló elkötelezett kiállás a protestáns testvérek hite és vallásgyakorlása mellett. Nagyon fontos, hogy tiszteljük és megértjük egymást protestáns testvéreinkkel – olvashatjuk. Református püspök testvére szavait idézi az úrvacsoráról: „A feltámadt Jézussal akarunk találkozni a testvéri közösségben a bűneink bocsánatára, a Szentlélekkel való töltekezésre.” Egyetért vele, és tökéletesnek tartja ezt a hitvallást. Ötszáz éve élünk együtt velük, és meg sem próbáltuk megérteni, mit miért csinálnak – mondja máshol. A család és a cölibátus kérdései kapcsán mondanivalóját gyakran gazdagítják a protestáns gyakorlatra történő hivatkozások.

Mit mondanak rólunk protestáns testvéreink? – ezt a ritkán feltett kérdést halljuk a püspöktől. Beszél a protestáns testvérek tisztánlátásáról. Figyelmeztet, hogy a protestánsok ötszáz éve hitben élnek közöttünk, a feltámadás hitében. Elismeréssel szól arról, és követendő példának tartja, hogy a protestánsok mernek a saját szavaikkal imádkozni a nyilvánosság előtt. Az imával kapcsolatban idézi az óvó intésüket: a katolikusok imáikban Isten elé vigyék kéréseiket, és ne halottaik közbenjárásáért imádkozzanak.

Beer Miklós gazdag élettapasztalaton nyugvó filozófiája szerint a legnehezebb nyitott kérdés a jó és a rossz küzdelme. Az ember megkapta a szabad döntés lehetőségét, nincs kényszerpálya, választhatjuk a rossz utat. A hívő ember reménységének alapja Krisztus kereszthalála és feltámadása. Az életünk értelme – vélekedik a püspök –, hogy a bűnöktől megszabadulva legyen erőnk a kifutópályán való felgyorsulás után felszállni.

Dicsőretet érdemel a riporter, a kérdések a lényeges pontokat, témákat érintik, egységes rendszert alkotnak. Beer Miklós *Szeressetek ott, ahol gyűlölnek* című könyve korhatárbeli, felekezeti, vallási és spirituális elköteleződést jelentő különbségre való tekintet nélkül minden érdeklődő olvasónak őszinte lelkesedéssel ajánlható munka. Az oldalak olvasása során nem lehet elkerülni az olvasó személyes álláspontjának megnyugtató tisztázását.

Réthelyi Miklós

A rózsza látható nevén túl

FARKAS Gábor Farkas: *Régi könyvek, új kalandok. 12 történet a könyvtárak mélyéről. Tudományos ismeretterjesztő könyvecske.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2015.

Nézzük rögtön a műfajt. A szerző könyvének alcímében „tudományos ismeretterjesztő könyvecskeként” határozza meg. Egykori tanáraként emlékeztetem azonban Horváth János *A reformáció jegyében* című művére, amelyben ugyancsak nincsenek lábjegyzetek, illetve az irodalomtörténeti klasszikus nyilatkozatára a „párhuzamos beszédéről”. Ő ugyanis a jegyzeteket párhuzamos közlésként értelmezte, és nem igazán szerette. Úgy alakította a főszöveget, hogy a mondandója megértéséhez szükséges információkat a beszéd fősodrába integrálta. Értem én persze Farkas Gábort. Úgy gondolja, hogy ezekről a témákról ő szikár, a tudományos közlés aktuális kánonja szerinti tanulmányokat írt, adott közre. Most pedig, kicsit felszabadultan – tegyük hozzá, már olvasottabban, tárgyat kívülről is nézve – ezekről a témákról elmondja a történetét, azt is érzékeltetve, hogy miket olvasott a felkészülés során, milyen érdekességekkel találkozott a szűken vett témán túl, de annak szöveggörnyezetébe tartozóan. Számomra a most kézben tartott könyv tudományosságához nem fér kétség, olyan közlés, amelyből nemcsak tanulunk, hanem élvezhető is az olvasása.

A stílus, a választott műfaji megnevezés szorosan a kerettörténethez tartozik. A tizenharmadik történethez. Farkas Gábor katonatörténetei, illetve tanulmányai egy-egy epizódjának a felvillantása. Utóbbiból itt utalok arra, hogy a szerző komolyan vette, hogy tartozunk azoknak, akik lehetővé tették életvitelünk szerencsés

alakítását: úgy dolgozhatunk, biztosíthatjuk családjaink (relatív) jólétét, hogy közben kedvelt régi könyveinkkel, témáinkkal foglalkozunk. Ne feledjük el, hogy ez a tizenkét történet ugyanennyi előadás volt egyfolytában. Ez volt az előadó Farkas Gábor jutalomjátéka az érdeklődőknek, *hommage* a nemzeti könyvtárat alapító Széchényi Ferenc emléke előtt 2013. november 25-én.

(Csak egy zsúri hiányzott, meg a szavazás, és Farkas Gábor PhD rögtön dr. habil. előtagot is kaphatott volna, hiszen előadói készsége, tárgyyszerűsége, tudományossága egyaránt bizonyított. A formából élő világunkban azonban a tartalomért nem szokás jutalmat adni.) Csak zárójelben: a könyv bemutatója kapcsán a szerző tartott egy tizenharmadik előadást. Megköszönve a könyv bemutatóinak (mindkettőjük kedvence a Jethro Tull együttes), hamisított egy történeti alakot a 16. századnak, Jethro Tullt, a világfi tudóst, aki nem melleleg fuvalózott is. Sokunkat becsapott, kevesen vették észre, hogy nem

igazi történelmi családról, illetve alakról beszél. Ezzel persze önkritikus is, és Kulcsár Péter jó tanítványaként ironikus és önironikus is egyben: tudásunk bizony igen-csak viszonylagos, az *absolutum* vagy a *summum* bizony távol áll mindannyiunktól. Figyelmeztetés volt ez az előadás a technológiai civilizációba „belelelkésedett” generációknak, *Non est currentis, neque volentis...* – és ugye, tudjuk a folytatást (a *Credo* olvasóinak legalábbis illik tudnia). Azt hiszem, ez az előadása egy keresztény sztoikus szellemű, manierista jelenség.

Farkas Gábor a csillagokra tekint. Szép is ez, jó is, még akár romantikus is. De ő tudja is, hogy mit lát. (Ezért is irigylem.) A maratoni előadásfolyam napján egy plakátot helyeztek ki a nemzeti könyvtárban, jelezve az egyes előadások témái közti összefüggéseket. A ma-

nierista szellemiséghez jól illett volna egy trükk, vagyis az összefüggéseket jelző vonalak találkozási pontjaival kijelölhetett volna a csillagok szerelmese egy csillagképet (vagy valami mást), de azt hiszem, a tréfálkozási kedve nem jutott eddig. Vagy csak nem találom meg a kulcsot a megfejtéshez.

Aztán itt vannak a sárkányok. A „zömök sárkány” (Balaúr bondoc) maradványai az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári székhelyének emeletén a biztos pontok egyike: sárkányok márpedig vannak. Az érdekes azonban ebben és Farkas Gábor tanulmányában is az, hogy igazi „emlékezettörténet” (*memory history*). Ki hogyan gondolkodott a sárkányról, a nagyobb valószínűség szerint medvefereklyékről a humanisták közül, és hogyan alakult ez a história a kora újkori Magyar Királyságban és Erdélyben. Ez a része a tanulmánynak igazi művelődéstörténet, és ezen túlmenően a múzeumi gondolat születése történetéhez is komoly adalékokkal szolgál. Nemcsak azért, mert kiderül, a balsorsú Rákóczi László is kapott sárkány-/medvefejet egy – ma úgy mondanánk – amatőr barlangász paraszttól, hanem mert megismerjük, hogyan gondolkodott a humanista tudós, a művelt prédikátor vagy éppen a köznapi ember a csontemlékekről vagy éppen a „tüzes sárkányról”. És már ismét a csillagoknál tartunk.

A csillagok a korabeli jövőmondásnak is támaszai voltak. Az egyes történeti eseményeket akár megelőzően, akár folyamatukban vagy utólag gyakran kísérték égi jelenségek, vagy éppen úgy hitték egy-egy jelenségről, hogy az eseményt kíséri. A most kézben tartott kötet szerzőjét éppen az érdekli, hogy mit hittek róluk, miként lelkesített egy-egy jelenség (kométa), miként riasztott, miként jelent meg aztán az utólagos magyarázatokban, a médiumokban (korabeli híradások, sajtó, tudós történetírás). Vagyis Farkas Gábor könyvének rengeteg mentalitás- és kommunikációtörténeti vonatkozása is van.

Érdekes, de a szerző egyik kedvenc témájával – mondhatni, plüssnyuszijával (amivel a gyermek fekszik és kel) –, a Mohács-történettel kapcsolatban kevés a csillagemlékezés. Biztosan azért is, mert ez a kétségtelenül a magyarság sorsát (a mai napig) eldöntő csata, a király (II. Lajos) halála, könyvtárnyi szakirodalmat

és szépirodalmat termett. Filológiai, régészeti, történeti, orvostörténeti és még sokfélé. Mi az, amiben a szerzőnk erős, miért mer hozzászólni ezekhez a bátorságot is igénylő kérdésekhez? A filológia mindenképpen ilyen, a Szerémi-filológia különösen. Erőssége még ezeknek a dolgozatoknak a könyvtáros általános előnye a főállású kutatóval szemben: a historiográfiai teljességre való törekvés, ráadásul úgy, hogy nem pusztán említésből ismeri a tárgyban írott, akár csupán féloldalas említéseket. A *Mohács-kérdés története* is a tárgya Farkas Gábor dolgozatainak.

A másik, nagy bátorságot igénylő vállalkozás a *Budai Chronica* filológiájába való belemászás. Nagy könyvtörténész tekintélyek (Fitz József, Soltész Zoltánné, Borsa Gedeon) után nem egyszerű megszólalni. Hess András életéről regényt is írtak (Erdődy János: *András mester krónikája*. Móra Kiadó, 1972), komoly tanulmányok sora elemzi a kiadványt sokféle szempontból. Farkas Gábor itt is megtalálta azt a szeletet, amelyről ő tudja mondani a legtöbbet. A példánytörténetek mindig érdekesek, de együtt látni és együtt láttatni az összes példány históriáját számos tanulságot hordoz. És a szerző szikár filológiai alapon marad. Lehetek volna képzettársításai is. Például Prágába az ottani példány a jezsuitáktól, Jindřichův Hradecből (Neuhaus) került, ahol ifjúkorában II. Rákóczi Ferenc élt, éppen – nem egészen önkéntesen – a jezsuitáknál. Elvileg akár kézbe is vehette, miért is ne érdekelt volna. Csakhogy e kézbevételeknek nincsen nyoma, a történet tehát kimaradt a könyvből. A példányok története egyben intézménytörténet is. Farkas Gábor nagyon érzékeny erre, és így azoknak a könyvtáraknak, múzeumoknak a krónikája olyan lapokon is felnyílik munkájában, amelyek eddig részleteikben ismeretlenek voltak. Kiderül például, hogy nem nájmódi rongyrazás pusztán – még ha semmiképpen sem dicsérendő –, hogy egy miniszter dönti el, melyik közgyűjteményben milyen közvagyonot őrizzenek. Ide-oda csoportosíttgattatja a történelmileg kialakult állományt (lásd a fertődi Esterházy „kutató”-hely). Trefort Ágoston is ragaszkodott ahhoz, hogy a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára ritka könyve-

ket (így egy *Budai Chronicát* is) adjon át a pesti Egyetemi Könyvtárnak, kőtári emlékekért cserébe (Toldy Ferenc EK-igazgató nagy öröme).

A példánytörténet persze olyan fejezeteket is tartalmaz, amelyek a kereskedelembe vezetnek, vagyis oda, ahol a könyvek fizikai sorsa (nem a *de captu lectoris*) eldő. Ahol pedig pénz van, ott előfordulhatnak jóhiszemű vagy rosszindulatú visszaélések is. Mint amikor valaki nem tudja, hogy a megvásárolt könyv lopott, és vagy korrigálja a hibáját, vagy nem (vagyis visszaszármaztatja az előbbi tulajdonoshoz a tulajdonát, vagy éppen elzárkózik ettől). A Malvasia-történet egy ilyen (Cornelio Malvasia 17. századi itáliai szerző munkája), és az is, amelynek végén az Országos Széchényi Könyvtár egyik ősnymtatványa, Johannes Capreolus egy művének harmadik kötete visszakerült a Kalocsai Főegyházmegyei Könyvtárba, ahonnan – politikai ügybe keveredvén – az Államvédelmi Hatóság bűnjelként lefoglalta, és a per végeztével a bíróság a nemzeti könyvtárba adta.

És immár ismét a csillagok közelében járunk. Nicolaus Copernicus (Mikolaj Kopernik) alapműve, a *De revolutionibus orbium coelestium* (Nürnberg, 1543) vala-

menyi példányának létezik egy bibliográfiája. Szerzőnk ebben az esetben a Magyar Királyságban és Erdélyben fellelhető, illetve egykor ott volt példányokat vette számba. Utóbbi csoport adatait a korabeli könyvtárak katalógusaiból, magánszemélyek könyvjegyzékeiből vette. Par excellence olvasmány- és olvasástörténet az, amit ebben az írásában bemutat.

Összességében tehát igazi könyvtárosmunka az, amit kézbe vehetünk. Sokak szerint a jó könyvtáros nem foglalkozik a könyvek tartalmával, sem azok sorsával (mindkét értelemben: *De captu lectoris habent sua fata libelli*; és a másik, a fizikai sorsuk). Csak a nevükkel (a rózsá neve). Igaz, de ez csak az egyik igazság. Azokkal a könyvekkel, amelyekkel Farkas Gábor találkozik, kevés lenne így dolgozni. Elrejtik ugyanis a nevüket. Sokat kell tudni történelemből, intézménytörténetből stb., hogy meg tudjuk mondani, hogyan hívják őket, vagyis hogy katalogizálni lehessen ezeket. Az *egyenlő* könyvtáros tehát valóban csak a rózsá látható nevével foglalkozik. De az *egyenlőbb* könyvtáros megtanulja a rózsát elnevezni (Orwell: *equal, more equal*). Ilyen Farkas Gábor is.

Monok István

Történettöredékek a 20. századból

SCHEIN Gábor: *Svéd*. Kalligram, Budapest, 2015.

Schein Gábor regénye kétszáz oldalban beszél nemcsak az emberi lét és lélek, hanem a 20. századi történelem és társadalom legfajásúlyosabb kérdéseiről. A könyv olvasója történet- és emlékmozzaikokból szemezgetve egyszerre tart a kezében egy gondosan megszerkesztett, erősen intellektuális szöveget, ugyanakkor – épp töredékessége miatt – egyfajta detektívtörténet részese is lesz. Mit lehet kezdeni ennyi történettől? A halál előtti utolsó napokkal? Azzal, amit ránk hagyott a család, a történelem és a társadalom? Ha elvesztettük magunkat mindezekben, hogyan találhatunk rá újra a töredékes egészre?

A regény szerzője egy interjújában a *Svéd* történetét úgy foglalja össze, mint a személyes örületbe oltott kollektív történelmi és társadalmi örület-történetet. Egy halálos beteg apa, a svéd Grönwald úr felkeres egy pszichológust, a magyar Bíró doktornőt, és azzal bízta meg, hogy nyomozza ki fogadott fiának, a szintén magyar, '56-ban adoptált Ervinnek családi történetét. A jelen eseményeik 2006-ot írunk. A szöveg egyszerre több idősíkból, kórlapok, levelek, orvosi feljegyzések, végrendeletek és fordítások szövevényes egymáshoz kapcsolásával jön létre, melyben kulcsfontosságú szerephez jutnak az egyes tárgyak. A visszaemlékezés, a regény jelen ideje és a két időpont között eltelt fél évszázad súlyos és

kitörölhetetlen, sőt elfelejthetetlen és feldolgozhatatlan nyomokat hagyott a 20. századi történelem szövetén, amely egyszerre határozza meg kollektív emlékezetünket és identitásunkat, de visszaköszön a személyes élettörténetekben is.

Tárgyakat mindenki gyűjt: valaki az emlékei fizikai lenyomatát látja bennük, a képekbe és az aprócska, sokszor funkciótlan semmiségekbe gyömöszölt, konzervált időt, más pedig csak azért halmozza fel maga köré őket, hogy elfedje a körülötte (és benne) lévő ürességet. Grönewald úr az utóbbi csoporthoz tartozik: megszállott gyűjtögető, aki tudatosan és előre kidolgozott tervek, útvonalak mentén szerzi be a tárgyakat, melyeket nemcsak gondosan katalogizál, de teljes eredettörténetet és emlékeket is kreál hozzájuk. Minden egyes darabról pontosan tudja, honnan származik, vagy ha nem, akkor ő maga készíti hozzá hiteles történettanúsítványt. Egy történetet azonban ez a mániákusan precíz ember sem képes megalkotni: örökbe fogadott fia valódi történetét. A halálos beteg férfi életének utolsó feladata lenne az, hogy feltárja fiának, Ervinnek a múltját, megtalálja valódi, magyar családját, és az összegyűjtött bizonyítékokat és történeteket még az utolsó óra előtt átadja a fiúnak. Segítségül egy magyar orvosnőt hív, aki az apa halála után megörökli – ahogy azt nevének egyik jelentése is magában hordozza – Ervint és a feladatot, hogy megkeresse a mozaik egyes elemeit.

Schein Gábor regénye azonban jócskán túlmutat a történet elsődleges szintjén: a nyomozás mögött jóval mélyebb rétegek bújnak meg. Ezek a mélységek egyfelől a szöveg rendkívül bonyolult és a regény egyes pontjain kifejezetten túlírt narrátori szövegeiben jelennek meg. A regény intellektualitása itt mutatkozik meg leginkább: az egymásba fűzött emlékek és történetszálak mind külön-külön elbeszélői szövegekből érkeznek, melyek spirálszerűen egyre mélyebbre vezetnek ben-

nünket nemcsak a fél évszázadnyi magyar és európai történelem eseményeibe, hanem az egyes narrátorok személyes történeteibe is. Innen olvasva szinte teljesíthetetlen az Ervin elé állított atyai elvárás: habár a töredékekből megalkotható a kvázi egész, ez korántsem garantálja a regény főhősének azt, hogy identitása teljessé váljon, hogy önképének eddigi vakfoltjai a feltárt emlékek segítségével történetekkel töltsödjének fel.

Ez a kivitelezhetetlenség pedig újra arra irányítja az olvasó figyelmét, hogy a háttérben megannyi erő dolgozik, amelyek elsöre talán láthatatlanul, később mégis mélyen belénk égve hagyják ott nyomukat személyes életünkön. Emellett Grönewald úr és Ervin története nemcsak egy kifejezetten rossz apa–fiú kapcsolatot mutat meg az olvasónak, hanem a hatalmi viszonyok sajátos dinamikájára is rávilágít.

A hatalmi viszonyok struktúrája és működése, legyen az államhatalom, az orvos hatalma a páciense felett, az apa hatalma a fia felett vagy épp az egyik legmeghatározóbb, a tudás hatalma, függőségi, valamint alá-fölé rendeltségi viszonyok sorozatát tárja fel. Olyan viszonyok dinamikáját, amelyek egyszerre határozzák meg, és ha kell, szervezik és írják át teljesen az addig a világról és önmagunkról gondoltakat. A 20. század történelme pedig hemzseg az ilyen váltópontoktól: a világháborúk, a holokauszt, az '56-os magyar forradalom, a hidegháború évtizedei, a rendszerváltozások időszaka és – kár lenne tagadni – napjaink eseményei is minduntalan az elbizonytalanodás érzését keltik. Schein Gábor regénye egyszerre teszi meg története tárgyává és mozgatójává ezt a folyamatos elbizonytalanodást és az ebből fakadó, állandó kérdező attitűdöt. A miérték és hogyanok egymásba gabalyodó, bonyolult struktúrája az, ami szervezi ezt a pontosan, precízen és a szó szoros értelmében szépen megírt és éppen ezért nehezen emészthető regényt. A szöveget Szócs Petra különös, ám kissé súlytalan fotói

kísérik – hasonlatosak Grönewald úr tárgyaihoz is, amelyek a képekhez hasonlóan maguk is fiktív történeteket igazolnak.

A *Svéd* történetének valós magja egy létezett személy, az anya örülettörténete, melynek orvosi dokumentumai fellelhetők az egykori Lipótmező aktái között. A regény ezekre alapozva szervezi meg fiktív világát, hasonlóan ahhoz, ahogy azt Grönewald úr tet-

te aprólékosan összegyűjtött tárgyaival. Túlértelmezve a szöveget, ezt akár egyfajta önreflexív gesztusként is olvashatnánk, azonban Schein Gábor könyve néhol nehézkes intellektualizmusa ellenére sem akarja elijeszteni olvasóját. Egyszerűen csak arra vállalkozik, hogy feltárja és elbeszélje a sokszor teljesen nyilvánvaló, mégis nagyon mélyre rejtett történetek összefüggéseit.

Varró Annamária

„Dramma per musica”

JOHLER, Jens: *A világ hangolása. Bach ifjúsága*. Ford. Nádori Lidia. Typotex, Budapest, 2015.

A jelenkori világirodalom történéseire nagyon érzékenyen és gyorsan reagáló Typotex Kiadó felülmúlta néhány évvel ezelőtti bravúráját, Eva Baronsky *Mozart felébred* című regényének kiadását Jens Johler németül 2013-ban megjelent Bach-könyvének közzétételével. Mindkét szöveg rendhagyó zeneszerzői életrajz, az első egy Wolfgang Amadeus Mozart alakja köré kerített, játékos-komoly időutazás, a mostani zenesz- és zeneközpontú opusz pedig egy szövevényes oknyomozás, valójában nemcsak Johann Sebastian Bach ifjúságáról, hanem egész pályafutásáról. Arról a komponistáról, aki Andreas Weckmeister elméletének nyomán életének minden hangszerét s magát az életét is csak *wohltemperiertté*, tökéletessé hangolva tudta elképzelni. Mintaélet, mintaházasságok, mintaértékű szolgálatok és sok-sok önfegyelem. Csakhogy ennek a tökéletességnek ára volt: lemondás az operaszínpad egyházi zenénél, oratóriumoknál, passióknál látványosabb világáról, a zajos földi dicsőségről. Johler, a színészből lett sikeres rádiójáték- és színpadi szerző a Bach-rajongók számára talán túl merész és „szentségtörő” kísérletbe fog, amikor az ifjú Bachot – ifjúkori barátja és zenei peregrinustársa, Georg Erdmann képzelt librettója alapján – megteszi egy soha meg nem írt Odüsszeusz-opera szerzőjének.

Akinek természetesen néhány Kirké is besettenkedik tiszta és visszafogott, jóformán „lutheránus szerzetesi” életébe, először Sophie Agneta, a könnyűvérű szopránénekesnő, majd özvegy Brinkmann-né, a szeplős orrú, de nagytermészetű lübecki asszonyka személyében. A két nő, éppúgy, mint az opera, kitalált életrajzi elem ugyan, de korántsem öncélú szerzői játszadozás. Mindhárom a *katalizátor* szerepét tölti be, segítségükkel talán könnyebb megvonnunk Bach látszatra talán túl szabályos, túl kimért életének valódi mérlegét. Pontosabban, ugyanezt a célt szolgálja egy további, csak utalások révén jelen lévő szereplő is, akinek sorsa a bachi életút tökéletes ellenpontja. Ő az egyházi zene mellett az operaszínpadok világát, a német kisvárosok, Európa szemében jelentéktelennek tűnő hercegségek helyett számtalan országot meghódító kortárs, sőt évtárs, Georg Friedrich Händel.

A Johler-regény egyik ihletője, mottója a tavaly nyolcvanhat esztendő korában visszavonult és márciusban elhunyt nagy osztrák karmester, Nikolaus Harnoncourt következő gondolata. „Ha életkörülményei valamely nagy katolikus udvarhoz vagy független polgári álláshoz kötötték volna – és ő maga bizonyára üdvözölt volna egy efféle változást –, feltétlenül korának legnagyobb operakomponistájává vált volna.” A könyv második mottója pedig Bach egyik kortársától, a német Christian Friedrich Daniel Schubarttól származik,

aki a 18. század egyik jeles zeneszerzője, orgonistája, költője és újságírója volt. Az ő rövidke mondata, meglehetősen frappáns és túl zsurnalisztikus, de ugyanakkor találó és játékosan kifejező, hiszen Newton a természettudományba-filozófiába hozott új hangnemet (angolos németiséggel: New-Ton-t!), Bach pedig a zenébe. Ez a Bach-életregény-variáció, amelyben mi, magyarok viszontláthatjuk kedves ifjúkori olvasmányunk, *A Tamás-templom karnagya* összes helyszínét, Ohrdurfától Lüneburgig és Lübeckig, Arnstadttól Köthenig és Lipcséig, egy közismert és elismert pályafutás fonákját mutatja meg. Nem csupán azt a küzdelmet, amelyet Bach jól hangolt életműve és ugyancsak szabályosra csiszolt magánélete érdekében folytatott, hanem azokat a forrongásokat is, amelyekről jobbra csak a vájtfülű muzsikuskok szoktak vitatkozni, eszmét cserélni. Többek között a *Bach*

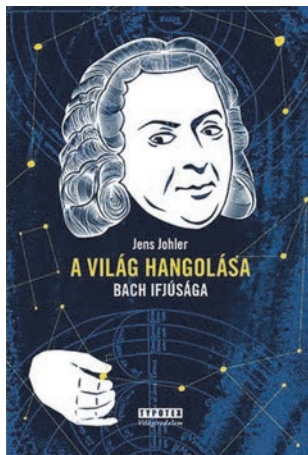
Cantatas Website-on, ahol hivatásos muzsikuskok és lelkes zenebarátok vég nélkül értekeznek arról, hogy a Bach-kantáták voltaképpen miniatűr operák, az *Ich habe Genugt*-tól, a keresztes Istenhez készülés gyönyörű dramolettjétől az olyan, világibb darabokig, mint a *Kávékantáta*, az *Esküvői kantáta*, a *Vadászkantáta* vagy az ókor világát idéző *Aeolus*. E szakmai párbeszédnek vissza-visszatérő motívuma az, hogy Bachot az egyházi hatóságok, zömében lelkipásztor „főnökei” gyakran megdorgálták, bírálták azért, hogy kantátái, recitatívói és kórusai „operaszerűek”. Történelmi tény, hogy Bachnak Tamás-templomi karnagyként alá kellett írnia egy szerződést, amely egyenesen megtiltotta neki, hogy operai stílusban komponáljon. Mindazonáltal úgy látszik, lipcsei előjárói szemet hunytak akkor, amikor Bach 1729-ben egy *Geschwinde, ihr wirbelnden Winde* (*Fújjatok, dühöngő szelek*) című „világi kantátával” debütált az ettől az évtől általa vezetett Collegium Musicumban. Ennek a zenedarabnak a témája ugyanis nem bibliai, hanem pogány esemény, Phoebus és Pán

küzdelme. A szerző ezt a művét egyébként *dramma per musicának* nevezte el a partitúrán, ez a kifejezés pedig egyértelműen az opera iránti vágyakozása irányába mutat.

Érdekes ezen a ponton idéznünk Johler könyvének azt a részletét, amelyből nyilvánvaló, hogy még a művészetét ért első támadások idején, Arnstadtban is voltak a vádaskodók mellett olyanok, akik Luther szavaival, az ő értékrendjére hivatkozva vették a védelmükbe az akkor még ifjú, sőt ifjú házaspár zeneszerzőt: „Frohne szuperintendáns, a Szent Balázs főpásztora pietista volt, s mint ilyen, nem támogatta az örömteli éneklést. Az volt az álláspontja, hogy a templomban Isten szavát kell hirdetni, azt kell szolgálnia, nem pedig a lélek öröme. A szószékéről főleg a kantáták előadását ostromozta. Amit manapság kantátának neveznek, kiáltotta teátrálisan, nem egyéb, mint egy darab opera!

Ki vele a templomból! Kifelé az önjelölt pacsirtákkal, a nevetséges, értelmetlen ugrándozással és szirénénekekkel, kifelé a talján kukorékolással!

Frohne legfőbb ellenfele Eilmar volt, a Mária-templom pásztora. Ortodox lutheránus volt, és imádta a zenét. Mert hová helyezte Luther Márton a zenét? Rögtön a teológia utáni helyre! Az ájtatosság bizonyosan jó dolog, prédikálta, ám ha valaki szántsándékkal megkeseríti az ember életét, az eltér az egészséges tanítástól. Nem elég keserű így is az élet? Gondoljunk csak a pusztító tűzvészre, amely alig néhány hónapja csapott le a városra. Igen, az ember keresse Istenben és a megfeszített Krisztusban a vigaszt, de miért ne ujjongjon, hogy a menny ezt a vigaszt készítette számára? És ujjonghat-e tisztábban, ártatlanabban és ragyogóbban, mint a szívét megörvendeztető, Isten dicsőségét zengő zene által?” Eilmar lelkész úr egy időre Bach szerzőtársa is lett, több kantátájának szövegét ő írta. Sajnálatos módon életének legállandóbb szolgálati helyén, Lipcsében nem rendelt Isten a zenei

óriás mellé ilyen megértő lelkeket, s az ottani zenetanári teendők is kimerítették. Olyannyira, hogy 1730. október 28-án alázatos instanciázó levelet írt ifjúkori barátjának, Georg Erdmann-nak Danzigba. Nem, nem operaszövegkönyvet kért tőle, ennyire ne éljük bele magunkat a fantáziadús regény világába. Csupán azért kereste meg az akkoriban ott komoly diplomáciai rangra (körülbelül: konzulira!) jutott egykori diáktársat: szerezzen számára ott egy olyan muzsikusi állást, amely életét kevésbé köti gúzsba, s ráadásul a Lipcsére jellemző drágaságtól is megszabadulhat. Kétségbeesésében még azt is megírja: feleségével és gyermekeivel egész kis zenei együttesként is fel tudnak lépni, különböző hangszerekkel és énekkel. Erdmann válasza, ha ugyan válaszolt, soha nem került elő, s a magas polcra jutott egykori barát jóval Bach előtt, már 1736-ban meg is halt. Mi pedig hálásak lehetünk a világ legfőbb Hangolójának, hogy az egyházi zene első számú mesterét élete hátralevő húsz esztendejére Lipcsében marasztotta, ahol, bár mindvégig az eklézsia szolgálatában, de végső soron mégis minden zeneszerető ember javára

dolgozhatott. Meglehet, Bach holtáig szürke kis vidéki kántornak hitte magát, aki előtt soha nem nyílt meg a Händel-ház kapuja, s akit e ház szülötte, világhírű kortársa és honfitársa soha nem méltatott személyes találkozásra.

Azonban – s ez nagy tanulság minden korok minden művészenek – a jelenkort, annak elfogadó és eltaszító gesztusait soha nem szabad túlértékelni. Az emberi alkotások sorsa, éppúgy, mint az emberi sorsok, Isten kezében dől el. Eisenach – ne feledjük: ez a városka egyszersmind Luther életútjának is fontos helyszíne – 1685-ös szülötte sok, mai szemmel szigorú kötöttségben eltöltött szolgáló évtized után mindmáig a *theatrum mundi* színpadának örökös, megunhatatlan szerzője. Annak ellenére, hogy komponistaként még a szerény Hamburgi Opera is elérhetetlen maradt a számára.

Nádori Lídia finoman árnyalt és drámai magyar szövege méltó módon kalauzol bennünket a szövevényes, szójátékokkal teli Johler-regényben.

Petrőczy Éva

Három az egyben

Gondolatok Till Attila Tiszta szívvel című filmje kapcsán

Olykor előfordul, hogy mozgássérültként meghívnak különféle oktatási intézményekbe esélyegyenlőségi napra vagy – ma divatos, ám rendkívül magyartalan kifejezéssel – úgynevezett „érzékenyítő tréningre”, hogy beszélgessek a diákokkal a mozgássérültek és általában a fogyatékosok életéről. Ezek a beszélgetések legtöbbször nagyon nehezen indulnak, mert olykor még azt a teljesen egyszerű és kézenfekvő kérdést is kellemetlennek érzik feltenni, hogy mitől lettem mozgássérült. Pedig fontosnak tartom, hogy egy ilyen alkalmon mindenki feltehesse azt a kérdést, ami a leginkább foglalkoztatja. Azzal szoktam bátorítani a fiatalokat, hogy azt kérdez-

zék meg, amit a legkevésbé mernek, amit leginkább cikinek érznek!

Valami ehhez hasonló bátorságról tanúskodik Till Attila *Tiszta szívvel* című filmje, amely tabuk nélkül, humorosan és izgalmasan mutatja be mozgássérültek életét. Valójában azonban másról van szó, hiszen – bár a főszereplők mozgássérültek – nem a sérült emberek életének bemutatása a film elsődleges célja. Ez legfeljebb a következménye, ha úgy tetszik, mellékterméke. Till filmje ugyanis szerencsére nem egy „érzékenyítő tréning”, hanem egy igazi akció-vígjáték, amely ráadásul – érzelemgazdag, az emberi kapcsolatok szépségeire

és nehézségeire fókuszáló jeleneteivel – mélyebb mondanivalót is hordoz.

A történet középpontjában Rupaszov János (Thuróczy Szabolcs) kerekesszékes bérnyilkos és két, szintén mozgássérült („munka”)társa: Zolika és Barba Papa áll. Hármójuk közül egyedül Thuróczy hivatásos színész. A másik két főszereplő a valóságban is mozgássérült.

Zoli szerepét Fenyvesi Zoltán egyetemi hallgató játssza, aki az egyetem mellett sportoló (kerekesszékes maratoni futó) is. Az ő filmbéli legjobb barátját, Barba Papát megformáló Fekete Ádám nem színész, de dramaturgként a színházi szakmából került a fim szereplői közé. Ő járni tud ugyan, de sérültsége nemcsak mozgására, hanem beszédére is kihat. Hármójuk közül leginkább ő az, aki saját magát alakítja a filmben, ahogy erről egy interjúban őszintén beszél: „Amit hozok ebbe a szerepbe, az az én mozgáskultúráim...”¹ S valóban: a helyzetkomikumok jó része pont a szereplők sérültségéből fakad, így nemcsak az alkotók, hanem a befogadók bátorsága is kell ahhoz, hogy nevetni merjenek ezeken a helyzeteken.

Rupaszov, a volt tűzoltó, vélhetően egy oltás során elszenvedett baleset következtében kerül kerekesszékebe, bár a baleset okára – hasonlóan a történet más apróbb részleteihez – csak homályos utalásokból következtet-

hetünk. Bűnözői múltja feltehetőleg még a balesete előtti időkre nyúlik vissza, mindenesetre már a börtönből, pontosabban a börtönkórházból kerül a „rehabra”. Ez a valóságban is létező intézmény, a Mozgássérült Emberek Rehabilitációs Központja a film fő helyszíne. Az egykori tűzoltó itt ismerkedik meg a két jó barátal, akik többek között képregények rajzolásával töltik napjaikat. Zolinak és Barbának innentől megváltozik az élete, mert Rupaszov segítőtársként bevonja őket a szerb maffiavezértől, Radostól (az ő szerepét dr. Dusan Vitanovics szerb származású, Magyarországon élő idegsebész kiválóan formálja meg) kapott megbízások végrehajtásába.

Zoli és Barba Papa kapcsolatán kezdettől fogva látszik, hogy a két fiatal mennyire jól kiegészíti egymást, pótolva egymás hiányosságait. Ugyanez igaz a Rupaszovval való kevésbé bensőséges együttműködésükre is, amelynek szintén egy hasonló egymásra utaltság adja a lényegét. Így hárman alkotnak ők egyet. Mindenkinek képességeihez, adottságaihoz illő, ám nélkülözhetetlen szerep jut a bizarr feladatok végrehajtásában. Éppen itt van jelentősége annak, amit a film egyik nagy erényének látok, hogy a három főszereplő különböző típusú sérültséggel küzd. Így ugyanis nem csupán arról van szó, hogy közelebb hozza az épekhez a mozgássérült emberek világát, hanem azt is bemutatja, hogy mind sérültségüket, mind személyiségüket tekintve a mozgássérültek különbözőnek egymástól, akárcsak a társadalom más rétegeinek egyes tagjai. Ezzel sokat segít az olyan sztereotípiák lebontásában, amelyek egy kategóriaként tekintenek a sérült emberekre.

Elgondolkodtató, hogy mind Rupaszov, mind Zoli orvosi kezelésre szeretné fordítani a gyilkosságokért kapott pénzt. Rupaszov abban reménykedik, hogy létezik olyan műtét, amellyel talpra tudják őt állítani. Egy őszinte pillanatában azonban bevallja, hogy maga sem igazán hisz ebben. A születése óta mozgássérült és ezért állapotával jobban kibékült Zolinak viszont valóban létfontosságú, ám nagyon drága műtetre van szüksége, amely nélkül hosszú távon nem maradna életben. Zo-

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=CkGeJ1HnnfQ>.

lit édesanyja – akit a *Liza, a rókatündér* főszereplőjeként is ismert Balsai Móni hitelesen alakít – hiába próbálja meg rábeszélteni, hogy fogadja el apja segítségét, aki a műtét költségeit vállalná. A fiú erre nem hajlandó, mert apja az ő sérültsége miatt hagyta el a családot, amit nem tud neki megbocsátani, ezért szeretné más forrásból fedezni a műtétet.

A film alapmotívuma, a kerekesszékes gengszterbanda ötlete már önmagában elég abszurd, még ha az a nem egészen alaptalan feltételezés áll is az ötlet háttérében, hogy mozgássérültekre nemigen tekintenek potenciális bűnelkövetőként.

A történetnek ez a síkja ezzel együtt is szürreális hatást kelt, ami újabb kettősséget eredményez. Miközben a mozgássérültek életét nagyon is valóságosként, sőt olykor – például olyan intim részletek bemutatásával, mint a katéteres zsák ürítése – kifejezetten hiperrealista módon ábrázolja a film, aközben ugyanezeket a szereplőket az intézetten kívül véres, számomra olykor Quentin Tarantino stílusát idéző jelenetek kellős közepén találjuk.

Ahogy a főszereplők a film során kettős életük, intézeti és bűnözői létük elvárásai, lehetőségei között egyensúlyoznak, a film ehhez hasonlóan egyensúlyoz a történet három rétege között. Nem tudni, mennyire volt ez szándékos a rendező-forgatókönyvíró részéről, de érezhetően arra törekszik, hogy sem a vígjátéki, sem az akció jelleg, sem pedig az emberi kapcsolatokat be-

mutató mélyebb réteg ne váljon túlzottan dominánssá. A film vége például könnyen torkollhatna érzelmős happy endbe, ám Till Attila szerencsére ennek a kísértésnek sem enged. Talán ennek a mindvégig fenntartott egyensúlynak is köszönhető, hogy Tillnek sikerült minimálisra csökkenteni a didaktikus mondanivalót, amit a hasonló, sérült embereket bemutató vagy más társadalmi problémát körüljáró alkotások nehezen kerülnek el.

A film alighanem minden nézőből erős emocionális reakciókat vált ki. Ezek a reakciók azonban sokfélék lehetnek. Az sem mindig egyértelmű, mikor kell nevetni, mikor együttérezni és mikor izgulni. Azon se lepődjön meg a kedves néző, ha olykor nemcsak a látottakon, hanem saját reakcióin is meglepődik!

Ittész Ádám

A csetneki csipke

A csipke művészete – bár korábban is ismertek voltak bizonyos fajtái – igazán a reneszánszban teljesedett ki. A csipke a reneszánsz virága – írták róla. Készítése a 16. században Velencében fejlődött naggyá. Történetét végigkíséri a szépség és a gyakorlati haszon. Egymásból fakad ez a két sajátosság. A finom, légies kézimunka szépsége miatt mindenkor különleges értéket jelentett, így mindig magas volt az ára. (Már a 16. században komoly pénzkereseti forrás volt.) Elkészítése nem igényel különleges eszközöket, létrehozatala viszont igen munkaigényes, a női kéz ügyessége ölt testet benne. A ráfordított, finomságokra ügyelő munka időigényességéből és az ebből eredő drágaságból fakad, hogy általában kis méretben készülnek, jobbára öltözékek kiegészítőiként alkalmazzák őket, női és férfiruhákon gallérok, kézelők, ruhabetétek egyaránt lehetnek.

Magyarországon a régészeti leletek alapján szintén korán megjelenik a csipke. A 16. század második felében már Selmecbányán tiltják a csipkekészítést, mivel könnyű kereseti forrást jelent a leányok számára, ami rossz hatással lehet rájuk. A következő századokból is

vannak adatok a gömöri csipkekészítésre. Bizonyára nem véletlen tehát, hogy a csetneki csipke a Felvidékhez kapcsolódik.

Debrecenben 2016. május 22-én került sor az evangélikus egyházközségben a csetneki csipke első állandó kiállításának megnyitására, a csipke újjáteremtőjének, Medgyesiné Vághy Ida életművének és hagyatékának bemutatására.

A csetneki csipke az ír csipkéből fejlődött ki. Írországból a 19. század közepén alakult ki az ún. ír csipke az akkori nehéz gazdasági körülmények között az egyszerű nép megsegítésére a háziipar meghonosításával. Ezzel a csipkefajtával ismerkedtek meg a 20. század elején a csetneki Szontagh nővérek, akik hasonlóan segíteni akarván környezetüknek, szintén valamilyen háziipart szerettek volna meghonosítani Gömör megyében. Már a kezdetekkor elhatározta Szontagh Erzsébet, hogy nemcsak egyszerűen átültetik hazánkba az ír csipke készítését, hanem valami újat és különlegeset szeretnének alkotni. Így a két kisasszony, Erzsébet és Aranka tudatosan tervezte a létrehozandó csipkék mintáját. 1905-ben jelentek meg az érdeklődő közönség előtt első kollekciójukkal. Csipkéiken a hagyományos ír mintaelemek helyett az akkortájt az érdeklődés előterébe került 17–18. századi magyar úri hímzés mintakincséből és az ugyancsak ekkoriban felfedezett népművészetből, elsősorban a hímzésből vettek át hagyományos díszítőelemeket. Így született meg a jellegzetes csetneki csipke. A Szontagh lányok szerénységére jellemző, hogy csipkéjük bemutatása után róluk akarták elnevezni az új csipkét, de ők inkább szeretett szülőföldjüket, Csetnek nevét ajánlották.

Az új csipke megjelenésének első pillanatától kezdve nagy sikert aratott. A hazai érdeklődés mellett szinte azonnal külföldi igénylők is akadtak. Nemcsak Európába, de Amerikába is eljutottak termékeik. Hamarosan hétszáz asszony és leány készítette a csipkét, ezzel megélhetést biztosítva családjaiknak. Szontagh Aranka írt

arról, hogyan kapott meghívást Berlinbe, hogy tanítsa be a munkát ott is. Ő azonban visszautasította, „mert magyar értéket nem adok oda”. Az első sikeres évtized után a világháború a csetneki csipke készítésére is hátrányosan hatott. A háborús körülmények nem kedveztek a finom női kézimunkának, emellett alapanyagokat sem lehetett kapni. Szontagh Erzsébet halála után Aranka – testvérének tett ígérete szerint – 1921-ben újra munkához látott, folytatva a rajzolást és a tervezést, valamint az oktatást. Ez utóbbi nagyon lényeges volt, mert ez az alapja a csetneki csipke készítésének. A készítés technikájáról Szontagh Aranka írja: „Eddig még nem akadt olyan ügyes kéz, aki a kész munkáról le tudta volna a készítést nézni, csak akit én megtanítottam rá.”

Az 1920-as, '30-as években változott a csipkehasználat. A divat irányainak megfelelően háttérbe szorultak a csipke öltözköztető, helyettük inkább a lakást díszítő terítők iránt alakult ki igény. A II. világháború utáni időszak szintén nem kedvezett a csipkének, amely a kispolgáriság kifejezőjévé vált. Ötven évig senki nem foglalkozott csetneki csipke készítésével. Fél évszázad múlva, 1996-ban Medgyesiné Vághy Ida csipkekészítőben fogalmazódott meg az igény, hogy a milleniumra szeretne valami „rég-új” csipkét előhozni, amelyet már nem készítenek, de az eredeti tiszta forrásból ő feléleszthetné. Így talált rá a 20. század eleji könyvekben, folyóiratokban az időközben teljesen elfelejtett csetneki csipkére.

Feltámadt érdeklődése alapos kutatómunkával kezdődött. A múzeumokban, magángyűjteményekben fellelhető eredeti darabok feltárása, könyvtári bűvárkodások után sikerült kapcsolatba lépnie a Szontagh család leszármazottaival, akik minden lehetséges segítséget megadtak neki. Iratanyagokkal, fényképekkel, további eredeti csipkékkal ismerkedhetett meg. Aprólékos munkával, a régi darabok legkisebb részletekbe menő tanulmányozásával sikerült a készítés technikáját elsajátítani. Ezután megkezdte a csetneki csipke készítésének oktatását. Debreceni munkatársaival – Lipcsei Lászlónéval, dr. Oláh Andrásnéval és Suba Árpádnéval – már két év múlva, 1998-ban a kiskun-

halasi országos kiállításon mutatták be az első újjáélesztett csetneki csipkét. Ezen a kiállításon indult el a csetneki csipke 20. század végi készítése. A gyakorlati oktatás mellett Ida néni szorgos kutatásának eredményeit is igyekezett az érdeklődők elé tárni. 2000-ben magánkiadásában megjelentette *A csetneki magyar csipke múltja, jelene* című népszerűsítő kiadványát, amelyet 2002-ben két kiegészítő füzetrel bővített ki, közzétéve az időközben megszerzett kutatási adatokat. 2001-ben a Magyarországi Csipkeközpont Alapítvány kiadásában megrendezett *Jegykendők, zsebkendők, keszkenők* nevű pályázat és kiállítás katalógusában életműdíjat kapva munkásságát és a csetneki csipkét mutatta be. A következőkben évente újabb és újabb kiállításokon mutatták be a csetneki csipkét. 2005-ben a Déri Múzeumban a csetneki csipke első bemu-

tatásának 100. évfordulóján rendezett kiállításra az Iparművészeti Múzeum muzeológusának, Erdei T. Lillának a tollából készült kiadvány tette és teszi Ida néni könyvecskéi mellett ismertté szakmai körökben és a nagyközönség előtt. Az evangélikus egyház is felkarolta a csetneki csipke ügyét. Sok más kiállítási lehetőség mellett a debreceni evangélikus egyházközség, a Deák Téri Evangélikus Gimnázium is teret adott a csetneki csipkét bemutató kiállításoknak.

Medgyesiné Vághy Ida két évtizeden át folytatott fáradhatatlan ténykedését így fogalmazta meg: „Reménykedem abban, hogy Szontagh Aranka nővérenek tett ígéretéhez hozzá tudok járulni munkámmal, s nem fog feledésbe merülni ez a csodálatos kézimunka. Kérem, akik e csipkét életre keltik, legyenek méltók a feltalálókhoz. Csak a tiszta forráshoz nyúlunk vissza, őrizzék meg a csipke hitelességét Tiszta erkölccsel, szeretettel lehet csak a két kisasszony emlékének adózni, akik pénzben kifejezhetetlen, de annál nagyobb erkölcsi értékű örökséget hagytak ránk. Csak a becsületes, tisztességes munkán van Isten áldása.” Ida néni életét ezen gondolatok határozták meg, ezek szelleme hatotta át egész életét, amelyet betöltött a kézimunka szeretete, tisztelete, az értékek megkeresése és feltárása.

Medgyesiné Vághy Ida evangélikus egyházhoz tartozása megnyilvánult abban is, hogy kézimunka-örökségét, benne a csetneki csipkére vonatkozó írásos és tárgyi anyaggyűjtését, feldolgozásait a debreceni evangélikus egyháznak adományozta. Az egyházközség örömmel fogadta a felajánlást. A felújított templom altemplomában alakították ki a méltó kiállítótereket. A csetneki csipkét bemutató tér a csipke létrehozói, a Szontagh-nővérek előtti tisztelgés jegyében kezdődik. A tárlókban egymás után sorakoznak a régi és az új csetneki csipkék.

A következő teremben Medgyesiné Vághy Ida életét bemutató tabló után az évtizedeken át lelkesen, gondosan megőrzött iskolai kézimunka-oktatás emlékanyaga sorakozik, ez Ida néni gyűjteménye. (Nyugdíjasként, amikor már nem tanított az iskolákban, kézimunkaszakköröket szervezett, vezetett, és készítette a szebbnél szebb csipkéket, amelyek közül többet láthatunk.) A harmadik helyiség anyaga a Debreceni Evangélikus Egyházközség történetét, iskoláját mutatja be, a tárlókban az egyházközség liturgikus edényei sorakoznak.

A kiállítások helyszíne a szépen kialakított altemplom, Debrecen városának legújabb muzeális kiállítóhelye, amely most már a Debreceni Kollégium Egyházművészeti Múzeuma. Erdei T. Lilla főmuzeológus – Ida néni csipkekészítő tanítványa – személyes emlékeit felidézve mutatta be mesterének életét, tevékenységét. Ezután került sor a *Hosszú életű evangélikusok* sorozatban a Medgyesiné Vághy Idával készült beszélgetés felvételének bemutatására, amelyben 94 évesen vallott életéről, elhivatottságáról.

Bár Ida néni nem érthette meg a kiállítás megnyitását, bízunk benne, hogy velünk volt ezen az ünnepi alkalmon, amikor megvalósult élete nagy álma, a Szontagh nővérekre való emlékezés és a csetneki csipke méltó bemutatása.

Szalay Emőke

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Ittész Gábor: „ <i>ha egybecseng a kezdet és a vég</i> ”	1
--	---

IDÉZŐJEL

John Donne: <i>1608 – Amikor az angyali üdvözlés és a passió ugyanarra a napra esett</i> (Vörös István fordítása)	3
John Donne: <i>Angyali üdvözlés és Passió</i> (G. István László fordítása)	4

IRÁNYTŰ

Csepregi András: <i>Bosszút áll az Úr?!</i>	5
---	---

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Kovács Ábrahám: <i>Egy református unitárius? Dogmatikai reflexió Ballagi Mór teológiai gondolkodásáról</i>	7
--	---

IDÉZŐJEL

Lackfi János: <i>Minden eladó. Meghasonlítás és a wittenbergi pontok</i> (Epizód Luther Márton életéből – animációs forgatókönyv)	15
---	----

SZÓBIRODALOM

Fabiny Tamás: <i>A Márk-változat. Beszélgetés Esterházy Péterrel</i>	27
--	----

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Szita István: <i>A kijárat előtt, visszanézve</i>	37
---	----

MODUS VIVENDI

Hoványi Márton: <i>Fogamzástátlás és morál. Kommentár a katolikus szexualitika egy részkérdéséhez</i>	46
---	----

SZEMLE

Réthelyi Miklós: <i>Ötszáz éve élünk együtt</i>	67
Monok István: <i>A rózsza látható nevén túl</i>	69
Varró Annamária: <i>Történettöredékek a 20. századból</i>	71
Petrőczy Éva: „ <i>Dramma per musica</i> ”	73
Ittész Ádám: <i>Három az egyben. Gondolatok Till Attila Tiszta szívvel című filmje kapcsán</i>	75
Szalay Emőke: <i>A csetneki csipke</i>	78

CSEPREGI ANDRÁS • ESTERHÁZY PÉTER • FABINY TAMÁS • G. ISTVÁN LÁSZLÓ •
HOVÁNYI MÁRTON • ITZÉS ÁDÁM • ITZÉS GÁBOR • KOVÁCS ÁBRAHÁM • LACKFI
JÁNOS • MONOK ISTVÁN • PETRŐCZI ÉVA • RÉTHELYI MIKLÓS • SZALAY EMŐKE •
SZITA ISTVÁN • VARRÓ ANNAMÁRIA • VÖRÖS ISTVÁN

